А. ГУРБАНОВ

ТАНЫШ ЙҮЗЛЕР

Гурбанов Арап.
Таныш йүзлер. (Повесть ве хекаялар) А.,

«Түркменистан», 1978

144 с. 30 000 экз. 65 к.

Язычы Арап Гурбановың тәзе китабына гирен эсерлер — дурмушың җүммүшине аралашян, гызгаланлы, дартгынлы вакалара бай, дөврүң актуал проблемаларына йүзленен эсерлер.

Курбанов А. Одна. (Повесть и рассказы).

№ 158 26.31. Т2

ТССР-иң Китап палатасы 1978 Г82

Г $\frac{70303-141}{М551(15)\ 78}$ 70—78

© «Түркменистан» неширяты, 1979

ТАНЫШ ЙҮЗЛЕР

(Повесть)

Адамың гурлушыны гең гөрдүм. Бичак гең гөрдүм. Ёгсам ондан бәри гаты көп вагт гечипди. Отуз йылданам кән. Отуз дөрт-отуз бәш йыл гечен болса-да ахмал. Хер кимиң иш-дерди өзүне етик. Хер гүнүң өзүне етик аладасы, өзүне етик хысырдысы бар. Шейдип ызлы-ызына гүнлер гечип, айлар, йыллар айланып, адам пахыр көп затлары хушундан чыкаряр. Мениң сизе гүррүң бермекчи болян вакам хем бир вагт хушумдан чыкып гидипди. Оны ятлайын дийип ятламадым. Ятлайын дийсемем ятлап билҗек дәлдим. Оны ятламага мени бир гызҗагаз меҗбур этди. Ине, шонда мен азда-көпде йүрегиңе тәсир эден ваканың адамың калбындан хич вагт гитмейәндигине гөзүми етирдим. Диңе оны оярмага, ятламага белли бир задың себәп болмагы герек.

Ол гүнүң хөзүри башгады. Ваглар ак гүле басырылып отырды. Гүн чыкып дурды. Бар задың йүзи тәзеленипди. Байырларың үсти гөк өвүсйәрди. Адамларам гыш эшиклерини чыкарып, еңил-елпай гейнип башлап-

дылар. Менем пенҗегимиң иликлерини яздырып, дөшүми ачып ишден өе тарап гайдып гелйәрдим. Мен өз янымдан бал арыларының шейле етишиклидиклерине хайран галярдым. Олар көпдүлер, бичак көпдүлер. Хер багың үсти арыдан яңа ваг ясаярды. Олар гүлден-гүле гонуп, шейле ыхласлы, шейле ядамазак, шейле тутанъерлилик билен нектар топлаярдылар. Бал арыларының дердинден ак гар болуп отуран агачлардан нәзиҗек ап-ак гүл япраҗыклары ызыны үзмән ягып дурдылар. Бар зат оваданды, хат-да арыларам языӊ бу гөзел гөркүне өзболушлы җанландырыҗы херекет гошярды. Мен бу затлары сын эдип баршыма бир бада бар зады унудыпдым. Эгер маңа хич зат пәсгел бермедик болсады, онда мен хенизем языӊ җадылайҗы тәсиринден айңалып билҗек дәлдим. Бирденем... Бирден нәмедир бир зат себәп боляр-да, яп-яңкыҗа бир секунт, ёк, бир секундың мүңден бир бөлеҗигинден өңки эдип гелйән пикириң дыр-пытрак боляр. Ине, онсоң дүйбүнден тәзе ойлар, тәзе аладалар, тәзе тәсирлер башланяр.

Бирден... хәлиден бәри менден галман гапдалымдан эли бедрели йөрәп гелйән гызҗагаз бир зада бүдредиде, йүзүнлигине йыкылып гитди. Долы сувлы бедреси -де, йүзүнлигине йыкылып гитди. Долы сувлы бедреси бир тарапа дүңдерилди-де, дүнйәни өл-сув этди. Мен гызҗагазың голундан тутуп, еринден галдыранымда онуң элиниң үстүниң сойлуп, ганҗарып дурандыгыны гөрдүм. Мениң оңа небсим агырды. Ёгсам онуң ярасы чалаҗа бир затды. Үч-дөрт гүнүң ичинде хич зат болмадык ялы гутулып гитҗекдигине-де акылым чатярды. Йөне ол эл маңа башга эли ятлатды. Шейле эли мен хачан гөрдүмкәм? Ол эл кимиң элиди? Эҗем пахырың элимикә? Онуң эллериниң үсти хачан гөрсең ярык-ярык, чызым-чызымды. Оны гөрүп, бирденем, какамың этлек, гөдекси, ёгын бармаклы, дамарлак эллери ядыма дүшди. Нәме үчиндир-де, ол эл маңа якын, шейле мәхирли гөрүнди.

— Нәме, бүдрединңми? Ёлуңа середип йөрәрлер ахырын!

Гызҗагаз йүзүни ашак салып дуршуна маңа җогап гайтармады-да, ганҗарып дуран кичиҗик эллерини хол бейледе дүңдерилип ятан бедресине тарап узатды.

— Сувы нireден гетирйәң? Өз краныңыз ёкмы?

— Кранымыз дөвүлди. Шу гүн беҗерҗег-ә диййәрлер.

Гызҗагаз шей дийди-де, агырлы эллерини силкелешдирди.

— Башда кичирәк бедре билен гайтмалы экениң. Бу бичак улы бедре ялы-ла. Бу саңа гаты агыр болар. Сен оны долдурман ярпырак эдип алып гайдайсаң болмадымы?

Гызҗагаз шол ашак бакып дуршуна бирден келлесини галдырды-да, маңа серетди. Ол маңа середенинде, йүрегим җиглэп гитди. Ики санҗак гара гөз, ики саны гара сач!.. Озал гөрен гөзлерим, озал гөрен сачларым... Бу йүз маңа шейле бир таныш, шейле бир якын, шейле бир мәхрибан!.. Йүрегим авап, бирхили өзүми йитирип башладым. Нәме себәбедир-де, онуң өңүнде дыза чөкесим гелди. «Бейле-де бир меңзешлик болар экен-ов. Бу шол ахырын!.. Адыны, нireде яшаяндыгыны бир сорайын...» Мен бу сөзлери ичимденми я-да дашымдан айданымам билип билмедим. Гыз барха маңа ховатырлы середип уграды. Йүзүме чиңерилип-чиңерилип серетди. Мен болса ол серетдигиче өзүми йитирип, барха ысгыным гачярды.

— Адың нәме?

«Адымы нәме эдерсиң» диен манында йүзүме серетди.

— Гызҗагаз, мен сениң адыңы хөкман билмели. Эшидйәрмиң, хөкман билмели.

— Җерен.

— «Җерен!» Әлхепус!.. Хей, бейле-де зат болармы? Онуңам ады Җеренди ахырын!.. Мен, догруданам, дызыма чөкдүм.

— Нireде яшаяң? Кимиң гызы?

Ене-де нәмедир бир затлар диймекчи болдум. Элим билен сачларыны сыпасым гелди. Гөзүм петрәп, ики гөзүм билен гызҗагазы ийип барян болмагым хем мүмкин. Гыз мениң болшумдан горкдумы-нәмеми, бирден йүзүни ак там эдип, бош бедресини шакырдадып, аяк алдыгына гачып гитди. «Дур» дийип гыгырмага-да, меҗалым галмады.

Инди маңа хич задың тәсири ёкды. Языӊ шейле бир хоштап, өлә җан бериҗи ховасам, ак патрак болуп ачылан эрикдир үлҗе гүллерем, гүл дүнйәсине хүҗүме чыкан санъетмез баларыларам, хич зат тәсирини етирип билмейәрди. Әхли ой, бар пикирим, акыл-хушум Җеренди. Яңкыҗа гызды. Яңкыҗа гыз! Сени гөрмедик

болсам говы боларды. Сен хайсы топрага чекип, хайсы гудрат аркалы мениң Җереними меңзэп билдиң? Дүнйәде хич зат икинҗи гезек гайталанмаяр диййәрлер. Сен нәхили болуп гайталаныпбилдиң, Җерен! Җерен җан! Сен дирикәң, гөзүм саңа дүшенинден соң сениңем, мениңем чагалыгымызың өлмәндигине, ериң йүзүнден йитип гитмәндигине гөзүм етди.

Сен нирә гачдың, Җерен? Өйүңиземи я-да өврүлип ене сув алмага гитдиңми? Өйүңиз ниреде? Яшаян өйүңизиң номери нәче? Сени гөресим гелйәр! Гөресим гелйәр! Гөресим гелйәр...

Шол гүнем, эртесем йүрегим ерине гелмеди. Шол йүрегим авады дурды. Оны гөресим, онуң билен гүрлешесим гелйәрди. Эмма мен оңа еди гүнден соң душ гелдим. Ол маңа бу гезегем ишден гайдып гелйәркә шол өңки душан көчәмде душ гелди. Оны гөренимден ене йүрегим җиглэп, батлы-батлы урмага башлады. Мен оны магазинден гелйәндир чак этдим. Элинде тор, торуң ичинде болса кагыза доланга затлар барды.

— А, гыз, нириде яшаяң?

Гыз мениң сесими эшиденинден күртдүрип дурды. Ене-де горкуп йүзүме серетди. Мен болса инди оны шол өңки өз диййән Җереним хасап эдйәрдим. Бу Җерен билен өз диййән Җеренимиң середишинде тапавут ёкды. Гөвнүме болмаса, эшиклерем бирди. Ол ене менден гачмакчы болды.

— Җерен! Гачма! Мен сени танаян ахырын!

Ене-де йүзүме чиңерилди.

— Вай-ей! Мениң-ә сиз гөрен җемендэм дэл.

— Җерен! Сен дүнйә ики гезек гелен болайма?

Бу гезек ол чыны билен горкды. Гөзлери шейле бир тегеленди велин, эдил апбасы ялы ялдырады. Ене-де менден гачып гитди. Мен онуң шейдип гачып гитмегине шейле бир гынандым велин, хей, йөне гояй!

Өе гелибем ынҗалыгым болмады. Җерен гөзүмиң өңүнден гиденокды. Хей, бейле-де меңзешлик болар огушян! Меңзешлиги бар болсун!.. Ол мениң йүрегими өзүниң инчеҗик, акҗа, кичиҗик эллери билен мынчгалап, мынчгалап, түйдүм-түйдүм эдип гитди. Мен инди онсуз, оны гөрүп дурмасам такат эдип билҗек дәлдим. Оны өзүмден сәхелчеде гачырасым геленокды. Оны өзүме өвренишдиресим гелйәрди. Йөне оны өзүме нәхили өвренишдирҗекдигими велин билип билмейәрдим. Өйлерине бармак бир айыпды, өйүмизе чагырмак онданам бетер айыпды. Мен шейдип бу меселе барада көп пикир этдим. Өз яныпмдан «Берим гөкден ёл ясар» диилени унадым. Хер ничигем, ол энтек бир яш гызҗагаздыр диен нетиҗә гелдим. Шейдибем оңа ниетләп оваданҗа бир яглык сатын алдым. Онуң яшаян җайларының янына барып, оңа гарашдым. Хернә кән гарашдырман чыкды. Ол бу гезек мени гөренинде йүзи агарып гитди.

— Җерен, мен саңа яглык гетирдим — диййдим.

Җерен озал маңа горкулы середйәрди. Бу гезек гахарлы серетди. Бу болса маңа башгача тәсир этди. Онуң шейле гахарлы бакышы өз диййән Җеренимиңиң агыр, гайгылы гүнлерини ятлатды. Бу болса йүрегимиң ярасына дуз сепди. Онсоң оңа өз Җереним хөкмүнде арз этдим.

— Ме, шу яглыгы ал. Гой, бу менден саңа ядыгәр болсун!

Элим сандыр-сандыр эдйәрди. Мен нәме себәбе сандыраяндыгымы билип дурдым. Алмаса бичак гынанҗакдым. Эгер ол мениң бу яглыгымы алса, өз диййән Җеренимиң өңүнде азаҗык-да болса, өз борҗумы берҗай этдигим болҗакды. Бу Җерен болса гайта ичиңи якайын диен ялы ал-петимден алды.

— Нәме, сен мениң үстүмден гүлҗек болярмың?! Яглыгың көп болса, гит-де өз гызыңа бер!..

Җерениң нәхили өйлерине гирип гиденинем дуйман галдым. Ол мениң йүзүми шейле далар өйдүп хич вагт пикир этмәндим. Хүт кичиҗик чага ялы богазым долды.

Вах, ол маңа дүшүнмеди. Дүшүнен болса бейтмезди...

Он ики яшыма ченли гайгы нәме, хасрат нәме билмедим. Бар билйәним окув, ойнамакды. Аҗы айралык, етмезчилик, ачлык, хорлук, өлүм — бу затлар мениң үчин ят затларды. Бу затлар хакында диңе адамларың гүррүңинден, китаплардан окап билйәрдим. Он үч яшыма етенимде велин...

Өйләнлер окувдан гайдып гелйәрдим. Яз гүнлери болансоң хова бичак оңатды. Ялпылдап гүн чыкып дурды. Буланыграгам болса обамызың япларындан сув

долуп акярды. Баглар япракларының боюны етирипди. Шол йылың язы бичак ыгаллы болансоң отлар дыза чыкярды. Сүрүлмедик ерлер, хасам пеллериң бойы гүлөлегиң дердинден дым-гызыл болуп ятырды. Шол гүн иң кын гөрйән предметимден—арифметикадан бәшлик алыпдым. Шол гүн шейле кын меселәни чөзүп билендигиме бүтин клас хайран галыпды. Мугаллымың «берекелла!» дийип, улы хөвес билен клас журналына ялпылдадып гоян бәшлиги хенизем гөзүмиң өңүнде дурды.

Колхозымыз өңңил гаты кән ере тут экипди. Шол тутлар инди эп-эсли болуп етишипди. Ёлум шол тутчулыгың ичинден гечйәрди. Бирденем хова гаралды-да, тутчулыкдан чыкан дессиме ягыш дамҗыклады. Мен оны ягыш дамҗыкландыр дийип дүшүнипдирин. Соң середип отурсам, ол йөне бир ягыш болман, мениң башыма инен бела дөз гелип билмән асманың дөкен гөз яшлары экен...

Өе барсам эҗем ортарада сүйнүп ятырды. Адамлар маңа сессиз ёл бердилер. Барып өзүми эҗемиң үстүне окладым. Онуң бойнундан гуҗаклап, нәче гезек «Эҗе җан!» дийип гыгыранымы билемок, адамлар мениң эгнимден чекип эҗемиң янындан айырмак иследилер. Мен велин «Эҗе җан!» дийип, ене онуң бойнундан гуҗакладым, йүзүми онуң дөшүне гоюп, йүрегимиң тежаклы йиринден бар сесими эдип агладым. Йүрегим ярылып барярды. Мен өз янымдан бу ягдайың узага чекмеги мүмкин дәл хасаплаярдым. Өзүмем йүрегим ярылып өлерин өйүдйәрдим. Эҗем эдил җанлы ялы болуп ятырды. Ол бирҗигем өлә меңзәнокды. Яңыҗа ука гиден ялыды. Хут мениң ичими якмак үчин билгешләнден өлен ялыды. Ол маңа җеза берйәрди. Энтегем гаты, йүрегим ярылара гелип агласам, ахырын дөзмән гөзүни ачайҗак ялыды. Вах, ачанокды!.. Ачанокды!.. Эҗе!.. Эҗе җан!.. Гөзүңи ачсана!.. Мен гелдим ахырын!...

Уллакан эл голтугымдан тутды-да, сыпайылык билен еримден турузып, гапа тарап алып гитди.

— Айып болар ахырын!.. Сен инди уллакан адам болупсың ахырын!.. Ханы, гой, рахатлан!.. Адам диениң бирнеме мерт болар.

Бирден сесим сем болды. Эдил сесиме сув гуюлан ялы болды. Бир хили гүң болан ялы болайдым. Бар зат ялан ялы, эҗемиң өлүмем ялан ялы болуп дуюлды.

Өлүмини боюн алан хасса ялы, хич затдан первайсыз, гөзлерими тегеләп, ичими геплетдим. «Эҗем хәлем, мен окува гитмәнкәмем сагды ахырын. Мен окува дийип гиденимде ол сыгрымызың ятагыны арассалап йөрди. Ол шонда «Эҗе» диенимден дүшүнипди. Ол мыдама пулуны халтаҗыга салып, бойнундан асып, якасының ичинде саклаярды. Хер гезек пул диенимде якасының ичинден халтаҗыгыны чыкарярды-да, хер гүн бир манат берйәрди. Эгер халтаҗыгында пулы бар болса, хөкман бөлек бирлиги болярды. Оны ол йөрите мениң үчин бөлдүрип гойярды. Шу гүнем шейдипди. Якасындан пуллы халтаҗыгыны чыкарып, маңа бир манат берил гойберипди. Мен шу гүнүң өзүнде-де, улы аракесмеде үч саны ичи нохутлы пирожки алып ийипдим. Инди мениң эҗем җаным шейдип өлүп гидибермели болармы?».

Эҗем җан соңам гөзүме илди. Екеҗе дагам өлә меңзейән ери ёкды. Йүзи өңкүсинден овадан, гөвнүме болмаса, нуранады. Соң оны маңа «адам йүрек агырыдан өлсе, шейле боляр» дийип дүшүндирдилер.

Эҗеми табыда салып, гөтерип угранларында-да онуң өлүмине ынанамокдым.

Эҗем соң-соңларам доланып гелэйҗек ялы болды йөрди. Мен онуң өлендигине, җайланандыгына гөзүм етип дурса-да, дүнйәден ёк болуп гидендигине ынанмаярдым. Оны шиндем мыдама янымда бар хасаплаярдым. Ол янымда бардыр-да, йөне гөзүмизе гөрүнйән дәлдир өйүдйәрдим. Бегенсемем, гынансамам, эҗем янымда бар ялыды. Сәхел бир зат болса эҗем ядыма дүшүп дурды. Даш чыкып, сыгрың ятагына гөзүм дүшенинде-де, сүйт сагылян бедрәмизи гөренимде-де, саман күмәмизиң ишигине баранымда-да, бар затда эҗемиң элиниң ызыны гөрйәрдим. Эҗеми йитирен гүнүм менем яшап билмерин өйүдйәрдим. Хич задам болмады. Бинамыслыга салып яшап йөрдүм. Адам башына дүшен гүни гөзи акан ялы бар зада кайыл болҗак экен...

Ил — гүне дөнейин. Ил — гүн бир говы зат. Оларың херси бирхили гөвүнлик берйәрди. Олар бизи еке гоянокдылар. Ёлдашларым янымдан айрыланокдылар. Бири янымa гелип отурса, ене бири гайгымы еңлешдирҗек болуп, өйлерине алып гидйәрди. Какамың янам хачан гөрсең адамлыды. Колхоз башлыгына ченли хә-

ли-шинди гелип-гидип дурдулар. Ичеримизем ил сүпүрип, сыгрымыза ченли ил сагып берйәрди. Сыгрымыза от йыгып, тирт эдип берип, сува якянам гоңшы аяллары. Шейдип эҗем пахырың үчи, едиси, соң отузы гечди. Эҗемиң кыркыны эдип болдугам велин, ил бирден аягыны кесди отурыберди. Эҗем кырк гүн мундан өң өленем болса, онуң хакыкы ясыны инди тутуп уградык. Илиң гелим-гидимине, эҗемиң белли гүнлерине гүйменип өлүм авысыны ончаклы дуймаян экеник.

Инди өйүмиз чоларып галыпды. Өйүмизде бир какам икимиз галыпдык. Ирден турамызда-да эҗеми күйседик, эмма эҗем ёкды. Чай отурдып, өңүмизе чай аланымызда-да эҗеми ятладык. Какам колхоза ише гиденинде, мен мекдебе окува гиденимде ене-де эҗеми ятладык. Агшам дүшүп хер ким өйүне йыгнананда-да, ене эҗеми ятладык.

Дүйшүмде-де эҗеми гөрйәрдим. Эҗем мыдама дүйшүмде бүренчекли гөрүнйәрди. Мен оңа бир топар зат гүррүң берйәрдим. Ол болса мени эшиденокды. Йүзүмеде середенокды. Мен болса онуң маңа серетмейәндигине, маңа барсыңам өйүтмейәндигине гынанып өләйҗек болярдым. «Эҗе, ай эҗе!» дийип, сесимиң етдигинден гыгырардым. Ол шонда-да бәрсини бакмаярды. Мен болсам эҗемиң менден йүз өврүйәндигине гынанып аглап-аглап оянардым.

Эҗем дирикә гиҗелерине какам хачан гөрсең чалаҗа хор чекер ятарды. Инди велин хачан гөрсем ояды. Гайтам ол маңа:

— Нәме үчин уклаңок, оглум? — дийип сорарды.
— Мен укладым-ла, сен уклаңок, кака — диердим.
— Менем укларын. Ят, укла оглум.
— Боляр кака — диердим. Гулагым болса какамдады. Чалаҗа хор чекдиги менем деррев ука гидердим.

Эҗемиң ёклугы гүн гечдигиче хас бетер билдирйәрди. Өйүң әхли ишини эдип йөрен эҗем җаның бир өзи болса нәтҗек? Инди биз сыгрымыза-да өзүмиз серетмелидик. Какам ишде, мен окувда чагларым ызымыза ким серетсин? Сыгрымызы сүрә гошарыс, гапымызы болса гулплап гидибиерерис дийсек, сыгрымызы ким сагып, ким сүйдүни сатар? Бизиң гүнүмизи долап отуран, гөзли чешме ялы хер гүн совҗак пулумызы етирип дуран сыгрымызың сүйдиди ахырын.

Бир гүн какам маңа шейле дийди:

— Ил — гүн гайрат этди. Кын гүнүмизде голдады. Шолар болмаса адам дәлиреҗегем. Инди өзүмиз билимизи берк гушаймасак болмаз.

— Дүшүнйән кака, нәме этмели болса айдыбер.

— Сүйде өзүң гитмели боларсың. Эҗең сүйт ерини тапянсың-ла?!.

— Тапян. Ай, онсоңам Весилиң магазининиң ишигинде тамың көлегесинде отурсаң, оларың көпүсиниң өзлерем гелйәр-ле. Оны мен оңарарын кака, йөне...

— Сыгрымызы ким сагсын дийҗек болярмың?

— Хова кака. Озал гоңшулар гезеклешип сагярдылар, олар хачана ченли...

— Ене-де Боссан эҗә ялбармалы боларыс-да. Ол бир барып-ятан говы адам-да бенде. Эҗеңиң өлүмине бизден бетер гынаныпдыр. «Айна гөргүли тапылгысыз адамды. Онуң ялы адам инди дүнйә инмез» дийип, эҗем пахырың адыны тутсаң аглаберйәр. «Хич чекинмегиниң, нәхили юмшуңыз болса тайындырын» диййәр. Онуң колхоз ишем-ә өзүне етикдир велин, нәтҗек, ене шоңа ялбармалы боларда.

Шол гүнүң эртеси какам мени ирден турузды. Какам мени турузанындан сүйт сатмага гитмелидигим ядыма дүшди. Онянча гапыдан эли бедрели Боссан эҗе гирди.

— Ине, Назар ага, сыгрыңыз-а сагып болдум. Түвелеме, сыгрыңыз-а сыгырҗан, эдил овуз ялы сүйди бар.

— Ол-а догрудыр, Боссан, бизиң сүйдүмизден бир алан гайдып башга кишиден сүйт алҗак гуманы ёк. Сыгрымызың сүйдүниң яглы боланлыгындан-да, Айна пахыр чай ичеси салымының ичинде әкиден сүйдүниң барыны ерлешдирип гелерди.

— Вах, Айна болҗак бармы нәме? Ол бир эли арасса, сүңңи пәк адамды. Ол ил ялы сүйдүне сув гошян аял дәлдидә. Вах, ол боланлыгында эййәм сүйдүни сатып гелерди. Нәме, инди сыгрыңызың сүйдүни нәтмекчи болярсыңыз? Сатмакчымы я-да өзүңиз ичйәйҗекми? Гатык басырайсаңызам-а шу обада-да гечмән дурмазды.

— Оныңам-а бичеме дәл велин... — дийип, какам сыпайычылыклы гүрледи. — Гараз өйдә, оҗук-буҗук совалга-да герек болуп дур. Онсоңам гырнак пахыр

(какам мыдама эҗемиң адыны гырнак дийип тутарды) торбасына чөрек дийди, сүйҗи-көке дийди, оны-мунуҗыгам салар гелəэрди.

— Сүйди мен сатҗак, Боссан эҗе — дийип, сөзе гошулдым.

— Ай, болубилйəр, болубилйəр. Түвелеме, инди эп-эслиҗе болупсың, гүл ялы башарарсың.

— Онсоңам гырнак пахырың өз ер эдинен ерлери бар. Олар элтип билсең аларлар.

— Ораз җан Айнаның сүйт элтйəн ерлерини билермикə?

— Билерин Боссан эҗе, эҗем билен көп гезек гидип гөрүпдим. Бары бир көчəниң угрунда ерлешйəр. Көне гала барян көчеден чыкманҗык сатып гайдыбермели.

— Ай, онуң ялы болса, башга нəме герек — дийип, Боссан эҗе йүзүме серетди. — Ханы, нəхили габа гуюп экидйəң?

— Хан-а, шол болаймаса — дийип, кичирəк маңкамыза элими узатдым.

— Торба салып, аркаңа алып гидиберҗекми?

— Эҗемем шейдйəрди.

— Ай, инди сен бир яш йигитдə, Ораз җан. Сыпайырак бир зат тапылайса говы боларды-да... Вий, ёгса-да бизде бир чемелиҗе агзы япылыҗа, тутавачлы бир бидон болмалыдыр. Шол ынха, түйс болайҗак — дийип, Боссан эҗе өйлерине тарап гитди. Гидиши ялам деррев эли бидонлы гайдып гелди.

— Ичине яг гуйсаңам болуп дурандыр, сүйт гуйсаңам болуп дурандыр. Сув гуяйсаңам болман дурмаз. Ине, ал, Ораз җан, ичи ювулгыҗа дурандыр. Сүйтҗагазыңы гуй-да, хайдабер.

Сыгрымызың агшамкы сүйдүнем алып гошдук велин бидон дола барабар болайды. Мен бидоны элиме алдым-да, ёла дүшдүм. Бидон гөрəймəге дашындан кичи ялам болуп гөрүнсе-де, эп-эслиҗе аграмы барды. Саг элим ядаса чеп элиме гечирйəрдим. Колхоз тутчулыгындан гечдим. Эҗем пахыр шу барян ёлумдан гөр нəче гезек гатнадыка? Эҗем тутчулыкдан чыкып, улы көчə дүшмəн алмачылыгың ичинден гөнүлəп гечип гидйəрди. Менем шейтдим. Райышларыны чайыр басан кичиҗик ябың боюны сырып барярдым. Ине, бирден чеп гапдалымдакы йыкык хаятлы ховлының гəдигинден

эпей ала көпек окдурылып чыкды. Ол ити мен озалам гөрүпдим. Ол итде арым барды. Ол ит мениң ганым душманымды. Ол ит эҗеме-де топулып, аягындан агыз салыпды. Ол ити шейле гаты йигрененлигем үчин болса-да, билемок ондан чигит ялам горкмадым. Душманыңы йүрекден йигренсең шейле болҗак экен. Ит гөни яныма топулып гелди-де, палта ялы дишлерини сыртардып, эйменч арлап, йүзүме серетди. Менем дуран еримден бутнаман оңа бар газабым, бар йигренҗим билен серединп дурдум. Ол бойнума бөкəйдиги, менем онуң богазындан япышҗакдым. Я ол өлер, я-да мен өлерин дийип ичими геплейдйəрдим. Мен онуң дишинденем горкамокдым, аррылдысынданам. Догрусы, менем шол вагт йыртыҗы хайвана дөнүпдим. Ниреси чем гелсе чейнем-чейнем этмəге тайындым. Бизиң хəзирки болуп дуршумыз дашындан гөренлере гүлкүнч бир томашады. Шейдишип биз кəн дурдук. Ахырын мениң гахарым ондан рүстем чыкды. Бидонымы ерде гойдум-да, эйменч сесими эдип, дишлерими гыҗап, ики пенҗəми узадып, онуң үстүне топулдым. «Сен мениң эҗемем дишлəпдиң, нежис!..» Билмедим я-ха ит менден горкды, я-да гечиримлилик этди. Сессиз ызына гачды өтəгитди. Мен оны ховлының гəдигине ченли коваладым. Ол болса, хамана мени гөрмейəн ялы, танамаян ялы тамларының ишигинде аңырсыны бакып дурды. Онсоң менем ызыма өврулдим-де, сүйтли бидонымы элиме алып, ёла дүшдүм.

Эҗемиң мүң бир ёла басан көчеси билен гидип барярдым. Ханха-да демир ёл гөрүнды. Ол ерде гөкли-гызыллы вагонлар тиркеш-тиркеш болуп дурдылар. Бирденем эпет паровоз ала түссесини буругсадып, ер сарсдырып гечип гитди. Эҗем бирикə ериң йүзүнде иң горкян задым шол гөрүнйəн демир ёллар, вагонлар, паровозлары. Эҗем хер гүн ир билен сүйт сатмага гиденинде гидишин-гелишин ёлы шол демир ёлларың үстүнден гечйəрди. Бу ерден гечелге-де, вокзалың бейик демир көпрүсем узакдады. Онсоң хер ким демир ёлун үстүнден, вагонларың ашагындан сүмүп гечйəрди. Эҗем пахырам шейдерди. Маңа галса аңсат-ла. Вагонларың басганчагындан япышып, вагонлара мүнүбем гечер өтəгидердим. Эҗем пахыр агыр гөвреси билен, аркасы сүйт маңкалы вагонлардан нəхили дырмашып мүнүп гечип билсин?!. Онсоң ол мыдама вагонларың ашагындан сүмүп гечйəрди. Ери, ол шол вагт худайы

чагырып, вагонларың ашагындан сүмүп гечип барярка отлы йөрәйсе нәтҗек? Маңа галса отлы йөрәенде-де, гечмәге етишәймегим мүмкинди. Эҗем гөргүли нәхили етишсин? Ине, эҗем хер гүн сүйт сатмага гиденде шу затлары пикир эдип, өз янымдан ховул алардым. Сәхел гиҗә галса, оңа бир зат боландыр өйдүп, йүрегим агзымдан чыкайҗак боларды. Ашгабат вокзалына өзүңиз белет. Бу ерден демир ёлларың бирнәче линиясы гечип гидйәрди. Паровозлар хәли-шинди манёвр эдйәрди. Хәли-шинди ёлагчыдыр бейлеки отлулар гечип гидйәрди. Ремонтдан чыкан я-да ремонта гетирилен вагонларам энчеме гүнләп шол ёлда дурярдылар. Мен эҗеме бир зат болса шолар себәпли бир зат болар өйүдйәрдим. Ахырында-да, өз өйүмизде, мен окува гелмәнкәмем саг-гургун гезип йөрен адама йүрек агырыдан өлди дийдилер.

Эҗем өленинде онуң янында ики саны гоңшы чагалардан башга хич ким ёк экен. Мен окувда, какам ишде. Ол чагаларыңам херси бир зат дийййәр. Бири примусы отлаҗак болуп, отлы чөп чаканында өгәп-өгәп, агзындан ак көпүк сачаландырды-да, өлди ятыберди дийййәр. Бейлекиси болса, ёк, бейле болмады, примусы отламанка йыкылды дийййәр. Гараз, эйле болды, бейле болды, мен эҗесиз галдым.

Эҗемиң сүйт ерлери мениң бараныма хезил эдиндилер. «Ханы эҗең, нәме үчин ол шу чака ченли сүйт гетирмеди?» дийип сорадылар. Мен «эҗем өлди» дийип, җогап бердим. Оларың бары өр-гөкден гелдилер. Келлелерини яйкашып, маңа рехимлери индилер. Бири көке, бири сүйҗи берди. Кә бири болса «соң үзлүшерис» дийип, берен пулуның гайтаргысынам алмады. Эҗемиң бир сүйт ери болса: «Ине, ал оглум. Эҗеңе бергим барды» дийип, алан сүйдүниң бахасының дашындан бәш манат пул узатды.

Шол гүн мен сүйт сатмага гиҗирәк гитсемем сагат она галман өймүзе доланып гелдим. Йөне велин өйүң бар иши сүйт сатып гелениң билен гутараянокды. Ичинде җаны бар адам чай — нахарам эдинмели ахырын. «Ичеринем пох-пүсүре басдырайма лы дәл, онам ювуп, арассалап дурмалы. Сәхел биагырылык этсең үст-башыңам кир басып, якаң кири бойнуңы кесип баряр. Гараз ише түкенме ёкды. Сыгрымызы сүрә гошаның билен кәшкә сыгрың аладасыны арка атайян болсаң

болҗак-ла велин, ол бейле дәлди. Хәли сыгрымыз сүрүден гелер велин, оңа оңатҗа тирт эдип бермелиди. Меллек еримиздәки ики пел ёрунҗамыздан отам йыгып гелмелиди. Какам болса эртир ирден гидишине гүн яшып гараңкы дүшенинде ишден гайдып гелйәрди. Онуң үстесине агыз сувумызам хыллаллады. Обамызың илери башында екеҗе өйде кран барды. Онуңам үсти хачан гөрсең ала депешекди. Нобатыңа дуруп сув алмалыды. Нәтҗек, какам ишде болансоң барына өзүм етишмелидим.

Маңа әхли иш бир яна, сув гетирме-де бир янады. Крандан сув гетир диенлериңден дагдан аркаң билен даш даша дийленини говы гөрйәрдим. Иллерден утанярдым. Олар маңа «оглан халына өйлерине сув дашап йөр» дийәйҗек ялыдылар. Сувы обаның аяллары, гызлары дашаярдылар. Огланларың арасында бир мен дашаярдым. Онуң үстесине-де бедрелерим бичак уллаканды. Эдил ики голуңы согруп барярды. Ёл бойы гонуп-гонуп гелердим. Кичирәк бедре гөтерәейин дийсемем ики саны уллакан бедрәмизден башга бедрәмиз ёкды.

Бир сапар мен ики бедрәмизем сувдан долдурып, өймүзе етип гелйәрдим. Ховлымызың гәдигинден гечениме шолды велин, бир зада бүдредим-де, долы бедрелерим чайканып, яры ере дөкүлди. Муңа мениң бичак гахарым гелди. Ики бедрәмем депип, бар сувуны ере дөкүп бошатдым. Шол вагтам нирედендир бир ерден какам пейда болды. Ол маңа гең галып серетди-де:

— Бу нә болуш? Бу нә хекаят? — дийди.

— Ичигар, эдил шу тайык гелениме чайканып дөкүлди. Гахарыма барыны дөкдүм.

— Долдурып алып гайтмак саңа парзмы? Ярпырак эдип алып гайдайсаң болмадымы?

Гахарыма богазым долды-да, гүрләп билмедим.

— Ери, боляр, бәхбит бола, сува өзүм гидерин. Йөне сен сыгыр сүрүден гелсе, ятагында даңавери.

Соң сува мыдама какамың өзи гитди. Мен оңа дөзмездим. Бедрелериң нәхили агырдыгыны билип дурдум ахырын.

Йөне бизиң обамызың аял-гызлары говуды. Олар какамың сув алып гелйәндигини гөрдүклери, деррев онуң элинден бедрелерини алып, өзлери өе гетирип гидердилер.

Яз гечип, томус дүшүпди. Томус гүнлери бу затларың ярасы еңилди. Окувың, ишиң дашындан өй ишлерине-де етишйәрдик. Йөне мыдама томус болуп дурмаз ахырын. Хайкырып гыш геленинде нәхили боларка?

Ол йыл гыш томсуң илкинҗи айында дүшди. 1941-нҗи йылың 22-нҗи июнында уруш башланды. Уршуң башлананам шолды, адамларың йүзи салларайды.

Уршуң туранына ил шейле гайга батса-да, мен оны ончаклы гайгы этмедим. Мениң еңше болан ынамым бичак улуды. Бизиң бейик Гызыл Гошунымыз ганым душманы аңырсы бирки айың ичинде чым-пытрак эдер өйүдйәрдим. Эмма хут Сталиниң өзи радиода чыкыш эденинде онуң әхли айданларыны өз гулагым билен эшитдим велин, уршуң энтек-энтеклер гутармаҗагына гөзүм етди. Мен фашистлериң шейле нежисдиклерини, адамзадың иң ганым душманларыдыгыны озалам билйәрдим. Йөне олар шейле гүйчлидир өйдүп пикир этмейәрдим.

Обамызың адамлары азалып барярды. Олар гүн ырман урша дийип гидип дурдылар, гидип дурдылар... Затларам барха гыталып, иймек-ичмегем кем-кемден кемелип барярды. Гөвнүме болмаса, Гүнүң нурам өңкүсинден өчүшен ялыды.

Какама дөземокдым. Ол инди мундан ики ай озалкы какам дийсең ынанар ялы дәлди. Өңкүсинден кичелип, хорланып, бир гысым болуп галыпды. Эҗемиң өлүми онуң билини бүкен болса, уруш онуң сакгал-сачыны дув ак эдип ташлапды. Инди ол алтмыш яшлы адама дәл-де, етмиш яшан адама меңзейәрди. Какам икимизиң гулагмыз радиодады. Хер гезек бир шәхеримиз элден гиденинде какам хырчыны дишләп, келлесини яйкаярды.

— Мунуң соңы нәхили болҗакка, җанларым!? — дийип, өз-өзүне совал берйәрди. Өз-өзүнден йыл өврүйәрди.

— Индики йылымыз-а говы йыл болмалы — диййәрди.

Шол йылың гышам газаплы гелди. Чөрек меселеси болса, эййәм илкинҗи орна гечипди. Биз агыр машгала болмасагам, бир өйде бир какам икимиз болсагам гышдан саг-аман хорланман чыкмак меселеси улы хыллалла болуп галапды. Шол йылкы йыгнанан галла-

ның хеммеси диен ялы фронта иберилипди. «Бар зат фронт үчин!» диен шыгар өрбоюна галыпды.

Бир гүн какамы хасам ядав гөрдүм. Шонда мен оңа:

— Нәме кака, сув тутмак агыр болярмы? Болмаса башлыкдан еңилрәк иш сорайсаң болмаярмы? — дийдим.

— Ай, оглум, ишден басыламок-ла. Ишиң бир заты боларла. Иш дийлен заты бу гүн гөрмели дәл-ле. Шу сыгры идетмекде иш бар. Мен шу гүн узын гүн саманың гөзлегинде болдум. Товса гөтерәйипдирлер. Диш сынчгара-да зат тапмадым. Карзына Җапарлардан бир ганар саман алып гайтдым. Сыгыр җанаверем нәме, агзына середип дуран зат боляр. Ийдирмесең сүйт бермез. Сүйдүнден гечен, өлдүрмән яза чыкарып билсегем разы болдук.

— Шу йыл от бол болды. Беде басып гоймалы экен — дийдим.

— Хай, оглум, сениңкем-ә «какамың өлҗегини билсем дуза чалшардыма» бард-ов. Уруш беласының гопҗагыны биз нирден билели. Индики йыла чыксак өңүнден гамыны иерис-ле велин, шу йыл ахмал галдык-да.

Какам шондан соң эп-эсли ичини гепледип отурды-да:

— Сыгры сатмасак болмаз оглум — дийди. Өр--гөкден гелдим.

— Ол нәхили? Хей, онам бир сатып болармы?

— Сатмасаң болмаз, оглум. Хем сыгыр хорланар, хем өзүң хорланарсың. Оңа бол саман, унҗагаз, оңатҗа тирт эдип бермелидир. Өзүңе иймәге чөрек тапманың иши барка, оңа ол затлары нireden тапып берҗек?

— Хей, оны сатмазлыгың бир алаҗы болмазмыка, кака? Мен-ә онуң сүйдүни сатманы гайгы эдемок. Оны сатсак сүйт берйән ерлеримизем гынанар.

Какам башыны яйкап, аҗы гүлди. Мен хениз онуң шейле әхеңде гүлен гезегини гөрмәндим. Мен онуң гүлкүдигинем я-да бириниң үстүнден кинаялы сөз окламакдыгынам аңшырып билмедим.

— Хай, сенем бир зат дийәййәң-ов, оглум. Сүйди болмадыгыңам сүйт ери болармы?

Мен улы алада, улы гынанҗа галдым. Сыгырсыз

өйүмизи, дурмушы гөз өңүне гетирип билемокдым. Ятагмыз бошап, гугарып галса нәхили болар? Мен өзүми билелим бәри шу сыгырам гапымызда даңылгыды. Мен оны мүң бир сыгрың ичинден чала гарасыны гөрсем танаярдым. Ол башга киши янына барса, хайбат атып, шахыны айласа-да, мени гөрсе зат диймезди. Гайтам, уллакан, төрпи ялы гатаңсы диллерини узадып, элимден, еңимден яларды. Мен онуң инди, гөр, нәче йыл бәри хер гүн ирден чиг гаймагыны ийип йөрүн. Ол бизе, гөр, нәче эйҗеҗик сарылы-гаралы гөлеҗиклер гузлап берди. Ол эҗемиң сыгры ахырын!.. Эҗем оны, гөр, нәче гезеклер хөвлүм-хөвлүм эдип сүйдүни сагынды. Ондан эҗемиң ысы гелйәрди. Вах, какамың бу затлара аклы чатяндыр велин, ол гөргүли нәтсин? О-да говусыны этҗек боляр ахырын. Эҗем боланлыгында онуң сатҗак диймәге, хей, дили барармыды? Эҗем барлыгында хер хили гытчылык боланлыгында-да, сыгрымызы сакламага иймит тапарды. Ханы, эҗем етдирйәрми, нәме?!.. Какамың маңа «Сыгрымызы саталы» диен сөзи айдянча-да азап барыны чекендигини билип дурун. Ёк, ёк, нәхиле-де болса мен какамың гаңырчагына гайдып билҗек дәлдим.

— Хай, онда нәме, өзүң гөр-дә, кака.

Бир гүн окувдан гелсем сыгрымызың ятагы бош дурды. Оны гөрүп бичак эрбет болдум. Гынанҗыма йүрегимиң башы авады дурды. Хер хал какама сыр бермедим.

— Нәме, кака, сыгрымызы сатайдыңмы?—дийдим.

— Он-а шейтдик, оглум. «Мал эесиниң гөзүнден сув ичермиш», оглум. Оны ач саклап, гүнәсине галандан сатан ягшы.

— Киме сатдың, кака?

— Он-а белли бирине сатамок. Эт комбинатына табшырдым.

— Эт комбинатына!.. — дийип, улилим билен гыгыранымы дуйман галдым.

— Нәме гең галяң? Эт комбинатына боланында нәме? Сатылансоң киме сатанында нәме?

— Оны эййәм өлдүрендирлер!..

— Ай, хова, өлдүрәен болмаклары ахмал.

Агласым гелди. Эмма сакландым. Эгер аглайсам какамы гаты гынандырҗакдыгымы билип дурдум. Онсузам какам сыгрың сатыландыгына аз гынаняндыр

өйдемок. Какам мениң бичак гынанандыгымы аңлан болса герек:

— Ай, саңа-да аңсат дәл, оглум. Инди гиҗелерем узалыпдыр. Сагат секиз болман җаханам ягтыланок. Хер гүн даңданың ала гараңкысында сыңсыраклап сүйт сатҗак дийип гитмек, гаты бир еңил-елпай ишем дәл.

Хичимиз эҗемизиң адыны агзап билмедик. Онуң адыны агзасак икимизиңем бозулаймагымыз мүмкинди.

Шол гүн узак гиҗе гөзүме укы гелмеди. Сыгрымыза гынандым ятдым. Онуң нәхили эдип келлесини кесендиклери, улы ләш болуп ятандыгы, эртириң өзүнде онуң этиниң, гөр, нирелерик иберилҗекдиги гөз өңүме гелйәрди. Какам болса кәте-кәтелер «Укла оглум, укла!» дийййәрди. Онуң өзүниңем уклап билмейәндигини аңып дурдум. Себәби хор чекенокды. Сыгрымыз болман соң, өймүз хасам чоларан ялы болды.

Даңың өң янында уклапдырын. Дерревем нәмедир бир задың тыкырдысынамы нәмеми ояндым. Дашарык диңширгедим. Гөвнүме болмаса ишигимизде бири гезип йөрен ялы болуп дуюлды. Даң атаян болса-да ахмал. Хова бирхили ягты гөрүнйәрди. Какамам яңы ука гиден болара чемели. Хезил эдинип, аркан дүшүп ятышына хор чекйәрди.

Бирден эпишгәмизиң өңүнденем бири гечип гиден ялы болды. Ынҗалман ювашлык билен туруп, даш чыкдым. Ятагымызда бир зат гаралып дур. Алагараңкы боланы үчинми, я-да болмаса, укының ала-сармыклыгынданмы башда онуң нәмедигини сайгарып билмедим. Ол мени гөрүп чалаҗа молады велин, сыгрымыздыгыны танап галдым! Бегенҗимден йүрегим сарсып гитди. Ювашҗа йөрәп янына бардым. Шол өз сыгрымыз! Бойнундан гуҗаклап, маңлайындан огшадым. Бир элим билен аркаларыны сыпалашдырдым. Мен оны хут гуҗаклап, аркаларыны сыпап дуранам болсам, онуң өз сыгрымыздыгына ынанмаҗак болярдым. Мен оны бир вагт өлдүрилип, эт боландыр өйдйәрдим. Аякларыны, гарынларыны сыпалап гөрдүм. Бар ери абат. Хей, җан элек, сыгрымыз гелипдир!.. Мен геплемесемем йүрегим шейле дийййәрди. Мен оны өңкүҗе газыгында, өңкүҗе йүпүнде даңып гойдум.

Бу вака какамам хайран этди. Ол сыгра середип,

башыны яйкап, аңк болуп дур. Ол шол аңк болуп келлесини яйкап дуршуна зол-зол:

— Хей, гудрат!.. Хей, җанавер! — дийиәрди. Икимизем сыгырдан гөзүмизи айрамзокдык. Какам ене-де өзбашына гүрледи.

— Шол бейик ховлудан, шол гөзлериң арасындан нәдип сыпып билдиң дийсене!.. Хей, гудрат, хей, җанавер, болса-да шу өй билен ыхлас-а бар экен.

— Бакмак үчин мейдана дага чыкарян болмакларам мүмкин — дийдим.

— Бу совукда, от-чөп болмадык еринде ниреде бакҗак?

— Онда ховлының агзыны ачанларында дагы чыкып гачаян болмасын.

— Ине, оның бичеме дәл... Серет, хей, ганарың дүйбүнде аз-овлак саман галмадымыка? Җанавер аңырсына бир зат атсын.

Какам шей диенинден күмәмизе ылгадым. Ганарың дүйбүнден эп-эсли саман алып овнадып, азаҗык ун гошуп, эздимде, тирт эдип өңүнде гойдум. Гөргүли сыгыр, ач болара чемели, өңүнде гоян тиртими ийип, ялмашдырып барярды. Мен оңа иере зат тапып берендигиме бегенип гуш болуп учайҗак болярдым. Йөне какамың бир айдан сөзи велин әхли кейпими учурды.

— Ынха, хай диймән җанавери гелип әкидерлер.

Мен тә окува гидйәнчәм гөзүм ёлда галды.

Адамлар хайдашып, эллери таяклы, йүпли сыгрымызың ызындан геләйҗек ялыдылар. Эмма гелен болмады. Окува гиденимде-де ызыма гарап-гарап гитдим. Эмма хич ким гелмейәрди.

Мекдепде окап отыркамам бар пикирим сыгрымызды. Оны хөкман алып гидендирлер өйүдйәрдим. Окувдан гелип, гапымыза серетсем сыгрымыз ятагында даңылгы дурды. Барып сыгрымызың бойнундан сыпаладым. Хамана сыгрымыз мениң дилиме дүшүнйән ялы онуң гулагына бирнәче такал окадым.

— Мен сени әкидендирлер өйдүпдим. Асыл сен бар экениң-ә. Нәме, аҗыгдыңмы, сувсадыңмы? Хәзир мен хөкман саңа иер ялы бир зат тапып берерин. Биз сени сатҗак дәлдик. Эҗем өленсоң сатмага меҗбур болдук. Гөрйәң-ә мен окаян, какам болса колхозда ишлейәр. Саңа ийдирип-ичирмәге саманымызам ёк, сарунымызам ёк, кепегимизем ёк. Бу вагт гытчылык. Адамлар ачлык чекйәр, хорланяр.

Сыгрымыз болса хут гулагыны үшердип мени диңлейәрди. Мен оңа эйдип-бейдип гараз, иймәге аз-овлак зат тапып бердим.

Сыгрымызың ызындан эртесем гелмедилер. Мениң болса оңа гушум учярды. Олар инди хич вагтам гелмезлер диен нетиҗә гелипдим. Сыгрымызың гайдып геленине үчүленҗи гүн дийленде болса, какам ирден маңа:

— Ханы, Ораз җан, йөр, сыгрымызы ызына элтип гелели — дийди.

— Кака, өзлери гелйәнчә әкидип нәме этҗек. Өзлери гелйәнчә дурсун-да нәме?!.

— Өзлери гелйәнчә дийип, нәме, оларың хакыны ийме ниетиң бармы? Кишиң хакыны иенден өз этиңи өзүң иениң говудыр. Я-да сен мени яшымың соңунда улы бир масгарачылыгың үстүнден элтҗек болярмың?!.

Алачсыз гитмели болдум. Какам сыгрымызы ийдип гитди. Мен болсам элим чыбыклыҗа ызына дүшүп барярдым.

Сары дервезели уллакан ховлың ичине гирдик. Ол ерде бизден башга-да сыгырларының багындан тутушып отуран адамлар кәнди. Олардан бири какама шейле дийди.

— Яшулы, сыгрыңы эте табшырмага гелен болсаң-а, ине, шу гөрүп дуран адамларың хеммесем шол иш билен гелен адамлар. Сенем нобат белле-де, нобатҗыгыңа гараш.

— Мениң нобата дурарлык ишим ёк. Бу сыгырың сөвдасы эййәм эдилди. Пулунам алдым.

— Яшулы, гөрйән велин, сениңем гүррүңиң өңде бириниңкә барды. Сыгрыңы өң сатан болсаң, пулуны алан болсаң, муны ийдеклэп йөрмәң нәме? Я-да бир сыгры ики гезек сатҗак болярмың? Сыгрыңы шол вагт гоюп гайтсаң болмаярмы?

Нәбилейин нәме үчиндигини, какамың бичак гахары гелди.

— Сен-ә бир гепе дүшмез, тентек экениң, яш йигит! Мениң нәме эдип, нәме этмәним сен тетеллиң ишимидир. Сенсиң ол өз сыгрыңы ики гезек сатып йөрен дей-

юс. Сен ким билен гүрлешйәниңи, нәме дийҗегиңи билип гүрлегин!..

— Яшулы, не бейле гахарың гелди? Бейле гахарың гелер ялы саңа нәме дийипмишим. Дейюс, бейлеки дийип, агзыңы салаҗын гойберме. Геп дийсең геп эшдерсиң.

— Бар, бар, өз ишиң билен бол! — дийди-де, какам оңа тарап элини силкип гойберди. Какам маңа-да азмлы гүрледи.

— А-хов, ме, сен сыгрың багындан тут-да дур, мен хәзир контура гирип чыкайын.

Какам конторaның ичине гирди. Яңкы какам билен давалашан йигит болса, какамың ызындан бир затлар самырдады велин, дүшүнмедим. Бирденем маңа гарады-да:

— Яңкы яшулы сениң какаң-май?! — дийди. Мен:

— Хавва — дийдим.

— Бәй, онуң гахарҗаңдыгын-ай! Шол-а урушмага-да ялтанҗак дәл. Сен догры дүшүн, җигим. Мен онуң билен сөвүшҗек дәл-ле! Яшулы адам, гелип дулугыма чалаянда-да, сесими чыкарҗак дәл. Йөне ынан, җигим, мен онуң айданына дүшүнмедим. Пулумы алдым дийди, озал табшырдым дийди. Я-да бу гетирен сыгрыңыз башга сыгырмы?

— Ёк-лай, шол сыгыр.

— Ана, гөрдүңми, ене-де булашдырдың-да. Шол сыгыр болса, сизде нәме ишләп йөр? Бәрде болмалы ахырын.

— Сыгрымыз гачып барды.

— Нәме? Гачып барды?!

— Хова. Индем ызына гетирдик.

— Ынха, саңа гең гөрәймели зат. А-хов, сизиң ол сыгрыңызың ганаты дагысы бар болаймасын. Хей, мунуң ичинденем гачып сыпып болармы?

— Гачып барайды дийййәрми? — дийип, башга бирем бизиң гүррүңимизе гошулды. Онсоң олам бу ваканы бейлеки ёлдашына айдып берди. Гараз, шейдип сыгырларыны табшырмага гелен адамларың арасында улы вагыр дөреди. Онянча башы шляпалы адам билен какам ызына гайдып гелди. Какам мениң йүпүнден тутуп дуран сыгрымызы гөркезип:

— Ине, шол сыгыр-а шу болмалы — дийди. Шляпалы адам болса, бир гезек сыгрымыза, бир гезек какамың йүзүне гарап, келлесини яйкап дурды.

— Ынан, яшулы. Сениң өзүң гетирәймедик болсаң билҗегем дәлдик. Барды-гелди биләенимизде-де ине, гачып гиден шу сыгыр болмалы дийип гөркезәенлеринде-де, танап билҗек гуманымыз ёкды. Биз нәме хер бир сыгрың суратыны алып гоямзок ахырын. Ынан, яшулы, сениң ялы халал адамыны өмрүмде илкинҗи гезек гөрйән. Өзүмиз-ә шоны оңарармыдык я-да оңармазмыдык, валла, айдып билҗек дәл. Вах, яшулы, хемме адам сениң ялы болса болмаярмы, бир махал коммунизм гурардык.

— Вах, хемме адам бу яшулы ялы выжданы арасса адамлар болса, уршам турмазды — дийип, башга бири сөзе гошулды. Шляпалы адам ики эли билен какамың элини гысды.

— Саг бол яшулы, саг бол! Сен бизе улы көмек этдиң. Сен гетирмедик болсаң, бу сыгрың пулуны өзүмиз төлемели болардык.

Шейдип биз сыгрымызы гоюп гайтдык. Мен ёл бойы дилими ярман гитдим. Какамыңам бар айдан сөзи шу ашакдакылар болды:

— Хергиз ядыңда болсун, оглум. Адамың лебзем, элем арасса болмалыдыр.

Өйүң аладасы сыгыр билен гутарайярмы нәме? Эшигмизи ким ювсун, нахарымызы ким тайярласын, ким хамыр югруп, ким чөрек биширип берсин, ким ичерини сырып-сүпүрип арасса саклап берсин? Ким хер гүн крана гидип эли ики бедрели сув гетирип берсин? Бу затлары какам икимизден башга этҗек адам ёкды. Бе, эҗем пахыр нәхили адамка? Ол өйүң бар ишине нәхили етишдикә? Ол бу ишлериң дашындан сыгыр саклап, сүйт сатып, ичерик улы гирдейҗем гетирйәрди. Биз велин, какам икимиз өйүң ишине нәче үнс берсегем етишип билемзокдык. Мениң баханам окув, какамың баханасы колхоз иши диели. Мениң окувым, какамың колхоз иши болманлыгында-да, өйүң ишине етишер ялы дәлди. Эҗем өлели бәри өйүмиз эййәм өңки гөркүни йитирипди. Гап-чанаклар ювулгысыз дагашып ятырды. Өй гошларымызы чаң басып, башлы-барат, булам-буҗарды. Махласы, бар задың гызыгы гачыпды. Ялтанан гүнүмиз чай-нахар иймәнем ятыберйәрдик. Эшигимиз кирләнем болса, гейип

гидиберйәрдик. Нәтҗек, ичериңден аял машгала гирип — чыкмаса шейле болҗак экен.

Йөне «гелени гечди бил» дийлиши ялы, бу затларыңам башымыздан совулҗак вагты бар экен.

Бир гүн окувдан гайдып гелсем өймүзиң бир чүңкүнде, бир гызҗагаз аркасыны тама яплап, йыгырлып, бир гысым болуп, чугутдырып отуран экен. Мен онуң кимдигини танаҗак болуп, сессиз серетдим дурдум. Олам сесини чыкаранокды.

— А гыз, сен ким? — дийдим. Ол келлесини галдырды-да, йүзүме бакды. Шонда ики саны чыраҗык ялдырап гитди. Гыш гүнлери болансоң эййәм хова гараңкыраны үчин, алагараңкы тамың ичинде онуң чыра ялы янып дуран гөзлеринден башга зат сайгарып билмедим.

— Мен-ә сени танамадым. Белкәм, йүзүңи гөрсем танарын дийдим-де, чыраны якдым. Өймүзиң ичи гүндизлик ялы ягтылып гитди. Өйүң ичиниң ягтылмагы билен бир чүңкде аркасыны тама берип, бир гысым болуп, чугутдырып отуран гыз гүләлек ачылан ялы ялпылдап гөрүнди. Эдил гурҗак ялы оваданҗа гыз экен!.. Гыз йүзүни ашак салып отурышына:

— Танадыңмы? — дийди.

— Йүзүңи гөрмесем нәхили танайын? Ханы, йүзүңи галдыр танарын.

Гыз йүзүме бакып йылгырды. Акҗа йүзи, акҗа дишлери бар экен. Сачлары узын экен. Башы тәзеҗе тахялы экен. Эгнинде гырмызы чабыт, аягында акҗа җорабы бар экен. Мен оны чыраны якманкам кичиҗик гызмыкан өйдүпдим. Эмма кичем дәл экен.

— Багышла, кейгим, танамадым.

Гыз элини йүзүне тутуп, чалаҗа гүлди.

— Сен мени озал гөрмесең нирeден танаҗак?

— Онда сен бизи нирeден танап йөрсүң?

— Мен сизи танамок.

— Онда бизиң өйүмизи нирeден тапдың?

— Какаң гетирди.

— Какам сени танаярмыды?

— Ёк.

— Онда сен мениң какамы нирден танап йөрсүң?

Гыз җогап бермеди. Эли билен йүзүни тутуп, аңырсыны бакды. Мен шонда оңа сораг берип йүрегне дүшмели дәлдигиме дүшүндим. Гөвнүме болмаса ичеримиз өңкүсинден гиңән ялыды. Кечелеримизиңем йүзи ачылан ялы болуп гөрүнди. Ювашлык билен гап-чанак гоюлян дулумыза гөзүми айладым. Бар зат режели, бар зат йыгналгы. Өйүмизем йылҗак. Печиң үстүнде болса чай шыглап дур. Буларың барының башга бириниң дәл-де, хут шу гызың ишидигине деррев дүшүндим. Шондан соң бу гызың кимдигини хасам билесим гелди.

— Мен саңа сораг берип, йүрегиңе-де дүшйән өйүдйән. Адыңы берин айт?

— Җерен.

— Җерен?

— Хова.

Җерен бирден еринден турды. Бо-хов!.. Бойы менден узын болмаса пес дәл. Ол маңа:

— Нахар гуюп берейинми? — дийип сорады. Өйүмизде нахар бишириленди өйдүп келләме-де геленокды. Онуң бу сорагына нәме җогап берҗегими билип билмедим.

— Нахар? Ол нәмәң нахары? — дийип, өзүне совал бердим.

— Хәли Назар ага икимиз җазлы унаш биширидик.

— Какам биленми?

— Нәме, Назар ага сениң какаң дәлми?

— Элбетде, мениң какам.

— Ол маңа «Екеҗе оглум бардыр, адына Ораз диййәндирлер» дийди. Сениң адың Ораз дәлми?

— Ховва.

Җерен деррев пече одун салды-да, печиң одуны гүйчлендирди. Шыглап дуран китир деррев ласырдап гайнады. Ол бизиң өйүмизе өзүмизден белетди. Чәйнек-кәсе чыкарды-да, чай демледи. Бир гөрсем, эййәм печиң үстүнде нахар атарылгы дурды. Ол бу затлары шейле бир чалт, шейле бир уссатлык билен этди велин, хайранлар галдым. Онуң эли-аягы шол ишлере гелшип дурды. Мен өз янымдан бу гыз бизе төтәнден бир дүшәен гыздыр. Я-ха хай диймән оны алып гидерлер, я-да болмаса эртире чыкдыгымыз ирден туруп гидер дийип, чак эдйәрдим. Җерен маңа:

— Бу гүн какаң гелмез. Ол колхоздан ики саны дүе дилэп, ятымлык одуна гитди — дийди.

— Еке өзи гитдими?

— Ёк, ики болуп гитдилер өйдйэн.

Мениң какама рехимим инди. Шу аллаҗы совугың ичинде, гар-ягмырың астында чөлүң җүммүшине ятымлык одуна гидэймек оюнҗак ишми? Еке гитмэн ики болуп гидени ене ягшы.

— Чөрек дагы бери гөтериндими?

— Чөрегем гөтерди. Түңчесинем алып гитди.

— Хэк, үшэймесе ягшыдыр.

— Ичмеги бар ахырын.

— Хавва, көнерэк ичмег-э болмалыдыр.

— Аркайын бол, ичмеклэ совук кэр этмез.

— Какам тиз гаррады. Ёгсам бичак даяв адамды.

— Ховва-да, говы адамлар тиз гаррагыч болярлар. Мениң какамам тиз гаррады. Гезип йөрен болса шу йыл ылайык элли яшамалыды.

— Гезип йөрен болса дийдиңми? Нэме, какаң ёкмы?

— Эҗемем ёк.

— Онда кимиң бар?

— Хич кимимем ёк. Бир агам барды, олам фронта гитди.

— Бир өйде бир өзүң яшаярмың?

— Хова, бир өзүмиңем яшан вагтларым болды?

— Ынха, биз какам икимиз яшаясам велин, кэ вагтлар ичим гысып, башымы алып үмдүзүме гидибересим гелйэр.

— Екелик гурсун. Дүнйэде екелик ялы эрбет зат ёкмыка диййэн. Ынха, менем екелиге чыдаман сизиң яныңыза ховүр гөзлэп гелдим-дэ...

— Сен бизде нэче гүн болмакчы?

Җерен гүлди.

— Тэ ковынчаңыз.

— Дуз бар?

— Дуз бар. Мен-э сени хич вагтам ковман.

— Гөрерис-дэ, Ораз. «Гөвүн сыгса гоюн сыгармыш». Бу затлар оңшушыңа баглы боляр. Оңушмасак бир гүнем яшамарыс. Оңушсак тэ агам урушдан гайдып гелйэнчэ яшарыс. Менден-э адам инҗамаз. Аңруҗы башарсам хайыр этҗек боларын. Гара зэхметими гайгырмарын. Мен дузумы он эдип хаклаҗак боларын.

Мен онуң бу гүррүңлерини эшидип, нэме җогап берҗегими билмэн аңк болуп галдым. Мен онуң екелигине, хич киминиң галмандыгына шейле бир гынандым, хий, гояй!.. Онуң бизде яшаҗакдыгына болса бегенип гуш болуп, учасым гелди. Җерен янымдака екесиреҗек гуманым ёкды. Аталы оглуң гүррүңи аз боляр. Җерен билен болса, нэче гүррүң этсең болҗакды. Өзүм билен дең-душ. Җерен маңа түйс, оңат ховүр болуп билер. Гөрэймэге дүшби, сада, алчак, зэхметсөер гыза меңзейэр. Мунуң гел-гел бизиң багтымыздан чыкышына отурып-отурып хайран галярдым. Җерен бир багтымыза гөкден инэен бир затды. Эҗем өлели бэри гөзүм горкупмы, нэмеми, Җеренем бир гара гүйч хай диймэн элимизден алып өтэгитҗек ялыды. Мен оңа нахар ийдирҗек болярдым, чай ичирҗек болярдым. Ол болса яп-яңы ийдим, яп--яңы ичдим дийип хич зат датман отырды.

Биз чыраны сөндүрип еримизе гечип ятанымызда-да, гүрлешип ятырдык. Мен ондан:

— Җерен, сениң какаң, эҗең хачан өлди? — дийип сорадым.

— Эҗем үч йыл мундан өң өлди.

— Нэме болуп өлди?

— Яш үстүнден өлди?

— Яш үстүнден? Ол нэме дийдигиң?

— Менден кичи үч җигим болуп дурмады. Оларың хичисем, бэш гүнден көп яшамады. Дөрдүленҗи җигим болҗак боланда велин...

Җерениң богазының доландыгыны билип дурдум, йөне билесигелиҗилик гурсун, сораманам дуруп боланок. Мен Җеренден бу затлары оны хас говы танамак үчин, оңа хас ичгин дуруп, хас онат гөрмек үчин сорардым.

— Онсоң җигиңем өлдүми? — дийдим.

— Җигим бир сутка-да яшап билмеди. Эҗемизи җайлан гүнүмизиң эртеси онам җайладык.

Өлүм авусының нэмедигине эҗем өлeнинде гөз етирипдим. Йөне Җерен маңа гаранында җуда көп авунан экен.

— Какаң хачан өлди? — дийип, мен онуң ене бир дердини гозгадым. Җерениң улудан дем аланыны аңшырдым. Ол маңа гүррүң бермэге тайынланян ялы азаҗык дымды.

— Онуң өленине алты аям боланок. Уруш башламазының еди гүн өң яны өлди.

— Сыркавлап өлдүми?

— Вах, сыркавлама нирден? Мениң какамдан сагат, мениң какамдан даяв адам ёкды. Оңа гөз дегди. Оны худай тутды. Бар кишә какам герекди. Той болса-да, яс болса-да какамың үстүне ылгашып дурдулар. Шондан маслахат сораярдылар. Ол шу җелегайда иң оңат авчыды. Онуң ава гидип, окуның бош гечен вагты болмандыр. Ол бизи кейигиң, гушуң эти билен эклейәрди. Гөзлериниң йитилиги эдил бүргүдиңки ялыды. Хованың ачык гүнлери даг башының арчаларыны бир-ики дийип санар отурарды. Догрусы, мен-ә билемок, йөне иллер гүррүң берйәрлер, ол хениз гүн яшманка, икиндин аралар асмандакы йылдызлары гөрер экен. Шу гүнки ялы ядымда, бир сапар велин авдан бош гелди. Билиндәки хатарына, гапырҗагындакы окларына серетсем бир пешеңем атылмандыр. Өзем бичак ядав гөрүнйәрди. Йүзүнде ган-пет ёкды. Эҗем дуруп билмән: «А-ю, Мерген, (какамың ады Непесем болса, эҗем оны Мерген дийип атландырярды) саңа нәме болды? Йүзүңде-гөзүңде ган-пет ёк-ла! Херн-ә эйгилик болсун-да, бир беланың үстүнден бармадык болсаң ягшыдыр» дийди. Какам эҗеме хич зат җогап бермеди-де, элиндәки гошасыны, билиндәки хатарыны бир гапдала заңып гойберди. Онсоң эҗеме бакды-да: «Ине, Җемал, бу мениң иң соңкы ава гидишим» дийди. Эҗем оңа «Нәме болды? Бейле кесгитли бир зат дийме. Билип болмаз, ене бир сәв билен гитсеңем гидәерсиң». дийди. Какамам «Ёк, инди гитмерин» дийди. «Нәме болды, айт ахырын!» дийип, эҗем оны гыссап уграды. «Ёк, Җемал, оны айдып билҗек дәл. Оны айтмалам дәлмиш» дийип, какам, ене-де эҗеме зат айтмады. «Ёк, саңа бир бела-ха учрапдыр! Сең йүзүң бу җынсың йүзи дәл» дийип, эҗем агламҗырады. Менем какама бир зат боландыр өйүтдим. Мен-ә догрусы, гушдур я-да кейикдир өйдүп бир адамыны түпеңләндир өйтдим. «Ери боляр...» дийди-де, какам болан ваканы гүррүң бермәге башлады. Эҗем икимиз болса, дүнйәни унудып, онуң айданларыны диңлемәге отурдык. «...Мен Җемал, өмрүмде хич хачан бейле зада габат гелмәндим. Дагың орта билинде бир кейиге душ гелдим. Ол гөни маңа тарап йөрәп гелйәрди. Мен хайран галдым. Өз-ә кейик болуп, менден гачман, гайта гөни үстүме йөрәп гелмеги нәмәниң аламатыкан дийдим. Онуң бу болшундан өз янымдан ховатыр алдым. Шол вагтлар мениң гең галмадан яңа гөзүмиң ханасындан чыкара гелендигини билип дурун. Мен оны тас атыпдым. Атманымам говы болупдыр. Эгер атаян болсам намартлык болҗакды. Өзүң пикир эдип гөр, «Ынха мен, гел ат» дийип дуран җанаверем атып болармы? Гаты голайма геленинде догрусы, горкуҗыгымдан галпылдап униградым. Арвах, җын дийилйәнидир өйүтдим. Гыссанҗыма кулхуалланы окадым. Мениң тупеңимиң барлыгам, оны атма диен задам ядымдан чыкды. Эдил янҗагазыма гелди-де, йүзүме серетди. Шейле середиши мен хич вагт гөрмәндим. Ол гөзлер менден делалатам, рехимем исләнокды. Ол гөзлер маңа гаргышам эденокды. Иң сада, иң овадан, даг чешмеси ялы дуры, гүнәсиз, начар гөзлерди. Ынан, Җемал, ынан! Ол гөзлери гөрүп, хут мениң яшлыкдан ёгалан үч чагамың үчүсем ядыма дүшди. Онуң маңа середиши «Ине, мен, нәме этсең шоны эт, мен сенден горкамок» диййән ялыды. Ол өлүмденем хедер эденокды, хайбатымданам горканокды. Бар зада кайыл болуп, келлесини этегине салып, яныма гелипди. Мениң болса онуң болшуна дөзлып, яныма гелипди. Мениң болса онуң болшуна дөзмән бирхили бокурдагым долуп, агым тутярды. Элиммән бирхили бокурдагым долуп, агым тутярды. Элимде, аягымда ысгын галманды. Онуң өңүнде эҗизледим, Җемал, эҗизледим. Ол менден үстүн чыкды. Ол мениң эхли авчылыгымың, эхли мергенлигимиң үстүнден атанак чекди. Билйән, билйән, мен ол кейиге дүшүндим. Ол горкыны арка атыпды. Ол муны зулума, нахак хорлуга чыдаман, биз авчыларың олары аркайын гезмәге ёл бермейәнимиз үчин эдипди. Ол муны өз нeбересиниң ганларының биз зерарлы сил болуп акянлыгы үчин эдипди. Мен шонда дүнйәде эҗиз задың ёкдугына гөзүм етди. Ол эҗиз дәлди. Мен эҗиздим. Ким өз гүйҗүне байрынып, өзүнден гүйҗи асгыны хорлаян болса, ине, шол эҗиздир. Ине, шол кейик маңа шол пелсепәни субут эдип берди. Мен оңа яранҗаңлык этдим. Аркасыны, келлесини сыпаладым. Аягына йыкылып, өтүнч сорадым. Ол маңа дүшүнен ялы хырра ызына өврүлди-де, ики бөкенинде дагың депесине чыкды. Ол инди шол ерден маңа өзүни гүҗеңләп «ат мени» дийип, гыгырып дурана меңзейәрди. Мен ондан өкҗе огурлап гачдым. Бир хаюкдан соң ызыма баксам, ол шиндем

дагың чүр депесинде өзүни гүжеңләп дурды. Гөвнүме болмаса, ол хэзирем шол ерден маңа середип дуран ялы болуп дур...» Эҗем какамың бу сөзлеринден ховатыр алды. «Сен Мерген, елдирген дагы болаймасаңам биридир» дийди. «Аркайын бол, Мерген, мен инди сени ава гөйбермерин» дийди. Какамың шол гезекки болшы, онуң айдып берен гүррүңлери хич хачан ядымдан чыкмаз.

— Ери, онсоң какаң доланып ава гитмедими?

— Ёк, гитмеди. Дөрт-бэш йыллап гитмеди. Шу геçен язда велин...

— Нэме, ава гитдими?

— Ёк, ава гитмеди. Колхозымыз дагда дүме бугдай экйэрди. Шоңа гитди. Ине, шол гитме-де какамың башына етди.

— Нэме болды? — дийип сорадым.

— Азыклары гутарыпдыр. Ызынданам эп-эсли гүнләп азык бармандыр. Бугдайың башыны дөвүп, говурга эдинип гүн гөрүпдирлер. Ай, онсоң дүмечилер какама ялбарып башлапдырлар. Хурушлык бир затҗагаз уруп бер дийипдирлер. Гараз, бир ерден түпең тапыпдырлар. Какам кес-келләми боюн товлапдыр. «Инди ол кэрден эл гөтердим. Ав диен зада гитмәнлигиме эп-эслиҗе йыл болды» дийипдир. Билмедим, нэме болуп, нэхили болaндыгыны, гараз, оны ырыпдырлар. Шондан соң какам эли түпеңли дагларың керт гаяларының ичинде гөзден йитипдир. Шол гүнем, эртесем какамдан хабар болмансоң онуң гөзлегине чыкыпдырлар. Соң оны тапсалар какам дараҗык дерэң дүйбүнде дагдан йыкылып күл-ушак болуп ятыр экен. Онсоң шол гүнүң өзүнде гич аралар оны оба гетирдилер.

Җерениң гүррүңлерини аңк болуп диңләп отырдым. Оңа рехимим гелйэрди. Ол инди еке болуп галыпды. Мен өз янымдан оңа тә өмрүм өтйэнчә хоссар боларын диен нетиҗә гелдим. Бирденем онуң бир айдан сөзи ядыма дүшди-де.

— Җерен, ёгса-да, сен бир гүррүңиңде «агам фронта гитди» дийдиң-ле. Нэме үчин сен маңа агаң хакында зат айдаңок?

— Кичиҗикгэм агам мени бичак говы гөрерди. Нирэ гитсе менем яны билен алып гидерди.

— Инди говы гөренокмы?

— Говы гөрйэндир-ле. Өз җигисини говы гөрмезем бир адам болармы? Элбетде, говы гөрйэндир. Йөне, ол соңкы йыллар үйтгеди. Ол эҗемем, какамам нэгиле этди. Агам обада иң говы гыза өйленди. Мен шонда яңы мекдебе гатнап уграпдым. Онуң өйленен гызы обамызың китапханасында ишлейэрди. Ёгсам олар бири-бирин сөйүп, халашып барышыпдылар. Ола агам дийип, агамам ол дийип өлүп ятырды. Агам магазине ише дурды-да үйтгэйди. Өе гич гелмэни чыкарды. Көп ичип башлады. Какамың диенинем, эҗемиң диенинем этмеди. Иң эрбедем гелнеҗеме азар берип башлады. «Эртирден башлап сени ишиңде гөрмэйин» дийди. «Сен пула зар болуп гидеңок, меслигиңе чыдаман гидйэң» дийди. Гелнеҗемем: «Ишлеҗек озалам ишлейэрдим, индем ишлеҗек. Үч йыллап техникумда йөне ере окамок» дийди. Соң агам оңа. «Сен говы гезеңок» дийип ырсарап башлады. Гелнеҗемем халыс чыдаман бир гүн гошуны алды-да, атасы өйүне өтэгитди. Эҗем шонда гелнимизиң гиденине ахмыр эдип түкге дүшүп аглапды. Шондан соң агам хер ичип геленинде дишлерини гыҗап гиден гелнеҗеме агзындан геленини сөгерди. «Мен аяллары йигренйэн, эхли аял тохумыны гырасым гелйэр» дийип гыгырярды. Халыс дегнасына деген соң какамам элине түпеңини алып, онуң үстүне топуларды. Эҗем икимиз болса какамың элинден япышып оны саклаҗак болардык. Какам гахарына агама: «Аяллара дил етирен болярсың, өзүң аялча ёк ахырын» диерди. Фронта гитмезиниң өң яны агам бирхили геплемезек, гүң болды. Мыдама ичини хүмледип, ичини геплетди йөрди. Агамың ине, шейлерэк болшы барды.

— Ай, онда агаң-а говы адам дэл экен — дийдим.

— Ай, билмедим. Саг-аман урушдан гайдып гелсе боляр. Хер нэме-де болса өз агам.

Җерениң бу гүррүңинден соң арак ичйэнлери хасам йигрендим. Арак ичйэнлерден хер зат чыкар диен нетиҗә гелдим.

Инди мен аркайын ятып, аркайын турярдым. Чигит ялам өйүң аладасыны эдемокдым. Җерен барка хемме зат ербе-ерди. Сувумызам барды, ичеримиз, гейим-эшигимизем арассады. Ол йыл гаты бир аҗам болмадык. Йөне бизиң эхлимизи, хасам какамы башга бир бела

хорлаярды. О-да уруш беласыды. Какам гүнде-гүнаша маңа совал берйәрди. «Радионы диңледиңми оглум, фронтдан нәме хабар?» диййәрди.

Фронтың ягдайы эрбетди. Немецлер кем-кемден өңе дызаярдылар. Олар Москваның алкымына дыкылып гелипдилер. Ленинград габавдады. Душманлар Руссияның иң бейик дерясы Волга якынлашыпдылар. Яп-яңы болса Харьков элден гидипди. Мен какамы алада гоймажак болярдым. «Дүйн-ә фронтларда дүйпли үйтгешиклик болмандыр» диййәрдим. Какам болса «Ай, онуң ялы болса ене ягшы, шәхермизи алмадык болсалар боляр» диерди. Шей диен гүнүм ол уклап, аркайын хор чекерди.

Инди мен окува еке гидемокдым. Җерен билен биле-җе гатнаярдым. Олам бизиң окаян класымызда, бәшинҗи класда окаярды. Җерен озалам бизиң обамызда, бейлеки мекдепде окаянам болса, әхли клас оны тәзе гелен окувчы хасаплаярды. Йөне велин Җерениң тәзе гелен окувчыдыгыны тиз унутдылар. Ол деррев өвренишди өтәгитди. Аз салымың ичинде иң оңат окувчы болды. Ай, онсоңам Җерениң шейле алчаклыгы, мылайымлыгы, башарҗаңлыгы билен өзүни алдыртмаҗак гуманы бармы?..

Бизиң дил-эдебият мугаллымымыз фронта гитди-де, онуң дерегине тәзе мугаллыма гелди. Оңа Гурбансолтан Ягмырова диййәрдилер. Бизиң бу тәзе мугаллымамыз бичак гөрмегей, яш гелинди. Ол илкинҗи сапага гирени үчин окувчылар билен танышмак максады билен список окамага башлады. Ол бизиң адымыз окаланда еримизден турмагы хайыш этди. Непесова диенинден Җерен еринден турды. Мугаллыма Җерене серетди. Ювашлык билен еринден турды. Җерениң янына барды-да, оны гуҗаклады. Ене ерине гечип отурды-да окувчыларың списогыны окамага дурды. Бу ягдая диңе мен дәл, класымызың әхли окувчылырам гең галдылар.

Өе баранымызда Җеренден онуң кимдигини сорадым.

— Ол сени ниреден танап йөр? — дийдим.

— Ол мениң гелнеҗем.

— Нәме? Ол нәхили гелнеҗең?

— Нәхили болар өйүдйәң? Ол озал агамың аялыды.

— Агам билен айрылышды диййән гелнеҗеңми?

— Хова.

— Ол-а сени говы гөрйән экен. Гаты говы, овадан гелнеҗең бар экен.

— Вах, говуды-ла. Мениң гелнеҗеме тай гелҗек ёкды-ла. Арман, агамың өзи говы дәлди. Агам онуң гөзүниң яшыны кепдирен дәлдир. Хер гезек ишден гиҗә галып геленинде загырдыклар дурарды. Ол шонуң ялы боланында менден далла гөзләрди. Мени өз янында ятырарды. «Сен янымда болсаң ол маңа гаты депренип билмез» диерди. Агам болса, гиҗәниң бир вагты энтиреклэп гелерди-де, гелнеҗемиң якасындан тутуп турузарды. Оңа агзындан геленини сөгүп башларды. Мен гелнеҗемиң аркасыны тутуп, агам билен сөгүшип башлардым. Онсоң ол мениң үстүме гыгырып башларды. Якамдан тутуп ики гезек көйнегими йыртды. Гелнеҗем бизден гитҗек болуп дурка-да маңа: «Җерен җан, сени өз җигим, гайын атам билен гайын энеми болса, өз эне-атам хасап эдйән. Сизден айрыляныма гынанып нәдерими билемок. Йөне, нәдейин. Инди менде башга алач галмады» диййип аглады. Мени огшап-огшап гитди. Какамың, эҗемиң өңүнде баш эгип, телим сапар тагзым эдип гитди. Гелнеҗемиң бизи ташлап гиден гүни аглап-аглап өлерин өйүтдим. Онуң ады Гурбансолтан болса-да, биз оны Гурбанҗемал диййип тутардык. Ол шол вагтларам соватлыды. Өзи китапханада ишлейәнлиги үчин болса-да билемок, элинден китап дүшмезди. Соң маңа окан китапларыны гүррүң эдип берерди. Нәхак гөз яш билен оюн этмегин, Ораз. Агамам оны ташлап бал гүнүне батасы ёк.

Җерениң бу гүррүңинден соң онуң агасыны хасам йигренип башладым. Ол фронта гидип, фронта-да гөненчлик бермез диен нетиҗә гелдим. Шондан соң агасы хакында Җеренден хич зат сорамадым.

Саг-аман яза чыкдык. Арпа бишип, орак орлуп башлананда Җерен икимиз какама көмек бердик. Какам колхоз гурлалы бәри шу колхозда ишлейәрди. Ол бир вагтлар аз-овлак колхозың башлыгам болупдыр дийип гүррүң берйәрлер. Өмрүни дайханчылык билен гечирен соң, какамың башы чыкмаян иши ёкды. Орак ормакда онуң өңүне хич ким гечип биленокды. Бу йыл велин зол-зол билини тутярды. «Инди биллер хезил берҗек дәл» диййәрди. Ёгсам нәме? Алтмыш яш оюн-оюнҗак затмы? Какам Җерене: «Оглум, сен бизиң

йыганмызы десселәп етишсең болар. Ормасыны Ораз җан икимиз орарыс» диййәрди. Дессе богаймагам аңсат иш дәлди. Какамың ики эли дәл-де, дөрт эли бар ялыды. Ызында арпа барыны үйшүрип гидип барярды. Менем етишибилдигимден башардыгымча йыган болярдым. Җерен башда десселемәге етишмесе-де, соң етишди. Бизиң ормалы еримиз үч гектарды. Иллер ики гектары оруп гутарманкалар биз үч гектар ери оруп гутардык.

Гүнорта нахара чыкыланда какамы өвдүлер. Колхозың башлыгы:

— А-хов, адамлар. Сиз энтәк ики гектары оруп гутарып билеңзок. Назар ага болса, эййәм үч гектар ери оруп гутарды. Барыңыз шондан гөрелде алың — дийди.

— Ол йыгар. Назар ага түйс дайхан адам ахырын. Дайханчылыкда онуң өңүне гечип болмаз — дийип, бир гартаңрак аял нахар ийип отуран еринден айтды.

— Онуң яшынам гөз өңүнде тутуң. Ол инди етмише сер урды ахырын.

— Берекелла, Назар ага! — дийип, башлык ене какама йүзленди.

— Ай, башлык, сен еке мени өвүп отурма. Мениң көмекчилеримем бар ахырын, Җерен җан билен Ораз җан — дийип, какам еринден гобсунды.

— Саңа саг бол айтсак, олара-да саг бол айтдыгымыз болар-да нәме? — дийип, башлык гүлди. — Онда нәме, адамлар, шу арпа орагы мөвсүминде оңат ишлэндиги үчин Назар аганың бәш иш гүнүни артдырайсак нәхили болар?

— Макул! Макул! — диен сеслер яңланды. Башлык:

— Эшитдиңми бригадир? дийип, бригадире йүзленди.

— Эшитдим, башлык ага, эшитдим.

Шондан соң ара үмсүмлик аралашды. Башлыгыңам йүзи аграс гөрнүше гечди. Адамлар онуң бир зат айтмакчы боляндыгыны деррев аңшырдылар. Башлык чалаҗа ардынҗырадыда, шейле дийди.

— Ёлдашлар, Ватанымызың бу гүнлер нәхили кын гүнлери башдан гечирйәндигини мен сизе дүшүндирип дурмалы дәл. Ватанмыз ховп астында. Геп өлмелими я-да яшамалымы диен хакда баряр. Бизиң иң мәхрибан герчек огулларымыз ве гызларымыз Ватанымызың хер дабан ери үчин душман билен җан берип, җан алышяр. Бу гүн фронт үчин нәче көп галла йыгнасак душманы шонча-да тиз еңерис. Гайрат эдиң, ёлдашлар! Екеҗе дәнәниң зая болмагына-да ёл бермәң! Биз еңерис, хөкман еңерис, ёлдашлар!..

Башлыгың бу айдан сөзлериниң диңе бир улы адамлара дәл, Җерен икимизе-де дегишлидигине оңат дүшүнйәрдим.

Соң биз какам, Җерен үчүмиз бейлеки оракчылара-да көмек бердик. Шол томус Җерен икимиз какамың ызындан галмадык. Соң бугдай орагы башланды. Бугдай орагында-да какама көмек бердик. Соң какам дагы, дүме экилен галланы йыгнамага гитди. Бизем какам билен гидип, оңа көмек этдик. Биз гаты бир ач болмаярдык. Хер гүн гүнортан дынч алмага чыканымызда оңат яглы нахар биширип берйәрдилер. Улулара бир битин, биз ялы кичилере болса ярты чөрек берйәрдилер. Какамың хениз битин чөрегини долы иен гезеги ядыма дүшенок. Ол хөкман өз чөрегинден бөлүп, Җерен икимизе-де дадырарды.

Инди мен Җерени киши машгаласы хасап этмейәрдим. Оны өзүмизиңки, өзүмизем онуңкы хасап эдйәрдим. Инди бизиң Җеренсиз гүнүмиз өтмейәрди. Җерен бизиң машгаламыза ымыклы орнашыпды. Онуң бизе эдйән хызматларына саг болсун айтмагың дерегине кәте-кәтелер гайта игенердик. О-да өзүни кесеки саймансоң бизиң игенҗимизи екеҗе дагам гаты гөрмезди. Какам билен аталы гыз ялы, мениң билен болса экиз тайым ялы арагатнашык саклаярды.

Уршуң икинҗи гышынам саг-аман гечирдик. Ене-де яз дүшди. Ене-де агачлар гүлләп, ер йүзүни гүләлек тутды. Йөне велин бу язың гүләлеги душман билен сөвешйән фронтчы йигитлериң ал ганына чалым этди. Шол бахар хасам урушдан өлди хабары кән гелди. Көп өйлер яс тутдулар. Онсоң кимиң бахара, гүле ышкы гөтерилсин? Бар зат гахар-газап билен, ар-намыс билен дем алярды. Какамың болса инди халыс били бүкүлипди. Онсоң шол йылың орагына ярамады. Онуң ягдайыны назарда тутуп, оны колхозың гөк экеранчылыгына сакчы эдип гойдулар. Җерен икимиз болса орак башланды велин, орак ормага гитдик.

Җерен икимиз билеҗе орак орярдык. Бөлүнип бе-

рилен участкамызам бирди. Шол гүнлериң биринде янымыза бригадир гелди.

— Армаң! — дийди.

— Бар болуң — дийдик. Ол мени азаҗык сынлап ялы этди-де:

— Ораз, сениң яшың нәче? — дийип сорады.

— Он бәш — дийип, җогап бердим.

— Бо-хов, тувелеме, онда йигит чыкыпсың-ла. Тувелеме, инди Җерен гызам орак ормага өкделәпдир. Сениң дерегиңе онуң янына башга бирини гошарыс. Сен болса бизе дөвек дөвүп берерсиң.

Бригадириң бу юмушы мениң ятсам-турсам ядыма дүшмейән затды. Онсоң онуң буйран юмшуны гараңкы гөрүп, аз салым келләми гашап, ойланып дурдум.

— Як, валла, шол-а мениң гөрен ишим-ә дәлдир — дийдим.

— Нәме, шу чака ченли яба мүнүп дөвекде айланып гөрмәнмидиң?

— Гөрүпдим.

— Гөрен болсаң боляр-да нәме. Ханы йөр, ызыма дүш.

Җерене серетдим. Гөрсем, Җеренем мениң дөвек дөвмегиме гаршы дәл ялы болуп гөрүнди.

— Ханы сен, Җерениң янына кими гошҗак? — дийип, бригадире совал бердим.

— Шу голак әлим билен мениң орак оруп билмеҗегим-ә белли. Яшлардан бирини гошарыс-да.

— Яшлардан кими гошҗак?

— Муртлы бирини — дийип, бригадир гүлди. — Горкмасана хов, гыз гошҗак, гыз. Онсоңам Җерен сенсизем өз сиңегини өзи горанып билҗек ялыла.

Хер гүн ишден соң Җерениң үстүнден гелйәрдим. Җерен тә барянчам гарашарды. Онсоң икимиз билеҗе өйүмизе гайдардык. Дәне дашаян араба дагы душ геләйсек муртумызы палта кесмезди. Ёгсам мыдама йүзүмизи гараңка берип пыядалап гайдярдык.

Инди өйүмизде диңе Җерен икимиз галыпдык. Какам болса мыдама диен ялы гөк экиниң үстүндеди. Җерен маңа хер хили гызыклы эртекилер айдып берерди. Мен ишден ядап геленим үчин көпленч Җерениң айдып берйән эртекилериниң соңуны эшидип билмән галардым. Җерен маңа:

— Уклаярмың? — диерди. Менем:

— Ёк, укламок — диердим. Өзүмиң болса гөзүм юмлуп барярды.

— Ханы, онда, мен ниреде галдым, шоны айдып бер?

— Сенми?

— Ховва.

— Сымруг гушуң, Мәмметҗани дагдан-деңизден ашырып, өз юрдуна элтип ташлан еринде.

— Онсоң нәме боляр?

— Онсоң? Ине, шол ерине дүшүнмедим-—диердим.

— Ёк, сен уклаяң. Айдып берҗек дәл.

— Эгер чыным инди укламайын.

— Онда гулак ас...

Ене гөзүм бүрүлип башларды. Шейдибем уклап галардым.

Дөвек дөвмек орак орандан аңсат болмаса кын дәлди. Йөне дөвек дөвйән ябыларымың бириниң аркасы ягыр болды-да, оны чалшырмалы болды. Йылкы чопаны маңа бир топар ябың ичинден бир мелеҗе тайы гөркезди.

— Ана, шоны алай — дийди.

Догрусы, онуң гөркезен тайы тай дагам дәлди. Эндамына алтын сувы чайылан ялы ялдыр-ялдыр эдйәрди. Дөрт аягының дөрдүсем секиллиди. Яллары өсгүн, аркасы мейданлыды. Шу йылкы сүрүсиниң ичинде шондан овадан, шондан гөзе якымлысы ёкды. Ол шейле гелшикли, шейле оңат таям болса, мениң дердиме яраҗак дәлди. Онсоң мен оңа:

— Ол бир баш өвредилмедик тай ахырын. Онуң биленем дөвек дөвүп болармы? — дийдим.

— Мен саңа дөвеге гошубермели тайяр ябыны нирeден тапайын — дийип, йылкы чопаны йүзүни кесе-кесе совды.

— Хана, ол гыр ат нәме? Ол гара ат нәме? Шоларың хайсыны берсең берәй — дийдим.

— Ол сениң гыр ат диййәниң-ә башлыгың аты. Оны алҗак болсаң башлыгың өзүнден сора. Шу вагта ченли гара атың нәхили атдыгыны билмән йөршүңе велин, хайран галян. Ол доган, йындамлыгы билен күлли союзы баглан атдыр. Онуң союзымызда гатнашмадык чапышыгы галан дәлдир. Чапышыга гатнашып, хениз онуң өңүне гечип билен атам ёкдур. Оңа Гарлавач диййәндирлер. Вах, ол саңа-маңа етдирҗек ат дәлдир велин,

нәтҗек, кысматы яман болды. Уруш турды-да, бу затлара хич кимиң эли дегмеди дуруберди. Сенем утанман шоны дөвеге гошмага дилейәрсиң. Мен-ә саңа нәме диййҗегими билйән дәлдирин. Парахатчылык гүнлеринде бу атларың нәхили аявлылык билен сакланандыгыны сен бир билседиң! Буларың сейисленишини гөрениңде аклың хайран галарды. Булара юмуртганың сарысыны, ёрунҗаның гүлүни чүртүп берйәрдилер. Буларың шол вагткы сакланышыны гөрениңде ша гызларының сакланышына гайра дур дийдирйәрди.

Чопан догры айдярды. Уршуң зыянының етмедик ери ёкды. Диңе бир адамлар дәл, бу дилсиз-агызсыз җанаверлерем уршуң дагыны чекйәрди. Йөне, мениңкем догруды. Мен бу мележе тай билен дөвек дөвүп билмен ахырын.

— Мунуң билен-ә дөвек дөвүп билмен — дийдим.

— Бай, дөверсиң-ә... Дөвек дөвҗегиң чының болса, бай, бахым баш өвредерсиң-ә!.. Икиҗе гүнүң ичинде баш өвретсе болар. Ханы, бар-да, тут! Менем саңа көмеклешейин.

«Мележәм, мележәм» дийип, тайың янына бардым. Зыгам этдирмеди. Гуш болуп учды өтәгитди. Йылкы чопан онуң ызындан атлы ковалады. Тайы мазалы ядатды. Соң маңа йүзленди-де:

— Инди янына барай — дийди. Мележе тай инди өңки ялы еңил гопанокды. Кән гачайынам диймеди. Оны эйдип-бейдип иришмеледик. Соң аркасына хопба болуп ики элимиз билен басып, оны мүнүше тайынладык. Мележе тай мүнүше гелмеҗек болуп элинде барыны этди. Өңүнден барсаң агыз салды, ызындан барсаң тойнак салды. Ол мени җеми үч гезек йыкды. Херн-ә улы бир агыран ерим болмады. Гөргүлини сүрүп-сүрүп ядатдым. Шол гүнүң эртеси эййәм көп зада кайыл болуп дурды. Биркүч гүн хезил бермеҗек болды. Дөрдүленҗи гүн бейлеки ябың янына гошдук велин аркайын дөвек дөвүп, харманың дашында первана ялы пырланды дурды. Мен оңа «Мележәм, мележәм» дийип, көп гайталанымдан соң, онуң ады Мележе болуп галды. Мележе маңа тә дөвек дөвлүп, харман атылянча хезил берди. Соң икимизиң бири-биримизден айрыласымыз гелмеди. Мен Мележәни мүнүп Җерениң ишләп йөрен ерине-де телим гезек барып гайтдым.

Арпа орагам, бугдай орагам гутарды. Адамлар орулан мейдандан хоша чөпледилер, сыпал йыгнадылар, малларыны гойбердилер.

Томус гечип, гүйз дүшди. Ховалар кем-кемден совап башлады. Хазан ели гөм-гөк багларың япрагыны солдурып, сүллердип уграды. Хер ким йылырак гейиненлерини кем гөрмеди. Җерен икимизем инди бир ай бәри мекдебе гатнап йөрдүк. Җерен энчеме гүн иш эдинип, маңа акҗа, юмшаҗык йүң җорап өрүп берди.

— Ал, гышда хезил берер — дийди.

— Ай, мең, үшәсим ёк-ла, оны өзүң гей. Голошыңам көнелипдир — дийдим.

— Мениңки бар — дийип, Җерен маңа өкҗелери ямалы көнеҗе гүлли җорабыны гөркезди. — Адам көпленч аягындан үшейәндир. Гыш гүнлери аягыңдан совук гечсе, ишиңи гөрәер.

Шейдип, тәзеҗе йүң җораплы болдум. Оны башга бири дәл-де, Җерениң өзи өренден соң, ол җорап маңа хасам ыссы гөрүнйәрди. Совук дүшүп, эртир җорабымы геерин дийип йөркәм мугаллымамыз Гурбансолтан Ягмырова бизиң класымызың окувчыларына йүзленип шейле дийди.

— Окувчылар! Бу вагт ягдай агыр. Хич кимиң доя гарны доянок. Эгинлеримиз ярым-ялаңач. Гыш совук. Еке биз дәл, бу вагт юрдумызың хемме еринде ягдай шейле. Хер ничигем болса, әхли кынчылыклара гарамаздан халк фронта элинден гелен көмегини берйәр. Бу меселеде бизиңем четде дурмага хакымыз ёкдур. Биз бу ерде-тылда эйдерис-бейдерис гараз, гүнүмизи гөрерис. Фронты велин, хөкман голдамалы боларыс. Фронтдакылары үшедип, олары хор эдип, биз бу ерде аркайын гезип билмерис. Сиз мениң бу пикирими нәхили гөрйәрсиңиз, окувчылар?

— Гаты догры гөрйәс!..

— Өрән догры, ёлдаш мугаллым!..

— Онда эртирден гиҗә галман хер ким тапан задыны мекдебе гетирсин. Гой, бизиң фронтда сөвеш эдип йөрен аталармыз, агалармыз бизден көп хошал болсунлар!..

Шол гүн өе гелип, мекдебе нәме элтҗекдигими билип-билмән кән пикир этдим. Фронтчыларың дердине ярар ялы хич задымыз ёкды. Бирден Җерениң маңа өрүп берен җорабы ядыма дүшди. Туруп, җорабы эли-

ме алдым. Җерен гынанар өйдүп йүзүне серетдим. Ол мениң пикирими шол бада аңлады өйдйән:

— Мен саңа башгасыны өрүп берәерин — дийди. Йүзүм-гөзүм ачылды. Бегенҗимден учайҗак болдум. Барып, Җерени багрыма басаясым гелди.

Эртеси класымызда илкинҗилер хатарында болуп тәзеҗе, юмшак, ап-акҗа йүң җорабымы мугаллымамызың столуның үстүнде гойдум. Гурбансолтан Ягмырова «саг бол!» дийип, элими гысды. Бирден Җерениң хич зат гетирмәндиги ядыма дүшди. Мен өзүмиң җорап гетирендигиме шатланып, оны дүйбүнден унудайыпдырын. Хер ким бир зат берди. Бири гулакчын гетирди, бири әдик гетирди, бири пул гетирди... Мугаллымамызың столуның үсти хер хили затдан үйшмек болуп дурды.

Гезек Җерене етди. Онуң хич зат гетирмәндигине утанҗыма нәдерими билемокдым. Ики гөзүм Җерендеди. Гөвнүме болмаса әхли класам онуң нәме ишләрине гең галып, середишип дуран ялыды. Гең зат? Җеренем ериндeн турды. Элинде хич зады болмаса-да мугаллыманың отуран столуның янына барды. Йүрегим гүрсүлдәп, агзымдан чыкайҗак болярды. Ол нәме диеркә? Нәме ишләркә?.. Мен хич зада дүшүнмән галдым. Гурбансолтан Ягмырова ериндeн турды-да, Җерени гуҗаклады. Тайлы гезек яңагындан огшады.

— Геч, отур, Җерен җан!.. Саг бол!.. Саг бол!.. Оңардың, гаты догры этдиң!..

Мен шонда-да хич зада дүшүнемокдым. Мугаллыма столуң үстүнден бир зат алды велин, ялпылдысы гөзүми гамашдырды. Онуң элинде тутуп дураны гөвхер гашлы йүзүкди. Гөвнүме болмаса, Гурбансолтан Ягмырованың гөзүнде яш барды. Ол элинде тутуп дуран йүзүги әхли окувчылара гөркезип:

— Чагалар! Мен бу йүзүги танаян — дийди. — Бу йүзүгиң бахасына етме ёкдур. Дуршуна алтын, гашы гөвхер. Бу йүзүк Җерениң әҗесинден галан йүзүк болмалы. Мен Җеренлериң гелнидим. Муны гайын энеме гайын атам сылаг берипдир. Онсоң гайын энем муны чакдан аша оңат гөрйәрди. Огул агтыгымыз болан гүни муны саңа сылаг берҗек дийййәрди. Эмма гайыным ол ниетине етип билмеди. Җерениң агасы мени харлады. Онсоң айрылышмалы болдук. Эмма гайын энеми, гайын атамы өз энем-атам хасаплаярдым. Йөне, оларын

инди икисем ёк. Онсоң бу йүзүгиң Җерен үчин-де, мениң үчин-де нәхили гымматдыгыны өзүңиз гөз өңүне гетирип гөрәйиң! Окувчылар, мен Җеренден көп хошал болдум. Ондан мәхрибан Ватанымызам, әхли фронтчыларам хошал боларлар. Ол улы ватанчылык иш этди. Ол эзиз Ватана герек болан еринде өзүниң иң оңат гөрйән, иң гымматлы задынам гайгырмады.

Шондан соң еке бир Җерене дәл, мугаллымамыз Гурбансолтан Ягмырава-да айратын мәхир билен гарап уградым.

Биз хер гүн окува Җерен билен гидип, биле гайдярдык. Бир гүн велин Җерен окувдан соң мениң билен гайтмады.

— Ораз, сен бу гүн өе еке өзүң өтәгит. Мен Гурбансолтан Ягмыровалара гитҗек — дийди. Мен оңа бирбада нәме җогап берҗегими билип билмедим. Йөне йүзүне серетдим дурдум. Җерен мениң болшума йылгырды.

— Мен кән эгленмән барарын. Ол икимизиң зерур гүррүңимиз бар.

Мен ол гүн Җеренсиз еке өзүм гайтсамам гайтдым велин, асыл ынҗалыгым болмады. Гөвнүме болмаса, ол инди гелнеҗесиниң янында өмүрлик галайҗак ялыды. Шол гүн гиҗеси билен дагы гелмедик болса, хут йүрегим ярылҗакды. Хернә көп гарашдырман гелди. Ол шейле бир шатды, шейле бир шатды. Геле-гелмәне мени гуҗаклады. Онуң бу болшуна гең галдым.

— Җерен, нә хабар? Саңа нәме болды? — дийдим.

— Мениң җигим бар экен-ә! Эшидйәрмиң, җигим бар. Вай, онуң оңатҗадыгыны! Вай, онуң әйҗеҗикдигини! Гөзлерем, өзем, дуранҗа какам-да!.. Адына-да какамың адыны дакыпдырлар. Мениң какам җаным өлмәндир. Мениң какам җаным ене-де гайдып гелипдир. Мен оны асыл элимден дүшүресим гелмеди. Оны огшап-огшап, ысгап-ысгап доюп билмән гайтдым. Какам җана дөнейин, какам җана!..

Җерен шейле бегенип геленинден соң менем бегендим. Җерени бу вагт гөрмәге гөз герекди. Шатлыгындан яңа ики эрнини бир ерде саклап биленокды. Хүнҗи ялы дишлери акҗарып-акҗарып гидйәрди. Гөзлеринде багт, шатлык нуры ялдырап-ялдырап гидйәрди! Бирденем агасы ядына дүшди-де, хырчыны дишләп, келлесини яйкады.

— Ери, шейле гелни, шейле оглы ташлап, аклыңа нә хазан урды — дийди. Ене-де өз-өзи билен гүрлешип, шейле дийди:

— Ол гечсе гечип гечсин, мен-ә олардан гечмен.

Җерен шондан соң гелнеҗелерине кән гатнады. Хер гезек гидип — геленинде-де йүзи ачылып, шат болуп гелйәрди. Өз огул җигиси хакында нәме-де болса тәзеҗе хабар гетирйәрди. Агасы ядына дүшенинде болса, ене-де агыр оя батярды.

— Фронтдан гелсе, гелип җигими гөрсе, белкәм, ене-де аклына айланар. Мен хер зат эдерин, гелнеҗеми ырарын, «Несип болса, ене-де бирлешерис» — дийип, өз-өзүне гөвүнлик берйәрди.

Шол агыр гүнлериң үстесине оба эрбет бир хабар яйрады. Оба дезертирлер — гачгаклар аралашып уграпдыр дийдилер. Хут дүйн дәл өңңиниң өзүнде-де Шор диен обадан өйлерине гайдып гелйән бир огланҗыгы уруп-уруп өзүнден гидирәйипмишлер, элиндәки ярым пута голай унунам алып сеси чыкмасын дийип, агзына яглык дыкыпдырлар дийдилер. Гараз, оларың эдйән бет ишлери хакында гүррүң көпелди. Хывадан аргышдан гелйән бир бендәниң болса, элинден дүесинем, дәнесинем алып, өлдүрип, гуррук гуя ташлап өтәгиденмишлер дийип гүррүң этдилер. Мен бу гүррүңлериң көпүсине ынанмаярдым. Бейле зат болуп билмез өйүдйәрдим. Бу гүррүңлериң көпүсини адамларың өзлери ойлап тапып йөрендирлер дийип чаклаярдым. Соң велин, онуң догрудыгына гөзүм етди. Аргышдан гелйән адамының өлдүрилендиги чын болуп чыкды. Оны мен танаярдым. Җумадурды ага диййәрдилер. Оглундан сорап гөрсем: «Чын-ла!» дийди-де, гөзүне яш айлады.

Гараз, шол гүнлер әхли адамың гүррүңи дезертирлер хакындады. Онсоң Җерен икимизиңем гүррүңимиз шолар хакындады. Җерен гең галып:

— Олар нәхили адамларка? — дийип, сораярды.

— Нәхилидир өйүдйәң? Адамчылык выжданыны йитирен адамлардыр-да.

— Олары нәме үчин тутанокларка?

— Олар чөле гачып гидйәрлер. Гүндизине шол ерде болуп, оба диңе гиҗесине гелйәрлер. Онсоң олары бирбада эле салаймак аңсат дәлдир. Иру-гич тутулҗагы хак-ла.

— Бейдип йөренден гөни өзлери гелип, гүнәлерини боюн алайман?

— Оны эдип билмезлер?

— О нәме үчин?

— Себәби, олар горкак.

— Нәмеден горкярлар?

— Олар душмандан горкярлар. Олар фронта гитмекден горкярлар. Өлерис өйүдйәрлер.

— Шейдип йөренден-ә өленлери мүң пай говудыр.

— Нәсини айдяң.

— Олар хачана ченли шейдип гачар йөрерлер өйүдйәң? Иру-гиҗә илиң гөзүне гөрүнмели боларлар? Элимде ярагым болса, хут өзүм шоларың кастына чыкардым. Көпчүлигиң өңүнде суд эдердим.

— Вах, Җерен җан, хемме киши өзүң ялы болайса болаймаҗакмы нәме? Аркайын бол, Җерен, оларың гитҗек ери болмаз. Олары тапарларам, эдил сениң айдышың ялы судам эдерлер.

Бир гүнем ирден эҗем өленинде бизе улы хоссарлык эден, сыгрымызың сүйдүни сагып берип, бизе сүйт гуяр ялы бидон гетирип берен Боссан эҗе улили билен аглап бизе гелди.

— Боссан эҗе, нәме хабар, нәме болды? — дийдим.

— Вах, иш гайдандыр оглум. Барсан-а, тизрәк колхоза, милиция хабар этсене!..

— Нәме болды?!..

— Сыгрымызы өлдүрип, ләшини алып өтәгидипдирлер.

Мен элимде барыны эдип колхозың конторасына ылгадым. Контора етип баряркам колхозың башлыгы Мырат ага өңүмден чыкды. Ол мениң аяк алдыгына ылгап бaряндыгымы гөрүп:

— Ери, хов, нәме хабар? — дийди.

— Гоңшымызың — Боссан эҗелериң сыгрыны өлдүрип, ләшини алып гидипдирлер.

Башлык:

— Харамзадалар!.. дийип, сөгүнди.

— Бар оглум, сен ызыңа гайдыбер. Хәзир барарыс.

Ене ылгап Боссан эҗелере бардым. Боссан эҗе хенизем аглап дурды. Маңа гөзи дүшенден:

— Нәтдиң? Хабар бердиңми? — дийип сорады.

— Хова, башлыгың өзүне-де хабар бердим. Хэзир барарыс дийди.

— Таңрыялкасын, Ораз җан, яшың узын болсун! Ери, Ораз җан, инди бизиң гүнүмиз нэхили гечер? Бизи ачлыкдан өлмэн чыкарып йөрен шу сыгырды ахырын. Инди мен аял халыма бу гол долы чаганы нэхили эклэп билерин?!.

— Азаҗык мерт бол, Боссан эҗе. Хемме задың бир заны болар. Ынха башлык гелҗек дийди. Эшдели, ол нэме дийййэр.

Онянча башлыгам гелип етишди. Боссан эҗе Мырат аганың атдан дүшерине мэхетдел сыгрың нэхили өлдүрилендигини гөркезҗек болуп, күмэ топулды. Башлык:

— Боссан эҗе, саклан! — дийип гыгырды. — Энтек милициялар гелмэн күмэ гирмэң.

— Инди биз гөни ачҗа өлерис, башлык — дийди-де, Боссан эҗе ене агламага дурды.

— Агламага, Боссан эҗе, хениз-э колхозымызда ач өлениң мазары ёк. Саг-аман гезип йөрсек, индем боласы ёк. Сен говсы сыгрыңызы нэхили ягдайда өлдүрендиклерини айдып берсене?

— Вах, нэхили болар өйүдйэң? Күмэ гирип аркайын этҗегини эдипдирлер. Сыгрың келлесини, дөрт аягыны, гарын похуны гоюп, галан лэшинем алып гидипдирлер.

Мырат ага гахарына хырчыны дишлейэрди, юмрукларыны дүвйэрди. Ол өз янындан кэйинип, шейле дийййэрди.

— Нежислер, гулатылар!.. Ил фронтда Ватаның ар-намысы угрунда ган дөкүп йөр. Яш чага, гелин-гыз, гарры-гуртулара ченли оларың ызында фронты голдамак үчин ер пешэп, дерлерин дөкүп, гиҗесини гүндиз эдип ишлешип йөрлер. Бу харамзадалар болса, етим чагаларың ырсгалына талаң салып йөрлер. Ери, ол зейилли нежислериң фашистден нэме тапавуды бар?!..

Аз салымдан өңлерине ит салып, ики саны милиция ишгэри ылгашып гелдилер. Башлык олара күмэниң ичини үмледи. Ит, соңундан милициялар күрсэп күмэ гирдилер. Олар күмеде азаҗык сакландылар-да, ене-де даш чыкдылар. Итиң йүпүнден тутуп барян лейтенант «След! След!» дийип гайталаярды. Олар ёл бойы ысырганып барян мөҗек итиниң ызына дүшүп, илки гүндогара, соң гөни гайралыгына тарап ылгашып гитдилер. Колхозың башлыгам гыр атыны сэпҗедип оларың ызына дүшди.

Огрулар ковуп етерден узага гиден болара чемели. Ол гүн-э олардан дерек тапмадылар. Шол гүнүң агшамы узын гиҗелэп обаның дашына солдатлар шөвүр чекипдир дийип айтдылар.

Шол гүнден үч гүн геченден соң агшамаралар Боссан эҗе ылгап өймүзе гелди. Ол бизе огруларың тутуландыгыны, хэзир колхозың конторасына элтилендигини хабар берди.

Боссан эҗе билен биле менем, Җеренем колхоз правлениесиниң җайына тарап гитдик. Догруданам, контораның агзы адамдан яңа хүмер болуп дурды. Хер ким тутуланлары гөрҗек болуп эпишгеден ышыклап гөрйэрди. Менем ышыкладым. Ики саны сакгал-сачы өсгүн, йигрим бэш-отуз яшларындакы адам, ерде эллери сыртына даңылгы отырдылар. Оларың херсиниң гапдалында болса, элин бэшатарлы солдат дик дурдулар. Башлыгың еринде отуран капитан болса, олардан сораг эдйэрди. Кэте-кэте болса дашардан адам чагырып тутуланлар билен йүзлешдирйэрдилер. Ине, Боссан эҗэнем чагырдылар. Шонда Җерен дуруп билмеди. Олам эпишгэниң өңүне барып, ышыклап гөрди. Җерен шол ышыклап дуршуна ики элини эпишгэниң айнасына гоюп, доңан ялы болуп дурды. Мен Җерениң гулагына чавуш чакдым.

— Инди айрылай, Боссан эҗе деррев чыкар.

Җерене айрыл диеним, диймэним азарына дэлди. Шол элини айна гоюп аңк болуп середип дурды. Онсоң ювашлык билен элинден чекдим. Җерен энтирреклэп гитди-де, тасданам йыкылыпды. Херн-э мениң оны тутуп сакланым говы болды. Ол мениң эгниме япышды-да сакланайды. Мен онуң бу болшуна гең галып, аңырсына чыкып билемокдым. Җерени гырарага чекдим-де:

— Саңа нэме боляр? Башың айланярмы? — дийдим. Җерен зордан агзыны гыммылдатды.

— Гайдалы! Гайдалы!..

— Ханы, Боссан эҗэ гарашмалымы?

— Гайдалы, гайдалы...

Җерен аякланмадык көшек ялы асыл йөрэп биленокды. Оңа нэме-де болса, бир беланың учрандыгыны

билип дурдум. Зордан өе гиренинден өзүни кечә оклады-да, йүзүни ере берип агламага башлады.

— Җерен, саңа нәме болды? Нәме үчин аглаярсың? Нирәң агыряр?

Ол гепләнокдам, җогабам беренокды. Йөне аглап ятырды. Мен алҗырадым. Нәме этҗегими билмән өйүң ичинде икияна зовзулдап йөрдүм.

— Җерен! Җерен!..

Гайтып бөсир алярды. Ол шейле бир аглаярды велин, деми-демине етмән, йүреги агзындан чыкып барярды.

— Җерен! Җерен! Ханы азаҗык диңсене! Азаҗык маңа гулак ассана!

Мен дийийәнми, диемокмы, Җерениң азарына-да дәлди. Мен халыс алҗырадым.

— Мен хәзир growth сениң ягдайыңы гоңшулара айдып гелҗек. Гидип докторы алып гелҗек — дийдим.

Шей дийдим велин, Җерен азаҗык көшешди.

— Җерен! Эшидйәрмиң, Җерен!

Җерен чалаҗа:

— Эшидйән, эшидйән — дийди.

— Докторы чагырҗак.

— Ёк, герек дәл. Мениң докторлык кеселим ёк.

— Онда саңа нәме боляр ахырын?..

— Хич зат. Ораз җан, хич зат. Геч, отур, чай ич.

Бо-хов! Багтым гетирди! Җерен еринден туруп отурды. Ол шол отурышына кечәниң гүлүнден бир зат окаяндыр өйтдүм. Ол гөзүни бир бакян нокадындан үйтгетмән отырды. «Совуҗак сув гетирәейин?» дийсемем сесини чыкаранокды. «Йүрегинден бир зат тутдумы?» дийсемем сесини чыкаранокды. «Башың айландымы?» дийсемем сесини чыкаранокды.

— Сен шу гүн оңлы зат иймәниң үчин йүрегиңден санҗы тутан болаймасын?..

Җерен шонда-да сесини чыкаранокды. Онсоң өз янымдан гарагуш агырысы бардыр диен нетиҗә гелдим. Җерен бирден гепледи.

— Яңкы тутулан дезертирлери танадыңмы?

— Нәме? Нәме дийдиң?

— Яңкы тутулан дезертирлери танадыңмы?

— Хә, оларымы? Ёк, танамадым. Танар ялам дәл. Олар адам җынсындан айрылыпдырлар ахырын. Сакгал-сачлары бир гарыш. Мен онсоң нирeден танайын? Ай, онсоңам шолары танаманың говумыкан дийийән.

— Шоларың саг гапдалындакы отуран яшрагы мениң агам.

Мен инди Җерениң кеселиниң нәмедигине дүшүндим. Ол елдиргәпдир. Азаҗык бейниси үйтгәпдир.

— Ондан саңа ага болмаз, Җерен җан. Сениң агаң фронтда душманың гаршысына эли яраглы сөвешип йөр. Азаҗык аклыңа айлан.

— Ёк, Ораз җан, ёк. Мен оюн эдемок, мениң гарачыным. Шол мениң агам. Мен оны гөрүп тас чашыпдым. Сен болмадык болсаң илиң ортарасында гүрпүлдәп, ере язылярдым.

— Догруданам, муны чының билен айдярмың, Җерен!?

— Чыным, Ораз, чыным.

— О нәхили бейле боляр? Ол фронта гитмәнмиди нәме?

— Вах, менем шейле пикир эдип йөрдүм-дә. Агам душман билен сөвешип йөрендир. Ынха, о-да ил деңинде дөшүне орден барыны дакынып, еңиш билен гайдып гелер өйдйәрдим. Ене гелнеҗем билен тапышарлар, той эдерис. Өймүзе гөчүп барарыс, гүл ялы дурмушымыз ене дикелер өйдйәрдим. Ине, инди бар умыдым, бар арзувым пуҗа чыкды. Онуң нәхили фронта гидендигини хәли өз гөзүң билен гөрдүң. Ери, инди мен нәме ишләйин? Дадымы киме етирейин? Инди маңа өң етен бармагыны чоммалдып: «Хан-ха, дөнүгиң җигиси бар яр» диймезлерми? Ери, инди мен мекдебе нәхили барарын? Иллериң агасы, какасы фронтда душманың гаршысына дөш герип сөвеш эдип йөркә, мениң агам гачгак болуп, Боссан эҗе ялы начарлары талап йөркә, мен нәхили оларың йүзүне гөрнүп билерин? Мен, Ораз, диңе өзүме дәл, сизе-де, бүтин ил-гүнүме-де ыснат гетирдим. Мен инди нәхили сиз билен бир өйден гирип-чыкып, бир өйден сизиң билен дуз ийип билерин? Ери, инди маңа какаң нәме диер? Ери, инди мен Боссан эҗәниң йүзүне нәхили гөрнүп билейин? Мениң агам оларың гөз дикип отуран ялңыз сыгырларыны парчалап, ләш эдип, огурлап гитди ахырын!.. Ери, инди мен гелнеҗемиң гөзүне нәхили гөрнүп билейин? Мениң инди бу җелегайларда дурарлыгым галмады. Ораз җан, мен сизиң өңүңизде шейле масгара боларын өйтмәндим.

Мен сизе хайыр этмекчидим. Эмма, гөр-бак, нәхили зелел етирдим.

Җерен эне шумҗарды-да, агламага башлады.

— Җерен, дур аглама! Мен саңа бир зат айдайын. Мен арада бир зат эшитдим. Какасы оглуның эден ишине җогапкәр дәлмиш, доганы доганының эден ишине җогапкәр дәлмиш. Онсоңам сениң агаң билен хич хили гатнашыгың ёк ахырын. Нәме, сен оңа фронта гитме-де гач дийдиңми? Я-да ол өз этҗек ишини сенден сорап этдими? Эли билен эдипми, эгни биленем чекер.

Шол вагт көвшүни чыбшылдадып, Боссан эҗе гелди.

— Гич ягшы, саг-гургун отырмысыңыз?

— Гелен ягшы! Гел, Боссан эҗе!..

— Җерен җан, саңа нәме болды? Йүзүң яман салык гөрүнйәле. Гөзүң дагам гызарып гидипдир. Аглап дагы этдиңми?

— Боссан эҗе, эшдер болсаң, Җерен яңы тас өлүпди. Яңы өзүне гелип дуршы.

— Билйән, билйән, Җерен җан хәли агасыны гөрүп шейле болаңдыр. Җерен җаның еринде болсам, өзүм-ә хасам бетер болардым. Ол бир ат йитирен болды-да, ады йитмиш!.. Шол гөврәң, шол сыпатың билен нәхили шейле бет ишлере баш гошуп билйәң дийсене?!. Ери, шоңа Җерен җаның агасы дийсең ким ынанар?.. «Бир гоюндан агам догар, гара-да» дийлени догры экен. Ери, ол ким, Җерен җан ким? Җерен билен шонуң алласам бир дәлмикән диййән. Җерен җан, сен бизе шол өңки Җеренсиң. Агам шейле экен-ов дийип, бирҗик дагам кемсинҗек дагы болаймагын. Ол сениң каканa-да меңземәндир, саңа-да. Ол намарт, эҗиз адам. Онуң ялыдан доганам болмаз, ил-гүнем. Җерен җан, сени шол ерде-де өвдүлер. Җерен окувында-да отличо окаяр, колхоза-да элинден гелен көмегини берйәр дийдилер. Саңа «түйс какасының гызы!» дийдилер. Агаң бар зады боюн алды. Онуң шол боюнна алмасы ишинем еңледермикән диййән. Мени сениң яныңа башлык ибериди. Җерени бичак говы гөрйәндигимизи өзүне айт дийди. Онсоңам онуң ялы агадан гечәерлер гызым. Ил-гүнүне ыснат гетирен намарт адамдан мыдама-да гечилйәндир. Мен-ә сени өз гызымдан энайы гөрйән дәлдирин. Башыңы дик тут-да, аркайын гез. Сен болҗак гыз

дүнйәде ёкдур, Җерен җан!.. Боляр көшеклерим, саг отуруң саг-аман уклап туруң!..

Боссан эҗе чыкып гиденинден соң, Җерен эдил гүң ялы болуп отурды. Онуң шол гүң ялы болуп отурышына гөзлери тегеленип, барха улалып, ханасындан чыкарлы гөрүнди. Ол нәме-де болса бир зада гең галып, ахырына чыкып билмейән адама меңзейәрди. Бирденем ол:

— Онуң тутуланы говы болды — дийди.

— Кимиң? — дийдим.

— Агамың.

— Нәме үчин? — дийип сорадым.

— Ол тутулмадык болса, ягдайы мунча-да болмазды.

— Нәме үчин?

— Оңа инди адамларың арасында гезмек мүмкин дәл ахырын. Ол-а эркек киши, мен-ә аял машгала-да болсам иллериң гөзүне гөрнүп билмездим.

— Җерен, сен бар зады өз йүрегиңе осма. Мен саңа ынанян. Сен догруданам шейдердиң. Себәби сенде выждан, ар-намыс бар. Онда велин, ол затлар ёк. Онуң үчинем ол хич затдан утанмаз. Йөне, онуң дерегине сен болан болсаң велин...

— Ери, нәме боларды?

— Мен сенденем бетер ягдая дүшердим.

— Сен? О нәхили?

— Себәби, сен Җерен. Мен Җерене белет. Мен оңа ынанян. Диңе бир ынанмагам дәл, мен оңа өз йүрегими бердим. Ол чалаҗа йүзүни чытса гиң дүнйәм дараляр. Чалаҗа гүлүп бакса дүнйәм гиңәп, бахар-яза өврүлйәр. Мен Җеренсиз яшайшымы гөз өңүне гетирип билемок. Мен онуң үчин хич задымы, герек болса, ширин җаны мам гайгырмарын. Ине, шейле адамлардан яманлык чыкса велин, өлүнчәң ядыңдан чыкмаз.

Җерен җогап гайтармады. Мегерем, җогап гайтарҗагам болмады. Диңе мәхир билен йүзүме серетди. Маңа герегем шолды. Мен онуң шейле мәхирли бакышына зардым. Онуң бу бакышы мени җадылады. Бакышыңа дөнейин, Җерен!.. Маңа бу дүнйәде шондан улы багт герек дәл...

Агасының гачгак болуп чыкмагы Җерениң әхли хөвесини ятырды. Җерен мекдепде-де мүззерип гезди. Мен болсам онуң болшуна гынанып, нәдерими биле-

мокдым. Онуң агасына гахарым гелйәрди. Йл шунуң ялы кын гүнлерде бири-бирине көмек берйәр, голдаяр. Ватанына, илине элинден гелен көмегини берйәр, герек болса җанынам гайгыранок. Җерениң нәкес агасы болса, терсине, Ватанына, илине ыснат гетирйәр. «Яманың еди ере кесди етер» диенлери догры экен. Онуң зелелиниң етмедик ери ёкды. Онуң ериң йүзүнде ялңыз доганы Җерен диңе агасының горкаклыгы, бинамыслыгы үчин эҗир чекйәрди. Мугаллымамыз Гурбансолтан Ягмырова өзүниң гүл ялы яшлык дөврүниң онуң билен багланышыклы болан гүнлерине өкүнип, аңырсына чыкып биленокды. Җерен өз нәкес агасының этмиши үчин эҗир чекип йөренсоң, какамам, менем улы алада галярдык. Оңа рехимимиз инип, нәхили көмек берҗегимизи билемизокдык. Менем, какамам, Боссан эҗе-де, Гурбансолтан Ягмырова-да, оңа хәли-шинди гөвүнлик берйәрдик. Йөне, бизиң гөвүнлик беренимиз билен болуп дурмы нәме? Шол гүнлер окувчыларыңам бар гүррүңи дезертирлер хакындады. Окувчылар үйшүшип, дезертирлер хакында гүррүң эдип башладыклары Җерен ылгап мениң яныма гачып гелйәрди. Ол маңа:

— Сениң барлыгың бир говы зат. Сен дагы болмадык болсаң нәхили боларды? — диййәрди. Ол агасының этмишине намыс эдип, иллерден огрын агларды. Җерениң бу ягдайына Гурбансолтан Ягмырова менден оңат дүшүнйәрди. Бир гезек Җерен шейдип, мениң янымда сессиз аглап отырка, мугаллымамыз янымыза гелди. Ол Җерениң сачларындан сыпалап, шейле дийди.

— Җерен, сениң муның боланок. Хей, шонуң үчинем агларлармы? Ол бизиң гөзяш дөкенимизе дегенок ахырын.

Еди йыллык мекдеби Тарып Хаты билен тамамладык. Элимизе овадан шахадатнама бердилер. Мениң шахадатнамамда үч дөртлүк барды, галаны бәшликди. Җерениң болса, екеҗе дөртлүгем ёкды. Зыбрым бәшликди.

Хоп, ягшы, бу-ха шейле! Ери, индики маслахат? Окамалымы я-да ишлемелими? Гарнымыз ачды, геймәге эшигимиз ёкды. Бу ягдайда-да окув ядыңа дүшерми дийсене?!.. Бу гүнлер гиҗе-гүндүз эгниңден гум

совруп ишләниңде гарныңы доюрып болярмы дийсене?!. Ери, ишлемели боланында ниреде ишләрис? Биз ишләймели боланымызда элимизден нәме гелҗек дийсене?

— Ери, индики маслахат? — дийип, Җерене совал бердим.

— Мен-ә билмедим — дийип, Җерен «маслахаты өзүң бер» диен маныда йүзүме серетди.

— Болмаса, бизем фронта гидәели.

— Вах, алсалар екеҗе гүнем дурҗак дәл-ле!..

— Горкмазмың?

— Горкман.

— Душманлар тутайса нәтҗек?

— Шонда-да горкман.

— Элиңи гаңрып, аркаңы гызгын сим билен даглап, сораг этселер нәдерсиң?

— Шонда-да горкман. Партизанлар ялы менем бир агызам җогап бермерин.

— Бейтсең, сени хорлап өлдүрерлер.

— Мен өлүмден горкамок. Йөне, фронт яшыма етмәниме ичим яняр. Шу вагт бир ганатым болса, гуш ялы учуп билйән болсам...

— Нәдердиң?

— Гөни учуп барып, Берлиниң үстүнде гонардым. Дуйдурман барып, харам Гитлериң якасындан тутардым. Әхли эден этмишлери үчин җогап сорардым. Шейдип, мен агам ялы горкак, ат йитирен дәлдигими гөркезердим.

— Эгер шейдәйсең, әхли газетлер сениң суратыңы чыкарарды. Гахрыман диен ат алардың.

Җерен өз ойлап тапан пикиринден хошал болуп йылгырды. Өзүни гахрыман, батыр сайды.

Ол гүнлер Җеренем, менем гүнүмизиң бидерек гечйәндигине гынанярдык.

Мен Җерене белли маслахат берип билемокдым. Вагт болса, гечип барярды. Ичимиз элҗук диййәрди. Ынха, инди үчүнҗи гүндүр дуз датмандык. Йөне икимизем ачлыгымызы бири-биримизе дуйдурмаҗак болярдык. Җерен маңа, мен Җерене чыдамлы болмаклыгы медет берйәрдик. Какамың ягдайы гараз, бизиңкә гараныңда ягдайлыракды. Ол гөк экиниң үстүнде болансоң, гараз, гаты бир ач болмаярды. Ине, шунуң ялы ач вагтымыз онуң кәте-кәтелер өз чөреҗигинден арт-

дырып, бизе аз-овлак гетирип гидэймеси барды. Ичиңи якайын диен ялы бу гүнлер какамам гара беренокды. Мен башымың айланяндыгыны месе-мәлим дуйярдым. Җерениң ягдайынығам мениңкиден оңат дәлдигини билип дурдум. Йөне, мен кимден эшидендигими билемок, аял машгала ачлыга чыдамлы болярмыш диййи эшидипдим. Мегерем, шол догры болса-да боляндыр. Җерен ачлык хакында екеҗе гезегем гүррүң гозгамаярды. Мениң нәме үчиндир-де, Ленинград ядыма дүшди. Онуң агыр ягдайы гөз өңүме гелди. Шейле улы, шейле илаты көп шәхер инди бир йыла голай душманың габавындан чыкып биленокды. Оңа иер-ичер ялы азык-бейлекем элтип болмаян болса, олар нәдип гүн гөрйәркәлер? Чагаҗыклар нәдйәркә? Шәхер шейле кынчылыклы ягдайда-да яшаярды. Диңе бир яшамак дәл, сөвешйәрди, гахрыманларча горанярды. Ине, мертлик, гахрыманчылык диййибем шоңа айдайсаң! Мен Җерене:

— Биз гаты мес боляс — дийдим. Ол гең галып йүзүме серетди.

— Ол нәме дийдигиң?

— Сәхелче ачлыга чыдамаҗак болуп дурус. Бизиң зат иймәнимизе бары-ёгы үчҗе гүн гечди ахырын.

— Нәме, үч гүни аз гөрйәрмиң?

— Элбетде, аз гөрйән. Ленинградың ягдайыны бир гөз өңүне гетирип гөр. Олар, гөр, нәче вагт бәри габавда ачлык чекип йөрлер. Түйс чыдамлы, мерт адамлары гөрҗек болсаң, шолары гөр. Олары ачлыгам, габавам дыза чөкерип биленок. Олар шейле агыр ягдайда-да, душманың гаршысына гахрыманчылыклы сөвеш алып барярлар.

— Ленинградлылар шейле-де болмалы ахырын. Оңа «революцияның салланчагы» диййип, йөне ерден айдыланок ахырын. Октябрь революциясында-да гахрыманларча гөрешмеги Ленинградлылардан өвренипдик.

Гараз, бу вагт мениң әхли гүррүңим чөрек, ачлык хакындады. Мен шейдип ганым ачлыгы еңип гечҗек болярдым. Мен хер нәче өзүми мертлиге салҗак болсамам болмаярды. Ачлык халыс аңкамы ашырып барярды. Кем-кемден ысгындан дүшйәрдим. Соңабака гөзүмиң өңи гараңкырап, хич зады сайгармаҗак болдум. Җерен болса, мениң болшума гең галып, йүзүме-йүзүме чиңерилйәрди. Бирден бармагы билен гөзүмиң ашагыны сыпалап гөрди.

— Бир хили гөзүң ашагы гөгерҗек болайыпдыр. Ачлыкдан болаймасын?

— Ач адамының агзам аҗаянмыдыр?

Җерен маңа бирхили горкулы ягдайда серетмәге башлады. Мен болсам ол вагт башымың айланяндыгынам, укымың тутяндыгынам аңшырып билмедим. Бирденем... Җерен гөзүмден йитди.

...Бир гөрсем эҗем тамдырда чөрек биширип отыр. Гөргүли, мениң гаты аҗыгандыгымы билйәр өйдйән, маңа середип йылгыряр. Тамдырың ховруна ики дулугы дым гызыл болуп дур. Ол еңлиги билен яңҗа бишен чөреги тутуп, маңа гүҗеңлейәр. Йылгырып:

— Гел, оглум, гел — диййәр. Мениң болса эҗемиң оюн эдйәндигине гахарым гелйәр.

— Мен аҗыгян!.. Мен аҗыгян!.. диййип гыгырярын. Ылгап, элиндәки чөреге япышян. Ол болса гүлүп, ене чөреги ызына чекйәр. Ине, чөрегиң ярысы элимде. Гең зат! Яңҗа тамдырдан чыканам болса, буз ялы. Эгер-эгер чалаҗа дагам йылысы ёк. Етишибилдигимден иййән. Шу бела иййәнем велин, шол өңки ачлыгым. Эҗем болса гүлйәр.

— Нәче ийсеңем доймарсың. Мен муны билгешлейин шейитдим.

Эҗеме шейле бир гахарым гелйәр велин, хий, йөне гояй! Гахарыма аглайҗак-аглайҗак болярын. Эҗемиң болса, азарына-да дәл, шол өз иши билен йүзүни ашак салып, чөрек биширип отыр... Ине, шол вагтам тамдырдан түйс, яңҗа биширилен чөрегиң ысы бурнума урды. Тәзеҗе чөрегиң ысы бурнума уруп дурса-да, эҗемиң биширен әхли чөреклериниң ичинден шол чөреги тапып билемок. Бары совук, нәче ийсемем доюп билемок. Тамдырың ичинден болса, яңҗа биширилен чөрегиң ысы җанымы алып барярды. Шейдип мен кән көсендим. Шол вагтам бир нәтаныш эл гелип, эгнимден тутды. Ол маңа: «Ораз! Ораз!» диййип, өзүне тарап бакдырҗак болярды. Мен велин, тамдырың янындан, чөрек ысындан айрыласым геленокды. Ахырын эгнимден тутан адамының кимдигини билҗек болуп ызыма өврүлдим!..

Гөзүми ачсам Җерен үстүме эглип, эгнимден ыралап дурды.

— Ханы, тур, гарбан.

Өңүмде яңыҗа биширилен гыздырма дурды. Оны бири алып гачар өйдүп горкдум. Гыздырма тарап, ики элими узадып топулдым. Нәдип иеними, нәдип ювданымам билемок.

Гөзүм ерине гелди. Аңыма айландым. Адам болдум.

— Җерен, яңы маңа нәме болды?

— Шон-а, Ораз, өзүмем билмән галдым. Укың тутуп ятаныңам билмедим, ысгындан гидип ятаныңам билмедим. Мен-ә ачлыкдандыр дийип чак этдим. Догрусы, алҗырадым. Саңа иер ялы нирден чөрек тапҗагымы билмедим. Бирден гүлли кечәмиз ядыма дүшәйди.

— Гүлли кечәмиз? Ол хайсы кече?

— Мениң өймүзден гетирен ики кечәмиң бири.

— Ери, онсоң?

— Арада Сейитнурың аялы геленинде шол кечәни гөрүп кече дагам дәл экен дийип, келлесини яйкабер-ди. «Нәме алсаң ал-да, шоны маңа сат» дийди. Менем оңа: «Сатҗак дәл, муны эҗем пахыр йөрите, саргыт эдип гетирдипди» дийдим. Ине, шол: «Эгер сатмакчы болсаң айтгын» дийип, табшырып гидипди. Бирден, шол ядыма дүшәйди. Кечәни голтугма гысдым-да, шолара тарап ат салайдым. «Ине, алмакчы болсаңыз-а шол кечәни гетирдим» дийдим. «Пул герек дәл, маңа ун герек дийдим. Олам маңа кечәмиң ерине он стакан арпа уну берди. Менем уны яглыҗагыма дүвдүм-де бәрик елк ясайдым. Дерревем пече япып, гыздырма биширдим.

Мен онуң бу гүррүңлерине аңк болуп, йүзүне середип отырдым. Мен оңа нәме айдып, нәме дийҗегимем билемокдым. Бокурдагым долуп, аглайҗак-аглайҗак болярдым. Мен өз-өзүми йигрендим. Ери, маңа-да эркек киши дийҗексиң? Җерениң кечесини сатдырып чөрек иййән. Бу ачлык беласының этдирмеҗек зады ёкдур. Җерен пикирими окап отуран ялы:

— Җан саглык болса, кече тапдырар-ла — дийди.

Бе!.. Мениң бу Җереним нәхили адамка? Мунуң бизе эдйән ягшылыгыны, хей, башга бири эдип билерми? Эгер ол дадыма етишмедик болса хут ачлыгымдан өләймегимем мүмкин экен. Мен инди аз-кем чөрек ийип, өзүме геленимден соң өз болшума өзүм ховатыр эдйәрдим. Ким билйәр, адам ачлыгындан хут, яңкы

мениң болшум ялы болуп өлйән болса-да ахмалдыр. Серетсене! Яңкыҗа иен гыздырмам мени улы ховпдан халас этди. Бу гытчылык, бу ачлык бир тарапдан бизе улы сынаг болды. Мен урушдан өң ачлык диен задың нәмедигинем билемокдым. Бар зат өз-өзүнден болуп дурандыр өйдйәрдим. Магазинлер көкеден, сүйҗүден долар дурарды. Эл чөрегинден ирип, эҗеме йөрите саргап заводда биширлен чөрек гетирдердим. Какам дагы «Пылан вагт ачлык болупды, пыланы ачлык йылының өң яны болупды» дийип, гүррүң этселер гең галып, гүлким тутарды. Херки зат өз башыңа дүшенинде билинйән экен. Асла, мен чөрек дийилйән зат гыталян затдырам өйтмездим. Сачак бар еринде хөкман чөрегем болаймалыдыр өйдйәрдим. Эмма бейле дәл экен. Бу затлара инди аклымыз чатяр. Урушдан өңки болчулыклы гүнлериң гадыры инди билинйәр. Гөр-бак, гурбаны гитдигим, чөрек дийилйән зат нәхили зат экен!..

— Какам шол сапар маңа кәййәп догры эден экен.

— Нәме дийдиң? — дийип, Җерен йүзүме серетди.

— Какам маңа кәййәп догры эден экен диййән.

— Хачан?

— Бәш-алты йыл мундан өң.

— Нәме үчин кәйеди?

— Чөреги заялаяң дийип кәйеди. «Чөрегиң бир овунтыҗагынам ере дөкмели дәлдир» дийди. Догруданам, серетсем нахар иен ерим чөрек овунтыгындан долуп дуран экен. Ол маңа: «Бол тапяң, бол тапмасаң бейтмездиң» дийди. «Чөрегиң ганда өврүлйән вагты болан болса-ха бейтмездиң. Екеҗе овунтыгынам галдырман ерден чөпләп алып, агзыңа атардың». Мен какамың ол гүррүңине гең галдым. «Кака, ол нәме дийдигиң?» дийдим. «Хеем чөрегем бир ганда өврүлерми?» дийдим. «Онуң ганда өврүлйәндигини көп гөрүпдик» дийди. «О нәхили?» дийдим. «Ол ынха, шейле» дийип, какам шонда маңа чөрек хакында бир роваят айдып берди. — Ол нәхили роваят? — дийип, Җерен йүзүме серетди.

— Гадым заманларда бир адамының бир оглы бар экен. Ине, шол адам оглуны ятымлык одуна ибермекчи болупдыр. «Ине, шунам голтугыңа салай!» дийип, бир дөвүм арпа чөрегини берипдир. Оглы алмаҗак болупдыр: «Ёк, кака, маңа чөрек герек дәл. Мен арпа

чөрегини иемок» дийип, җогап берипдир. Какасы оглуна: «Ёк, оглум, сен ялңышяң. Бу арпа чөрегиң ёлда ганда өврүлер» дийипдир. Оглы какасының бу гүррүңине гең галып, чөреги голтугына салыпдыр. Шейдип оглы эркегине мүнүп одуна гиденмиш. Оглы эп-эсли ёл ашандан соң голтугына салан чөрегини чыкарып барлап гөрүпдир. Гөрсе, ганда-да өврүлмәндир, хич задам этмәндир. Шол өңки гөтерип гайдышы ялы экен дийййәр. Ол шонда: «Як, валла, какамам бир зат айдып гойберибердийәр» дийип, онуң сөзүне ынанмандыр. Оглы ёлда чөреги соңам бирнәче гезек барлап гөрүпдир. Асыл ганда өврүленок диййәр. Одун йыгян ерине етипдир. Эп-эсли одун йыгыпдыр. Ине, шонда бичак аҗыгяныны билип галыпдыр. Хер нәче аҗыгса-да, арпа чөрегини иймәндир. Ол өе барып оңатҗа нахар эдинерин диен нетиҗә гелипдир. Йөне, ачлык оны кем-кемден басмарлап башлапдыр. Халыс эңкамы агансоң, угур тапман хәлки голтугындакы арпа чөрегини чыкарып, уҗундан сәхелче дадып гөрүпдир. Гең зат! Яңкы арпа чөреги эдил балданам сүйҗи диййәр. Шейле сүйҗи zады өмрүнде-де ийип гөрмәндир диййәр. Ине, арпа чөрегиниңем ганда өврүлип билҗекдигине шонда онуң мазалы гөзи етипдир. Җерен җан, мениңкем хут шонуң ялы болды. Мен яңкы ялы сүйҗи гыздырманы хич вагт ийип гөрмәндим. Сениңем яңкы маңа берен чөрегиң йөне бир чөрек дәл, дирилигиң гөзбашы, өлүни дирелдип билйән дерман. Җерен, мен сениң бу эден ягшылыгыңы нәхили ерине салып билеркәм?

— Ол нәмениң ягшылыгы? — дийип, Җерен гең галды.

— Бир аҗы доюрмакдан бетерем бир ягшылык болармы?

— Ол бизиң бири-биримизе борҗумыз. Сен ачкан мен аркайын гезип билмен ахырын.

— Җерен, сен кечәңе гынанма. Ынха икимизем ишләрис. Урушам ятар. Затлар ене-де болап башлар. Мен шонда саңа гүлли кечәниң дерегине элде докалан дүйп халы алып берерин. Тирсегиңе пер яссык, ашагыңа йүпек дүшекче дүшәрин.

Җерен йылгырды. Ол мениң бу гүррүңиме монча болды. Уруш ятып, дүнйәден бал акана дөнди. Шол йылгырып отурышына сүйҗи-сүйҗи арзувлара гарк болды.

Җерен икимизиң едийыллыгы тамамлап белли бир карара гелип билмән йөренимизе инди эп-эсли гүн гечипди. Хова хениз ыссам болса, кәте-кәтелер тозанлы шемал өвүсйәрди. Ал-асманда болса, юкаҗык акҗа булутларам гөрнүп башлады. Гөм-гөк болуп отуран агачлардан болса, кәте бир сарыҗа япрак тирленип ере гачярды. Бир гезек ирден туранымызда, Җерен дашардан ичерик гирди-де:

— Инди гүйзем-ә узакда дәл болса герек? — дийди.

— Гүйзем гелер, гышам дүшер. Бизиң велин... Шу гүнүң өзүнде беллисини этмесек болмаз. Окамалы болса окалы. Ишлемели болса-да ишләли.

— Менем шоны айтҗак болян-да — дийип, Җерен җаныгып гүрледи — Улил аяк үстүнде.

Шол вагтам дашардан голак бригадириң сеси эшидилди.

— А-хов, Ораз. Өйде болсаң даш чык!..

Ылгап даш чыкдым. Ол эшегиң үстүнден дүшмән отурышына:

— Сизи башлык чагыряр — дийип, хабар берди.

— Ким ол сизи диййәниң?

— Сиз боланында Җерен икиңиз болар-да.

— Башлык бизи нәме үчин чагырярка?

— Ине, оны велин гитде, башлыгың өзүнден сора.

Голак бригадир билен иш салышсаң мыдама шейледә. Бар задың соңуны гүмүртик эдер гояр. Мен ене бир зат сорамакчы болдум велин, гөрсем, ол эййәм эшегини дикгирдедип, еңсесини түңңердип барярды. Өе гирдим-де Җерене:

— Шайыңы тут, башлык чагыряр — дийдим. Барсак Мырат ага кабинетинде бир өзи отуран экен.

— Гелдиңизми? — дийди.

— Гелдик — дийдим.

— Ери, окувыңызам саг-аман гутардыңызмы?

— Гутардык, Мырат ага.

— Ери, нәме ишлемекчи болярсыңыз?

— Биз-ә нәме ишлеҗегимизи билйән дәлдирис. Бир гөвнүмиз-ә ишле диййәр, бир гөвнүмизем ока диййәр. Йөне нереде окап, нереде ишлеҗегимизи билемизок.

— Сизиң этмели ишиңиз дүшнүкли-ле, окамалы. Диңе окамалы. Парахатчылык дөври болан болса, мен

сизи зорлап окува ибердим. Йөне, бу вагт оны дийип билҗек дәл. Бир йыл, ярым йыл гайрат эдиң дийҗек. Өзүңиз гөрүп дурсуңыз, обамыз чоларып галды. Эли яраг тутан фронта гитди. Биз болсак фронты чөрек билен, эт-сүйт билен үпҗүн эдип дурмалы. Хәзир Ватаның бизиң өңүмизде гойян везипеси шейле. «Хемме зат фронт үчин!» Бизде болса ишчи гүйҗи етенок. Шонуң үчүнем мен сизи колхоза ише чагырян. Ораз, сениң какаң колхозың дүйби тутуланында өз ишигиндәки арванасыны гетирип колхоза табшырыпды. Җерен, сениң какаңам оңат танаян. Онуң Ватан өңүндәки хызматы улудыр. Непес авчы дийсең йүрекли, батыр адамды. Ол серхетчилериң достуды. Ол олара серхеди позуҗылары гола салмага көп көмек берипди. Шейле кынчылыклы гүнлерде сизиңем колхоза көмек бермегиңиз герек. Җерен сагымчылыгы өвренйәнчә Боссан эҗәниң янында болар, сен болса, Ораз, Сергей аганың янына бар, ол саңа нәме этмелидигини айдар. Ынха уруш гутарар велин, мен сизиң икиңизем хайсы окувы говы гөрйән болсаңыз, өз элим билен ерлешдирип гайдарын. Хәзир болса, мен сизиң элиңизе хат берейин велин, склада барың, бирнеме аванс ун алың. Ач гарна ишләп болмаз.

Биз ише гүмра болуп, вагтың нәхили гечйәндигини-де билемизокдык. Сергей ага маңа көп зады өвретди. Илки башда мен трактор билен бугдай орян комбайна янгыч дашадым. Ишим еңил дәлди. Хер гезек уллакан бочкадан небит я-да автол алҗак боланымда дерт-азара галярдым. Үчҗе гүнүң ичинде үст-башымы небит билен автола эздим. Онсоң үст-башымдан мыдама небит ысы күкәр дурарды. Соң велин, абыны-табыны алдым. Үстүме екеҗе дамҗа-да дөкмедим.

Җерен болса даң агараныңдан туруп, Боссан эҗе билен билеҗе ише гидип, билеҗе ишден гайдып гелерди. Җерен ишинден хошалды.

— Боссан эҗәниң элиниң җадысы бар болаймасын? — диййәрди. — Онуң эли сыгрың эмҗегине галташдыгы сүйт эдил фонтан ялы чогуберйәр. Иң бет сыгыра ченли гулакларыны габардышып, бир дуран ерлеринден бутнаман дурлар. Мен барып сагҗак болян велин-ә, бейле болаянок. Сүйтли сыгырларам кәр эмҗеге дөнәййәр. Гайтам ики сыгыр депинҗирәп ичи сүйтли бедрәми дөкди.

Җерен зат башарып билмейәндигине гыныңып аглаҗак-аглаҗак болярды. Мен болсам оңа гөвүнлик берйәрдим.

— Башда Боссан эҗәниң өзем шейле боландыр. Кем-кемден өкделәр гидерсиң.

Мениң дийшим ялагам болды. Бир гүн Җерен ишден гайдып геленинде йылгырып гелди.

— Маңа бәш саны сыгыр табшырдылар. Шолары сагмалам мен, идетмелем мен — дийди.

Гышың ортакы айлары болса герек, Җерен ишден геленинде аглап гелди. Онуң бу болшундан бичак горкдум. Ене-де бир вагткысы ялы бир эрбетчилигиң үстүнден барандыр өйүтдим. Ол агламҗыраярды хем маңа гүррүң берйәрди.

— Мени ишден ковмалы, мени суда бермели — диййәрди.

— Сени нәме үчин ковмалы, нәме үчин суда бермели?

— Бир эйҗеҗик гөләниң ганына галдым.

— Сен нәхили онуң ганына галяң? Нәме сен онуң дамагыны чалайдыңмы?

— Ораз, сениң оюн ядыңа дүшйәр. Нәме, мен онуң дамагыны чалып, фашистдир гуман этдиңми?

— Ганына галдым дийсең шейледир өйтдүм.

— Сен бир зада дүшүн. Мениң идедйән сыгырларымың бири гузлады.

— Хөври көп бола!

— Гөлесини өлдүрип йөрсең, ненең, хөври көп болсун!

Җерен ене шумҗарды.

— Ветврача айтсаң болмаярмы? Белкәм, малларың арасына кесел яйрандыр.

— Айтдык-ла. Олам нәхили кесел билен өлендигини билип билмеди.

— Үшәп совукдан өлен болаймасын?

— Башда бир гөлеҗик өленсоң, Боссан эҗе икимизем шейле гуман этдик. Сыгыр җайының айналарының дөвүк ери болса, петикледик. Печ якып, гөлеҗиклери шонуң янында ятырдык. Онда-да болмады. Өлди. Җеми үч гөле өлди.

Шол гүнден болайса бәш гүн гечендир-дә, Җерен шат болуп гелди.

— Сыгрымың бири экиз гузлады.

— Олар энтәк өленокмы? — дийдим. Башга вагт болан болса, Җерениң гахары гелерди. Бу вагт велин дүйбүнден гахары гелмеди.

— Икиҗигем дири. Бөкҗеклешип йөрлер. Ай, мениңәм болуп йөршүм масгарачылык-ла. Бу гүн ирден барып гөрсем бу гүн-эрте гузлаҗак болуп йөрен сыгрым ёк. Огурланандыр өйтдүм. Галдым бир ала-басга. Барып сакчыны гыссап уградым. Олам гарры гөргүли. «Шу дервезеден-ә сыгыр геченок» диййәр. Бир гөрсем ховлының иң гайра башында, ялазы мейданда мениң гөзләп йөрен сыгрым экиз гөлеҗиклерини ялап дур. Гөлеҗиклериңем кейпи көк. Эййәм-хачан аяк үстүнде дуруп, энелерини эмҗек болшуп гарабашларына гай. Сыгырлара ачык, арасса хованың нәхили герек экендигини инди билдиңми? Биз болсак, дүнйәни петикләп, печ якып, гүвледип отурыпдырыс.

Аслында, обалылар сыгыр экиз гузласа халамаярдылар, элбетде, Җерен оны билсе-де билйәндир, йөне нашыҗа экиз гөлеҗиклериниң бирини ол ахмаллыкда өлен гөлесиниң ерине дүнйә инен ялы гөрйәрди.

Гыш гечип яз дүшди. Сергей аганың аркасындан трактор сүрмәнем өврендим. Трактора мүнүп, ер сүрмәге башлан гүнүм мениң өмрүмде иң шатлыклы гүнлериң бири болды. Мен көпден бәри трактор сүрмегиң арзувындадым. Тракторың демир отургыҗында, рычагың өңүнде отурсам арманым ёкды.

Мениң сүрйән тракторым көнерәгем болса, моторы говы ишлейәрди. Бир кем ери радиаторы чалт гызып, тиз-тизден сув гуюп дурмалы болярды.

Шол гүн мен ики сагадың ичинде гиден мейданы сүрүп чыкдым. Азаҗык динч алайын дийип тракторың моторыны сөндүренимем шолды, узакдан какама гөзүм дүшди. Ол мениң сүрен ерлериме етенде аяк чекди. Хут ере тагзым эдйән ялы чөк дүшди. Гошавуҗыны сүрлен топракдан долдурып, бурнуның, гөзүниң янына гетирди. «Бе, какамың бу нәме эдип йөрдүги болдыка? Ол бу тайда нәме ишләп йөркә» дийип, ичими геплетдим. Ылгап янына бардым.

— Кака, сен бу ерде нәме ишләп йөрсүң?

— Сениң ер сүрүшиңи гөрмәге гелдим.

— Йөрите шонуң үчин гайтдыңмы?

— Йөрите шонуң үчин гайтдым.

—Мениң ер сүрйәндигими саңа ким айтды?

— Ким бор өйдйәң, Җерен җан айтды.

Какам гүлди. Мениң йүзүме сырлы-сырлы серетди.

— Җерен җан сени бичак оңат гөрйәр ахырын. Ол мыдама сени алада эдйәр. Яшы узын болсун, Җерен җан ялы гыз инди гайдып догмаз. Худайым оны бизе көп гөрмесин. Түвелеме, эййәм шунча ери сүрәйдиңми? Гөрсене, санлыҗа вагтың ичинде екеҗе тракторың сүрәен ерини! Ине, гудрат дийсең шуңа диймели оглум!.. Онсоңам, сен бу тайык гелениме geң галып отурма. Мен хер йылам сүрүм вагты гелйәндирин. Тәзеҗе топрагың ысының мени йигделдйәндигинден сениң хабарың ёкмы? Бахар сүрүминиң ысы адама дермандыр. Олам бир йылда екеҗе сапар гечирилйәр. Онсоң оны душумдан гечирип билмерин ахырын... Говы кәр эдинипсиң оглум! Гутлы болсун, дүшүмлиси болсун!.. Сениң яшыңдакам менем ери кән сүрүпдим. Догрусы, какам пахыра көмек берйәрдим. Какам пахырың бүкүлип йөрәп баршына, гарры эркегине «айлан!» дийип гыгыряны хениз-хенизлерем гулагымда дур. Какам икимиз узынлы гүн ишлесегем, хәзирки сениң трактор билен сүрен ериң ондан биричи-де сүрүп билмездик. Бизиң ол ер сүрҗек болмамыз барып ятан гөргүди. Колхоз гурланында мен йигрими яшыма-да етмәндим. Шонда мен какамдан галан екеҗе арванамызам колхоза берипдим. Шейдип өзүмем, арванамам яңы гурлан колхозымыза элимизден гелен көмегимизи берипдик. Көмегем бердик, колхоздан дөвлетем тапдык. Сенем оглум гайрат эт! Уруш беласам бир бахымрак совлуп гитсиндә, хернә...

— Уруш инди узага чекмез кака. Ынха бахым Берлинде Гызыл Байдак дикиленинем гөрерис.

— Ол гүнлере-де худай етирсин. Боляр, оглум, мен сени ишиңден гоймайын. Саг бол.

— Ишден гояңок, кака. Тракторым говы ишлейәр. Онсоң иш ятып галасы ёк.

— Ишиңе җүр болмалы. Ишин шовуна болуп, абрай газан. Мен гитдим.

— Кака — дийип, оны сакладым. — Мен сенден бир зат сораҗак.

— Сора, оглум, сора.

— Адам дүнйә нәче гезек гелйәркә?
— О нәме дийдигиң? Адам дүнйә бир гезек инйәндир, оглум.
— Бе...
— Муны нәмеден сорадың?
— Ай, хич-ле.
— Ёк, ёк... Сен маңа бир зад-а дийҗек болян?
— Мен яңы ер сүрүп йөркәм бир зат келләме гелди. Адам хич вагт өлмейәр диен нетиҗә гелдим.
Какам маңа горкулы серетди. Мениң аклым үйтгәндир өйдүп пикир эден болмагам мүмкин.
— Кака, сен гең гөрме. Мен чынымы айдян. Шу сүрен топрагымың ысы маңа көп затлардан хабар берди. Мен ынха өмрүмде илкинҗи гезек ер сүрйән. Эмма мен шу топрагың ысыны озалам көп гезек алып гөрен ялы болуп дурун. Йүз, ёк, мүң йылдан бәрем шу ыс бурнума гелип дуран ялы болуп дур.
— Сениңки догры, оглум. Бу ыс ата-бабаларымызың ысыдыр. Оларам шу топракдан өнүп, шу топрага сиңдилер. Йөне сен иң багтлы, иң гүйчли несил болдуң. Оны душмандан горамагам хер биримизиң борҗумыздыр. Душманың гаршысына бүтин халкың аяга галмагам шу гадыма эзиз топрагы горап сакламак үчиндир, оглум.
Какам сүрлен ериң деңеси билен ювашҗа йөрәп гидип барярды. Онуң немец фашизмине болан йигренҗине, совет йыллары ичинде бизиң етен шатлыклы дурмушымыза болан хөвесине хайран галярдым. Какам еңше гарашярды. Өлмәнкә еңши гөреси гелйәрди. Еңиш! Сен ниреде? Узакдамың я-да якындамың?..
Ёк, инди еңиш дашда дәлди. Бизиң гошунларымыз шәхер ызындан шәхер азат эдйәрди. Душман барха Гүнбатара — гелен ызына тарап чекилйәрди. Бизиң өйүмизде асылгы дуран СССР картасының йүзүнде гызыл байдаҗыклар барха көпелйәрди. Мен хер шәхеримиз азат боланында онуң үстүнде гызыл байдаҗык дикип гойярдым. Какамам мени әхли фронтуң командующиси дәлдирин өйденокды.
— Ери, оглум, нәхили? Фронтуң ягдайы ничик? Инди хайсы шәхеримизи азат этдик? — дийип сорарды. Менем дөшүми гайшардып, улы шатлык билен хер азат эдилен шәхериң үстүне дикилен гызыл байдаҗыклары гөркезйәрдим. Какам карта тарап голай-го-

лай сүйшерди. Гөзи билен гөрүп дуранына-да канагатланман гелип, эли билен байдаҗыкларың үстүнден чалаҗа сыпаларды.
Еңшиң өз-өзүнден гелмейәндигине оңат дүшүнйәрдим. Хер ким башардыгындан фронта көмек бермелиди. Экиши өз вагтында оңат хилли эдип гечирсең, олам душмана урулан зарбады. Хер дәне галла душмана атылан окды, гүлледи. Мен әхли гүйҗүми гоюп ишлейәрдим. Вах, энтегем оңат ишлеҗекдим-ле велин, тракторыма сувам, янгыҗам өзүм дашаярдым. Маңа шол затлара көмек берсин дийип Баллыны белләпдилер. Баллы болса, бир гүн гөрүнди-де эртеси гөрүнмеди. Онсоң мен өз янымдан етишип билйән дәлдир диен нетиҗә гелдим. Колхозда менден башга-да трактор билен ер сүрйәнлер бар ахырын. Хеммесине Баллының бир өзи етишҗек боляндыр диен нетиҗә гелдим. Бейлеки бригадада ер сүрйән тракторчыдан сорасам «Ёк, биз-ә Баллыны гөремизок, мениң көмекчим башга оглан» дийип, җогап берди.
Янгыч дашамагың бир зады болҗагам велин, сув дашамак кын болярды. Радиаторым гызып зол-зол сувум гайнап дурды. Тей, ахыр, бу ягдайы бригадире айтдым. Шол гүнүң эртеси догрусы, Баллы ише чыкды. Ол маңа көмек бермегиң дерегине гайта гахарымы гетирди.
— Ери хов, тракторчы йигит, эййәм арз этмәге-де етишдиңми? — дийди.
— Баллы, еке өзүме сув дашамак кын боляр. Радиаторым гызяр. Сув, янгыч дашап дурмак мениң әхли вагтымы аляр. Гөрйәрсиң-ә, экишиң иң гызгалаңлы вагты ахырын. Экиши вагтында гечирмесеңем нәхили боляндыгыны өзүң билйәң. Бу гүнлер хер минут, хер сагат гымматлы ахырын.
Ол гайта ичякгыч гүррүң этди.
— Гөрйән велин, колхозың әхли аладасы сениң башыңа дүшүпдир-ов. Нәме, бригадир я-да башлык дагы боласың гелйәрми?
Мен оңа гөзүми алартдым-да, агзымы деңәп дурмайын дийип, зат диймедим. Ики айлав этмәнкәм ене сувум гайнады. Тракторымы сакладым-да, Баллыны чагырдым. Эмма Балла гөзүм дүшмеди. Бедрәми алып, өзүм сув гетирмәге ылгадым. Барсам Баллы сув алян цистернамызың көлегесинде аркан дүшүп, хор чекип

ятырды. Гахарыма оны турузҗагам болмадым. Шейдип ол маңа экишиң бүтин довамында ишләп, хезил берен гүни болмады.

Бир гүн агшам бизде Боссан эҗе, Җерен дагымыз гүрлешип отыркак Баллы хакында-да геп гозгалды. Баллының ады тутуланындан Җерениң гахары гелип, йүзи ак там болды.

— Шол нежисиң-ә петигулысыны берәймесем болҗак дәл — дийди.

— Нәме болды? — дийдим.

Җерен ажы гүлди.

— Ол нежис маңа ашык болупдыр.

— Ким? Баллымы? Ол сениң яныңда нәме ишләп йөр?

— Ай, ол нежисиң бизиң янымыздан айрылян вагты бармы? Хачан гөрсең сагымчы гелин-гызларың арасында — дийип, Боссан эҗе-де җаныгып гүрледи.

— Җерен, сениң гүррүңиң нәхили? О нәхили саңа ашык болупдыр?

— Ол мениң галыңымың уҗундан малам гечирҗек болупдыр.

— Хава, хава, догры — дийип, Боссан эҗе Җерениң гүррүңини тассыклады. — Биркүч гүнлүкде сыгырларымың агшамкы сагымыны сагып болдум дийип, өе гайтмакчы болсам, нireден чыканлыгыны билемок, «Боссан эҗе!» дийип, гапдалымдан чыкайды. Кимкә дийип, йүрегим ярылды. Гөрсем шол Баллы гарсак-да. «Вай-ей! Тас йүрегими ярыпдың. Асыл, сенми? Саңа нәме герек» дийдим. «Боссан эҗе, юваш!..» дийди. «Нәме үчин юваш болмалы. Илиң өңүнде эден этмишим ёк» дийдим. «Юваш, Боссан эҗе, мен саңа арза гелдим» дийди. «Ол нәмәниң арзы?» дийдим. «Ме, ал, энтәк шуҗагаз, соң сылагыңы етирерин» дийди-де, элиме бир дүвүнчеги тутдурды. «Вай-ей, мунуң нәме?» дийдим. Онуң бу болуп дуршундан горкуп, титир-титир эдйән-ле, гыз. «Тәзеҗе елйыртан яглык билен көйнеклик алача мата» дийди. «Бу нәмәң яглыгы? Бу нәмәң алачасы?» дийдим. «Мен хорланян, Боссан эҗе, маңа көмек эт!» дийди. «Хорланып, нәме болупдыр?» дийдим. «Мениң сизиң яныңыза көп гатнаяндыгымы өзүңем гөрүп дурансың. Мен бу ере йөне ере гатнамок. Өзүмде ыгтыяр болманы үчин гатнаян. Мен кеселледим, мени ышк урды» дийди. Онуң гүррүңине гең галып, якама түйкүрдим, «О нәмәниң ышкы, о нәмәниң кесели?!» дийдим. «Мен Җеренсиз яшап билҗек дәл. Көмек эт. Ол гызың ачары диңе сенде болмалы» дийди. Ери, өлҗекми-йитҗекми, хакыт, шей дийди. «Сен-ә бир барыпатан харамзада экениң. Җерен бир яңы он алтысыны долдуран гыз ахырын. Ненең дилиң барды?» дийдим. «Боссан эҗе, галан зады билен ишиң болмасын. Йөне оны маңа разы этсең боляр» дийди. Элимде тутуп дуран дүвүнчегини маңлайына япдым-да, «Йит-ә, ёк бол-а!» дийип, өе тарап гайдыбердим.

— Саңа яглык билен алача узадан болса, маңа алтындан гүляка узатды — дийип, Җерен ене-де ажы гүлди.

— Азгын-да, азман гечен! Ери, сыпатың шол болар-да, сени гыз башына япсынмы дийсене! Гарсак ялы бойы бар, ол болшуна-да гарны эшегиң гарны ялы. Ил-ә иш билен, гүзеран билен гарабашына гай, онуң болса, гыз сөймек, өйленмек ядына дүшүпдир. Илиң онуң ялысы фронта гидип, келлесини этегине салып сөвешип йөр, ол болса бу тайда какасының аркасындан меслегине чыдаман йөр. Хай, боляр-да йөне, түйс, «Гурт гитди ойналың шагал гитди яйналың» диенлери-дә.

Мен гахарыма сандырап башладым. Өзүмиң налаҗедейинлигиме, хич затдан хабарымың ёклугына ичим янярды. Мен хәзириң өзүнде гидип Баллыны тапып, дишини ушадасым гелйәрди. Догруданам, бейдип йөрерче Баллы киммишин? Онуң илден нireси артыкмыш? Онуң нәдейин дийсе эдип йөрмәге хакы бармы? Ол өз этмели ишинем эденок ахырын!.. Ол екеҗе гүнем ишләп хезил бермеди ахырын... Гөр, ол инди хайсы шаха эл узадяр. Оңа Җерен герекмиш? Җерен мениң дүнйәм, Җерен мениң йүрек багым ахырын! Гөр ол, нирә гөз гыздыряр. Ёк, ёк, ол болмаз, хич хачан болмаз! Илиң көпбилмишдигини! Илиң гөзүниң йитидигини! Ери, Җерениң он алты яшандыгыны, онуң шейле оңат гыздыгыны сиз нireден билип йөрсүңиз дийсене? Мен өз янымдан ховул алып, Җерен элимден гидип баряна дөндүм.

— Җерен, сен оңа нәме дийдиң? — дийип сорадым.

— Нәме диер өйдйәң. «Эшегем өз деңини гашар» дийдим.

— Ол нәме дийди?

— Нәме диер өйдйәң? Ханы бир зат дийсин, эдил, мейдини якайын.

— Боссан эҗе, ол нәче яшандыр өйдйәң?

— Ол кән яшандыр, Ораз җан.

— Онда нәме фронта гитмәндир?

— Онуң аркасында какасы бар дийип айтмадыммы нәме. Онуң какасының пулы кән, пулы. Онуң янында оглуның яшыны улалдып я-да кичелтмек эшеге палан саланча-да ёк. Онуң какасы өмрүне или чүркәп, магазини сүрүп гечирди. Индем чөрек гыталып, норма дүзүлди велин, чөрекчи болуп ише гечди. Онуң аңырсына басан пулуның хетди-хасабы ёкдур. Ол бар зады пула сатын алаяр. «Я зер герек, я зор» дийип эшитмәнмидиң?

Боссан эҗәниң сөзлери мени ымыклы пикирленмәге меҗбур этди. Догруданам, биз җуда сада, ынанҗаң боляс. Бар зады өз йүрегимизе осяс. Дүнйәде Баллы ялы гара йүреклилер гытдыр өйдйәрмиң?

Шондан соң мениң Җерене болан гарайшым бүс-бүтин үйтгеди. Ол инди етишип, илиң гөзүне гөрнүп башлапды. Оны Баллы ялы гара йүрекли адамлардан горап сакламалыды. Җерен яңы ачылып угран гызыл гүлди. Оны кимиң ысгап, кимиң ёласы гелмез? Хер ничигем болса, мен Җеренден аркайындым. Онуң өз ар-намысыны горап билҗекдигине ынанярдым.

Томус етҗек дереҗесине етипди. Хер кимиң гөзи көлегедеди. Гүнлер узап, гиҗелер бичак гысгалан соң, инди ише-де кере-мара, гүн мазалы доганданан соң гидйәрдик. Ол гүнлер мениң гөзүм Җерендеди. Гөвнүме болмаса бар адамының ышкы Җерене дүшен ялыды. Какамам гөк экиниң үстүнде ятып-турансоң, Җерене менден башга гөзегчилик этҗек ёкды. Җерен ише гидип сәхел эгленсе, ынҗалман ызындан гидйәрдим. Бу гүнлер хова дийсең ыссы боланы үчин Җерен хер гүн диен ялы ир билен совук сува дүшүнмеги эндик эдинипди.

Бу гүнем ирден элине полотенцесини алды-да, гайракы яба сува дүшмәге гитди. Мен онуң сува дүшүнмәге хачан гидип, хачан гелйәндигине белетдим. Бу гүн велин чаклан вагтымда гелмеди. Онсоң ынҗалман онуң ызындан гитдим. Тутчулыкдан гечен ериңде колхозың ябы гиже-гүндиз акып ятырды. Шол ерде яп гүр сөвүтлигиң ичи билен гечип гидйәрди. Шол сөвүтчилигиң астында хич кимиң билмейән чуңңуллыгы барды. Җерен ине, шол ере барып сува дүшүнйәрди.

Мен ол ере етиберенимде Җерен дәл-де, башга бириниң дурандыгыны гөрдүм. Ол эййәм эшигини чыкарып, өзүни сува урҗак болуп дуран соң, узакдан кимдигини танап билмедим. Ылгап янына баранымдан соң, танап галдым. Онянча сөвүтчилигиң арасындан Җерениң сува дүшүп дуран ериндең гыгыран сесини эшитдим.

— Ёк бол, мейди ыранан!... Яныма бир гел, эдил мейдиңи якайын!..

Җерен гыссанҗына:

— Ораз!.. Ораз!.. дийип гыгырды. Херн-э етишдим. Баллы хениз өзүни сува окламанка онуң элинден япышдым. Бу вагт оңа өңки Баллы дийсең ынанар ялы дәлди. Түйси үйтгәпди. Йүзүни ак там эдип, сандыр-сандыр эдйәрди. Ол элини силкип алды-да, эдил йыртыҗы хайван ялы гыгырды.

— Ёк бол, шу тайдан!

— Харамзада! — дийдим-де, бар гүйҗүм билен йүзи кессири чалып гойбердим. Бир уранымда ере языпып гитди. Ол ерде сүйнүп ятышына эли билен агзының ганыны сүпүрди. Җерен болса хенизем сувдан чыкып билмән, эгнинден ашагыны сува сокуп отырды. Узын, гара сачлары акымың угруна сувуң йүзүнде гайышып йөрди. Мен оны Җерендир өйүтмедим. Сув перисидир өйүтдим. Шол ики аралыкда Баллының нәхили пычак алып, нәхили ериндең турмага етишендигине хайран галдым. Агзыны ганҗардып, эли пычаклы үстүме топулды. Херн-э пычагың өңүнден совулып билдим. Ол икинҗи гезек пычагыны галдыранында гошарындан япышдым-да, элимде барыны эдип элини товладым. Эли шокурт эдип гитди. Баллы эдил багырак гөхерт ялы багырды. Алачсыз ики дызының үстүне чөкди. Бичак горкдумы нәмеми, агзы етишдигинден самрап башлады.

— Ол сениң хич задың дәл-ә... Ол йөне өйңүзде гезип йөрен етим-ә... Шонуң үчин дагам мени урярмың...

Гахарыма шондан соңам үч-дөрт юмрук елмедим. Ол элимден сыпып, дессине эшиклерини голтугына гысып, екеҗе трусили тутчулыгың ичине сиңип, гачып гитди.

Җерен шиндем сувуң ичиндеди. Гөзлерини тегеләп,

сандыраклап отурды. Жерен бу вагт өзүниң эшиксиздигинем, сувдадыгынам унудыпды. Гаршы:

— Ораз, Ораз! — дийййәрди.

Жерениң бу болуп отурышы мениң акыл-хушумы алыпды. Онуң болуп отуршы мениң озалкы танаян Жереним дәлди. Адамзадың шейле овадан экенлигине илкинҗи гезек гөз етирдим. Адам баласында-да бейле тен, бейле гурлуш, бейле тәсинлик болҗак экен-ов! Шейле ак тени илкинҗи гезек гөрүп дуршумды. Асманың мелеги дийилйәнем, хүйр-перилер дийилйәнем, Аям, Гүнем Жерениң янында хич зат болуп галыпдылар. Мен оңа екеҗе секунтдан көп середип дуруп билмедим. Ондан артык серетмек мүмкинем дәлди. Ондан аңры гечдигиң бейхуш болуп йыкылаймагың мүмкинди. Мен деррев гөзлерими юмдум. Гөзүми юмуп дуран еримден:

— Жерен! Деррев, сувдан чык-да, геййимлериңи гей! — дийип гыгырдым.

Мен гөзүмиң юмуклыгына бейлерәге барып, аңрымы бакып дурдум. Жерен эшигини гейип, яныма геленинде гөзүми ачдым. Жерен эдил янҗагазымда сандырап дурды. Ол энтәк өли гурамадык эллери билен йүзүми, бойнумы сыпалады.

— Онуң элинде пычак бар ялыды-ла, хич ериңе зат болмадымы? Ва-ей! Бу еңлериңдәки ган нәме! Ал гана боялыпсың-ла!..

— Булар мениң ганым дәл, Баллың ганы.

— Хай, шонуң ганы гурсун! Мейди ырананың вагтыны пейләп, гелйән вагтыны гөрйәрмиң? Хей, келләңе гелҗекми? Алмытыны алды-да велин, ер чекен!..

Мен хенизем гахарымдан сапланып билемокдым. Эндам-җаным эдил от алан ялы болуп, лаплап янярды. Мен Жерениң бир сөзүне-де җогап бермән, бир середен тарапыма середип дурдум. Бирден гөзүм Жерениң гөзүне дүшди. Мен онуң шейдип, гөнүләп йүзүме середен вагтыны гөрмәндим. Ол гөзлер менден харай гөзлейәрди. Ёк, бир затлар хайыш эдйәрди. Йүрегиңи, җаныңы согруп маңа бер дийййәрди. Серчәниң йыланың гөзүни гөрүп, онуң янындан айрылып билмән пысырдап дуршы ялы, Жеренем мени җадылап ташлады. Инди мен өлсемем онуң гөзлеринден айрылып билҗек дәлдим. Ол маңа шол середиши билен середип дурды. Менем барха бетер җадыланып барярдым. Жерен келлесини дөшүмде гойды-да, эгинлерини силкип, эп-эсли салым аглады. Яңы сувдан чыканы үчин сачлары өлди. Ол сачлар буз ялы болуп дулугыма дегйәрди. Мен онуң агзыма, дулугыма дегип дуран сачларыны гызгын демим билен гурадайҗак болярдым. Онуң гөз яшы дөшүми мазалы эзен соң, Жерен келлесини галдырды.

— Сен мени багышла, Ораз җан! Сениң маңа гахарың гелмесин. Мен ол нежисиң геләйҗегини нәбилейин. Мен хер гезек сува дүшүненимде Айдан, Гүнден чекинип дүшүнйән ахырын. Мениң бу сува дүшүнйән ерими өзүмден башга адам оглы билйәндир өйдүп пикир этмейәрдим. Бу ерде мен диңе шу гүн дүшүнмели дәл ахырын. Гүнде-гүнаша ил өрмәнкә дүшүнип гидйәрдим. Ораз җан, гөрйәң-ә, ховалар ыссы ахырын. Кәте -кәтелер совуҗак сува-да дүшүнмели ахырын. Яңам дүнйәден бихабар хезил эдинип дүшүнип дурдум. Гөрсем ябың даш гырасында бири үстүме абанып дур. Онуң нәхили эдип, дуйдурман гелендигини дүйбүнден аңшырмандырын. Онуң хачан гелип, хачан дуранынам билемок. Оны гөрүп, зәхрәм ярылды. Шол бада ашак отурдым. Ол нежис болса, улы бир иш эден ялы, гайтам маңа бакып йылгыряр. Ери, өзүң пикир эдип гөр, нәхили гозганып, нәхили еримден галып билейин? Башда «ёк бол, җәхеннем бол!» дийип, агзымдан гелени сөгдүм. Нежис, дийдиңми, диймедиңмем диенок. Шол ит йылгыршыны эдип, маңа середип, үстүме абанып дур. Шейдип, ол нежис мени кән көседи. Бир серетсем эгин-эшигини чыкарып сува товусҗак болуп баряр. Шонда улилим билен сениң адыңы тутуп гыгырдым. Чәрегим бүтин экен. Хернә сен дадыма етишәйдиң. Вах, сувда болман эгин-эшикли боланлыгымда шол нежисиң этини ийсемем доймаздым. Ораз җан, сен мени шу иш үчин айыплаҗак болма. Менде чигит ялагам гүнә ёк.

Жерен ене-де аглады.

— Мен инди мыдама сениң яныңда утанчлы болуп гезмели болдум. Мен онуң тилки ялы ысырганып, басан ызымы ызарлап йөрендигини нireден билейин.

Жерениң шейле гөзяш дөкүп, мениң өңүмде өзүни аклаҗак болшуна хич дүшүнмейәрдим. Онуң нәхили гүнәси болсун ахырын. Онуң йүреги нерессе чаганың йүреги ялы пәкди. Онсоң ол кими гүнәлесе-де, өзүни гүнәлемели дәлди.

— Сениң айдып отуран затларың нәме, Җерен? Сен нәме үчин мениң янымда утанчлы болмалы. Җерен җан, сен маңа озалам гымматлыдың, инди болса, сен маңа хасам мәхрибан болуп гөрүнйәң. Мен өмрүмде хич кими сениң ялы оңат гөрмәндим. Йөне мен муны саңа айдамокдым. Ахырын оңа сениң гөзүң етер дийип пикир эдйәрдим. Йөне, бу говы гөрмеклигимизиң соңунының шейле ула гитҗекдигини мен шол махаллар ниреден билейин? Мен сөйги китапларыны көп окадым. Йөне ол бирден туташяндыр өйдүп пикир этмейәрдим. Сениң шу гүнки йүрегимде якан одуң хич вагт сөнмез!..

Җерен аглап, аягыма йыкылды.

Менем агладым. Йөне, худая шүкүр, оны Җерен гөрмеди.

Шондан соң Җерен икимизиң бири-биримизе болан гатнашыгымыз бүс-бүтин өзгерди. Ол инди өңки ялы янымда кән отурмаярды. Аз гүрлешердик. Гүрлешәйсегем, бири-биримизиң йүзүмизе бакып билемизокдык. Ол менден утанарды, мен ондан утанярдым.

Мен инди онуң янында өзүми дүйбүнден башгача алып барярдым. Оңа кирли эшикде гөрнесим геленокды. Онуң өңүнде арасса, сыпайы боласым гелйәрди. Шейитмесем, ол менден совашар өйдйәрдим. Җеренем инди өңки ялы дәлди. Гүрләнде ювашҗа гүрлейәрди. Ишден өе гелдиги ики агыз гарбанарды-да я китап окарды я-да кешде чекерди.

Гөрәймәге, биз бири-биримизден кем-кемден дашлашып, кем-кемден совашян ялыдык. Хакыкатда болса, бейле дәлди. Бири-биримизе хас якын, хас мәхрибан боланымыз үчин шейледи. Сөйги дийилйән шейле экен. Оны гөрүп болмаяр экен. Оны дуюп боляр экен. Ол сессиз-үйнсүз туташяр экен. Бу-да бир сөйгиң мүңде бир оюнларының бириди.

Җерен икимизем инди он алтымызы долдурып он едә гитдик. Ене-де ики йылдан дурмуш гурмага долы хакымыз барды. Йөне, хемме киши онуң ялы меселәни урушуң ятарына гойярды. Бизем өз янымыздан шейдипдик. Эдил он еди яшадыгам велин уруш ятды. Бу бейик Еңишде Җерен икимизиңем пайымыз барды. Уруш йыллары бизем дек отурмадык. Гүл ялы чагалыгымызы урша сарп этдик. Бизем улулар деңинде ирден туруп ише гитдик. Орак оруп, дөвек дөвдүк, сыгыр сагып, трактор билен ер сүрдүк. Шейдип бизем фронта көмек этдик.

Шу гүн еңиш дийилен гүни хер ким ачлыгы, хорлугы унутды. Еңшиң елгининиң барып гирмедик өйи галмады. Фронтдан гайдып геленлериң өйүнде тойды. Гелмедиклериң өйүнде... Шол фронтдан гайдып гелмедиклериң гүнүне Җерениң гөзи гидйәрди. «Вах, мениңем агам шейдип, фронтда өлен болса болмаярмы?» диййәрди. Мен шу вагта ченли Җерениң әхли сорагларына җогап тапсамам, бу сорагына велин, җогап тапып билмейәрдим.

Ёгса-да бу гүн улы хезиллик болды. Боссан эҗәниң оглы Полат фронтдан гайдып гелди. Оны илки билен мен гөрдүм. Агшамаралар ишден гайдып гелйәрдим велин, ол колхозың тутчулыгының ичи билен голтугы пишекли гелйән экен. Мен оны гөзүм каклышан дессине танадым. Аяк-алдыгыма ылгап, өңүнден чыкдым. Гөрсем шол-да!.. Полат! Гуҗаклашдык. Ол мениң тайлы гезек яңакларымдан огшады. Догрусы, бегенҗимден агладым. Шейле агы хер киме-де несип этсин!

Мен Полады өз агамдан энайы гөремокдым. Олам мени өз җигиси хасап эдйәрди. Нирә гитсе менем өз янындан галдырмазды. Бизиң олар билен өй-ишигимиз айрам болса, бир өйде яшаян ялы гатнашык саклардык. Боссан эҗе маңа оглум я-да Ораз җан дийип йүзленсе, эҗемем Полада оглум я-да Полат җан дийип йүзленерди. Онсоң онуң гелендигине өз агам геленденем бетер бегендим. Полат маңа:

— Ораз җан, дуз-несибе чекип, ене сизи гөрме бар экен — дийди. Ягдаймызы, ким бар, ким ёклугыны сорады. Эҗемиң ёклугына эшидип, хырчыны дишләп, гөзяш этди.

Бирден Поладың гелендигини Боссан эҗә бушлайын диен пикир келләме гелди-де:

— Сен озал гелҗегиңи өйүңизе хабар эдипмидиң? — дийип сорадым.

— Ёк, Ораз җан, хабар этмедим. Гел, мен олары осламан дуркалар барып бегендирейин дийдим.

— Чыныңмы?

— Чыным, Ораз җан!

Мен Поладың элинден гөтеришмәге алан чемодан-

җыгымы ерде гойдум-да, Боссан эҗәниң ишлейән ерине тарап гып басайдым. Полат мениң ызымдан:

— Ораз, нирәк? — дийип гыгырды. Мен оңа җогап-бейлеки гайтарман шол ылгайшыма ылгап гитдим. Мениң улы көче дүшенимем шолды, гөрсем, ене бири өң янымдан шол тарапа аяк алдыгына ылгап барян экен. О-да Баллы болуп чыкды. Гөрсене, ене-де өңүмде Баллы-да!.. Мен өз янымдан «шол нежис-ә Поладың гелендигини Боссан эҗә менден өң бушламаз» диен нетиҗә гелдим. Оны гепе гүймеҗек болуп:

— Баллы! Баллы! — дийип гыгырдым. Ол велин, маңа диййәмиңем диенок. Гайтам хас бетер ылгаяр. Мен ковян, ол гачяр. Тә мал фермасының ховлусының дервезесине етйәнчәм, ызындан етип билмедим. Ол ховла менден өң гирди. Гирен дессине-де:

— Боссан эҗе! Боссан эҗе! — дийип, богазының етдигинден гыгырмага дурды. Мен онуң ызындан етдим-де, элим билен агзыны тутмакчы болдум. Шол вагтам Боссан эҗе йүреги ярылан ялы болуп, сыгыр җайының дашына чыкды. Баллы Боссан эҗе чыкып-чыкманка:

— Вай, Боссан эҗе, етишевери, бу мени өлдүрҗек боляр — дийип гыгырды. Пыңкыранымы дуйман галдым. Боссан эҗәниң гарачыны:

— Дуравери, Ораз җан! Ханы, саклан, дүшүншели — дийди. Гүлкүми саклап билмән ва-ха-хайлап гойбердим. Баллы болса, Боссан эҗәниң аркасына дувланып, горкусындан гөзи чыкайҗак болярды.

— Дүшүнишсең, бушлук, Боссан эҗе! Полат гелди.

Боссан эҗе йүзүме чиңерлип бир «ә-ә...» этди-де, бегенҗинден чашарлы гөрүнди.

— Дилиңе дөнейин балам, чыныңмы?

— Дузҗан кессин!..

Боссан эҗе бирден элини чарпып, кичиҗик чага ялы бөкҗеклемәге дурды.

— Вах, гөзүң айдың дийсене! Полат җан гелди дийсене! А-ю, адамлар, Полат җан гелипдир!.. Мен бир бахымрак өе етеверәйин. Вай, ёгса-да, сөйүнҗиң тайындыр, оглум.

Бир гөрсем Баллыны ер ювдан ялыды. Эййәм бир ерик йитирим болупдыр.

Поладың гелендигини башлыга-да бушладым. Ол җүбүсинден гызыл отузлык чыкарып маңа узатды-да.

— Колхозың хакыкы эелер-ә гелип уграды — дийди. Мен гапыдан чыкыберенимде башлык ызымдан гыгырды.

— Полада айт, хәзир бизем баряс.

Колхоз правлениеси Полада семиз гоюн сылаг берди. Эртеси Боссан эҗелерде той болды. Шол тоя менем бардым. Кимдир-де бири уллакан баллоны долдурып, элде ясалан чакыр гетирди. Шол тойда мен өмрүмде илкинҗи гезек чакыр ичдим. Җерен болса тоя дик дуруп хызмат эдйәрди. Етишибилдигинден адамлара чай дашаярды. Шонда мен Җеренимиң бичак овадан гыз болуп етишендигине хасам гөзүми етирдим. Җерениң бир өзи әхли тойы безәп дурды. Ондан бирҗигем гөзүми айрасым геленокды. Боссан эҗәниңем ики сөзүниң бири Җеренди. «Җерен җан, чайыңа середевери» дийййәрди. Я-да болмаса, үч-дөрт саны бошан чәйнеклери Җерене тарап узадярды-да: «Шуларам бир долдурып гетир» диерди. Җерен деррев бош чәйнеклери чайдан долдурып гетиререди. Шонда ол ишигиң дашындан эллерини узадып, элиндәки долы чәйнеклери эмайлык билен гапының өңүнде гоюшдырып гидерди. Җерен хер гезек шейдип чай гоюп гиденинде, ере эгилен вагты узын-узын дөрт өрүм сачларының уҗы ере дегәйҗек-дегәйҗек боларды. Мен шейле ише чулум, етишикли, овадан Җеренимиң бардыгына бегенип, шатлыгымдан орта чыкып, танс эдибересим гелйәрди. Полат болса, нәме себәбедир, гаршы-гаршы маңа середип гүлйәрди. Онсоң менем оңа бакып чалаҗа йылгырярдым. Гөвнүме болмаса, Поладам, бейлеки отуранларам Җерен икимизиң арамыздакы туташан сөйгүмизи аңлап отуран ялыдылар. Полат болса, ахырын сакланып билмеди «валла!» дийди-де, хезиллер эдинип гүлди. Шонда онуң дөшүндәки бир топар орден-дир медаллар херекетленип, җыңңырдашып, бир энайы сес этдилер. Полат мениң йүзүме бакып гүлени үчин, ол хут Җерен икимизиң үстүнден гүлйән ялы болуп дуюлды. Полат гүлүп, хезил эдинип болды-да:

— Ораз, ханы мен геленимде эҗеме нәдип бушлайшыңы айдып берсене — дийди. Полат шейле хезил эдинип гүлен соң бир гызыклы ваканың боландыгыны аңлап: «Айт-да, айт!» болушдылар. Мен оны болшы ялы эдип гүррүң бердим. Адамлар гызыл-гыран гүлүшдилер. Мен ене бир кәсе чакыр ичдим велин, гөзүмиң

еңи гараңкырап гитди. Шондан соң хасам йүзүм ачылды. Хич кимден утанып, хич кимден чекинемокдым. Кимдир-де бири:

— Айдым-саз эшитмәнимизе-де эп-эсли вагт болды. Назар ага-да, экиниң үстүндедир. Ёгсам-а оңа бирки саз гачыртдырардык — дийди. Башга бири болса:

— Назар ага болмаса, онуң оглы бар. Шондан хайыш эдәелиң — дийди. Шондан соң бир огланжыгы иберип, бизден какамың дутарыны гетиртдилер. Мен бу дутарың хачан алнып, хачан гетириләндигини билемокдым. Йөне мен бар, шу дутарам барды. Эҗем өлүп, уруш туралы бәри какамам, менем элимизе дутар алып гөрмәндик. Ол вагтлар бизиң дутара элимиз дегенокды. Урушдан өң дутар элимден дүшмезди. Мекдепде саз кружогында-да элимде дутарды. Өе гелсем какамың янында-да, элимде дутарды.

Мен эдил улы сазандалар ялы, эдил какам ялы болуп айбогдашымы гурдум-да, дутарың тарына какып башладым. Бир салымдан соң ниреде отурандыгымам, мәрекәнем унутдым. Бүтин дуркум билен дутара берилдим. Мен муны диңе бирине, Җерене чалып берйәрдим. Мен дутарың үсти билен йүрегимде бир зат болса, барыны беян эдесим гелйәрди. Гой, Җерен мениң кимдигими танасын!.. Өл мыжжык болдум. Йүзүмден акян дерлер сырыгып-сырыгып дутарымың гапагының үстүне дамярды. Ахырын чалмамы бес этдим. Гең зат! Мени диңледилермикә бери?!.. Хич ким сесини чыкарман ашак бакышып отырдылар. Мен дутарымы чаляныы, чаламокмы, оларың пиңине-де дәлди. Мен эрбет ягдая дүшдүм. Өз янымдан өзүм басга галан болуп отурыпдырын. Адамлар болса, мени диңлемейәнем экенлер. Мен өз янымдан ягшыдан — ямандан бири дил ярса разы болдум. Херни бири дулленәйди.

— Бай-ба!.. Бу дутар диен задың гудраты улыхов!.. Оңат саз өлинем тирсегине галдырайҗак...

Башга бири болса, онуң айданына җогап хөкмүнде гүрледи.

— Муңа дүнйә диерлер! Мунда хер хили вакалар болуп гечмелидә...

Гүррүң ачылышып уградй.

— Бай, уршам узага чекди...

— Адамың башының гатыдыгыны!..

— Бир серетсең-ә гүлденем нәзик.

— Ай, боля-ла, худая шүкүр, саг-аман еңше-де етдик.

— Яңы мен саз диңләп отыркам пикир эдйән, бай, уссат-уссат адамлар гелип-гечипдир дийййән. Оларыңам дерди өзүне етик болан болара чемели. Оларың башындан гечмедик говга ёк өйдйән.

— Чал, Ораз җан, чал!..

— Хава-ла, гулагымызың посуны бир еңледели!..

Башда мәрекәниң нәме үчин дымандыгына шонда дүшүнип галдым. Саз оларың гуран дамарларыны чалажа ыралапды, оңа ызгар сепеләпди. Инче дуйгулар, нәзик дамарлар оянып башлапды.

Мен адамың гурулшына гең галярдым. Уруш йыллары хич кимиң шейдип, саз диңләси гелмейәрди. Диңләенлеринде-де, саз олара хәзиркиси ялы тәсир этҗек дәлди. Ол вагт оларың ганында душмана болан йигренч хемме затдан гүйчлүди. Ол вагтлар нәзик дамарлар, инче дуйгулар доңуп галыпды. Серет! Серет! Душман чым-пытрак эдилип, парахатчылыклы гүнлериң илкинҗи шемалы өвсүп башладам велин, шол доңан дамарлар эйййәм ачылышып уграпды. Ине, инди олара нәче саз чалып берсең диңлемәге тайындылар. Мен болсам, хәлкиҗе ичен чакырымың хумарлыгындан бир эйййәм ачылыпдым. Эйййәм саз горумам паявлапды. Олара бу вагт мен дәл, какам герекди. Какамда гор кәнди. Онуң дутардан сес алып белши үйтгешикди. Ол мәрекәни нәче ислесе, шонча-да гүймәп билҗекди. Чакымы билдим-де, соң саз чалмадым. Ягдайымы билип дуран ялы, адамларам кән гыссашып дурмадылар.

Өе гелип келләми яссыга гоянымы билйән. Шол ятышыма эртеси Җерен мени ыралап оярды.

— Ичиңде җаның бери бармы? Хей, бейле-де уклама боларм ы?

Шол гүн ичигар, ишденем гиҗә галыпдырын. Ай, зелели ёк, онуң дерегине дүйн адамлара саз чалып бердим ахырын. Мен янымдан шей диен болярдым. Өкде сазандар болмасамам мәрекәниң өңүне чыкып, утанман саз чалшыма инди отурып хайран галярдым. Билйән, билйән. Бу затлар шол иченҗе чакырымың этдирип йөрен затларыды.

Ери, бу Җерене нәме дийҗек дийсене? Агшам иш-

ден гелип, чай-чөрегими ийдим велин, дутары элиме тутдурайды.

— Бу нәме? — дийдим.

— Дутар — дийди.

— Боланда нәме?

— Чалып бер.

— Ай, сенем-ә, Җерен, халыс гутарыпсың-хов...

— Дүйн чалдың ахырын.

— Дүйн дүйнди, бу гүн болса, бу гүн...

— Олара чалып берип, мен хайыш эденимде чалып берҗек дәлми?

— Җерен, мен сениң гулагыңа бир зат айдайын, йөне хич киме айтма, болярмы?

— Боляр.

— Дүйн мен диңе сениң үчин чалдым.

Җерен дик дуран еринден ерде отурды. Йүзүме бакып, чага ялы йылгырды. Келлесини яйкап:

— Ялан сөзлеме — дийди.

— Чөрек бар.

Җерениң йүзи газарып, нар ялы болды. Бай мениң Җерен җанымың овадандыгыны!.. Дүнйәде Җерен ялы оңат гыз бармыка? Җерен җан мениңкиди. Онда менден башга хич кимиң шәриклиги ёкды. Дүнйәде менден багтлы адам бармыка? Җерен җан гызарды. Хер яңагы бир нары ятлатды. Инди шейледи. Сәхел зада йүзи гызарып, яңаклары нар ялы болайярды. Диймек, Җерен җан улалыпды, адам чыкыпды. Барып ятан иң овадан улугыз болуп етишипди.

— Хавва, хавва, Җерен җан, сениң үчин, диңе сениң үчин чалдым. Той гүни сен маңа хасам бетер ярадың. Саңа шонда ышкым гөтерилди. Мениң саңа шейле ышкымың гөтерилен ери хич вагт болан дәлдир.

— Сен шол гүн чакыр ичдиң, шонуң үчин болаймасын?

— Җерен, мен сениң гулагыңа ене-де бир гызыклы зат айдайынмы?

Җерен җакгылдап гүлди. Бу онуң мен оны таналым бәри илкинҗи гезек шейдип гүлүши болса-да ахмал.

Мен онуң гулагына чавуш чакдым.

— Сени гөрен вагтым, ичмесемем ичен ялы. Менин инди серхош дәл вагтым ёк!

Җерениң йүзи ене гызарды. Дулуклары ене-де нара меңзеди. Ол утанып, нар ялы гызардыгыча, мен оны

шончада оңат гөрйәрдим. Ким-де ким шейле пурсатлары башдан гечирйән болса, шол адам дүнйәде иң багтлы адамдыр. Бу гүн мен дүйнкә гараныңда хас серхошдым. Гыз ышкының серхошлугы шерап серхошлыгындан мүң эссе датлыды. Дутарың киршини чекишдирдим-де, гулагыны дүзүп, япбыллаҗык хең чалып башладым. Җерен бегенди. Өңүме гечип отурдыда, йүзүме бакып, йылгырып диңлемәге башлады.

— Сен говы чаляң, Ораз.

— Сен онда говы чаляны гөрмәнсиң?

— Дүйн сен саз чалып отыркаң Боссан эҗә сениң сазы оңат чалып билйәнлигиңи айтдым. Олам маңа: «Какасы өкде дутарчы-да» дийди. Шейлеми? Какаң говы чалярмы?

— Онуң нәхили чаляндыгыны екеҗе гезек диңләп гөрсең билерсиң.

— Мен билмәндирин. Асыл, тохумымыз шейле дийсене!..

— Ханы, ене-де чалып берсене?

— Оңат чалып билйән болсам чалҗак-ла.

— Маңа сениң шол чалшың боляр.

Йылгырдым. Эгними гысдым-да «ай, диңләсиң гелйән болса, мен-ә ялтанамок» диен маныда, ене чалып башладым...

Бир гөрсем Җерен эдил янҗагазыма сүйшүп гелипдир. Бойнуны сүйндүрип, дутара маңлайыны дегирәйҗек болярды. Гөзлери юмукды. Онуң дутар диңлейәндигинем, я-да башга бир задың пикирине батанлыгынам сайгарып билмедим. Дутар чалмамы гойдум-да, ювашлык билен:

— Җерен! — дийдим. Ол ялпа гөзүни ачды.

— Чал, чал! Нәме чалаңок? — дийди.

— Сен уклаян ялы-ла?!..

— Укламок, диңлейән.

Ене-де чалдым. Җерен сүлүк ялы ап-акҗа бармакларыны узадып, элими сыпалады. Ювашҗа пышырдап:

— Чалыбер, чалыбер! — дийди. Гең галып йүзүне серетдим. Онуң велин, мениң билен иши ёкды. Саз оны меймиредип, серхош эдип ташлапды. Мениң элим диен этмеҗек болярды. Саз чаланам болсам бар үнсүм Җерендеди. Дем алмам кынлашярды. Гөзүмиң өңүнде болса өчүгсиҗе учганаклар йылпылдашып гидйәрди.

— Сен асыл, бейле экениң-ов!..

— Җерен! Саңа нәме болды?

— Мен тә өмрүм өтйәнчә диңлесемем сениң сазыңдан доюп билмен. Сен бейик адам. Сен түйс сунгат үчин дөрән адам. Сениң кәриң трактор сүрмек дәл, сениң кәриң сунгат, саз... сен талантлы адам.

— Хай, шонуң талант болайшыны! Екеҗе сазыңам башыны долы таслап билмедигиңем таланты болармы?

— Ёк, ёк. Сен онда өзүңиң кимдигиңи билеңок. Сенде хич кимде болмадык, җошуп дуран йүрек бар. Сениң дүнйәң, сениң дуйгың овадан. Сен сураткеш, сенде ылхам бар. Сен шол гөзел дүнйә биленем иш салышмалы боларсың. Оба хоҗалык ишини маңа бер. Окасамам мен шол угурдан окайын. Саңа йылысы гитмедик сүйтҗагаз, тәзеҗе чиг гаймак герекдир. Ине, олары сен менден талап эдип билерсиң. Ол затлары оңармак мениң бойнума. Йөне сен онуң дерегине өз гөзел сунгатың билен өмрүме ылхам, дурмушыма гөзеллик гошмалы боларсың. Гөзеллиге ашык дәл адам бармы нәме?

— Гөзеллик диңе бир сунгатдамы, нәме?—дийип, Җерениң сөзүне гаршы чыкдым.— Адамың бар еринде хөкман гөзеллигем болмалыдыр. Сунгаты дөредйәнем адамлардыр. Сен мениң тракторыма гөвнүетмезчилик этме. Бир топар адамлар онуң моторының таррылдысына гулагыны дыкса, бирнәчеси онуң янгыҗының ысына чыдаман бурнуны тутяр. Мени болса, маторың сеси, онуң небитиниң, ягының ысы җоша гетирйәр. Я-да дөвек дөвен гүнлерими алып гөрели. Өз пейвагтына гезип йөрен, мүнүш гөрмедик мелеҗе тай. Оны тутуп, баш өвретмек, гетирип дөвеге гошмак сунгат дәлми нәме? Я-да сен сагымчылык ишиңи сунгат дәл хасап эдйәрмиң?

— Сениң айдяның бир тараплайын боляр, Ораз. Адам өз-өзүни танаянча аз хупбат чекеңок ахырын. Колхоз ишиниң хичисине-де эрбет кәр дийип билҗек дәл. Хер кәриң өз тилсими, өз айратынлыгы боляр. Хер кәр өзүне етерлик сунгаты, уссатлыгы талап эдйәр. Мен оны дийҗек боламок. Сен шу вагт гынансаңам өз-өзүңи тапып билеңок. Сен нәдеңде, хайсы кәрде ишләниңде халка көп пейда гетирҗегиңи билип билеңок. Тракторы хер ким сүрүп билер, тая-да баш өвретсе болар, сыгырам сагса болар. Сен болмасаң башга

бири эдер. Башарарам, йөне, сениң сунгатда башараныңы башга бири башарып билмез. Мен сени дүйн дутар чаланыңда-да, шу гүн дутар чаланыңда-да сынлап гөрдүм. Сен шонда хакыкы өзүңе өврүлйәрсиң. Гөзел гөрнүше гелйәң. Херекетиң, дем алшың үйтгейәр. Адамларың әхли үнсүни өзүңе чекип, олары өзүңе бакдырып билйәң. Сен шонда гудратлы бир гүйҗе өврүлйәрсиң.

— Сен маңа чакдан аша улы баха берйәң, Җерен. Шу дутары өвренҗек болуп докуз яшымдан кружога гатнап уградым. Өзүми билелим бәри какамың чалшына сын эдип гездим. Шонда-да оңлы өвренип билмедим.

— Адам өз дурмушында тәзе ачыш эденинде, онуң бир гапдалында шовсузлык хөкман болмалы боляр. Ене-де айдян, сен талантлы, сунгат адамсы. Хут, шонуң үчинем сенде шовсузлык билен кынчылык бейлеки адамлара гараныңда хас көп болар.

Җерен элимдәки дутарымы алды-да, оны эдил чага гөтерен ялы эдип, голтугына гысды.

— Йүрегимиң гысан чаглары чалып бергин, болармы?

— Боляр. Ислегиң дутар диңлемек болса, гаты чалып берерин.

Җерен паллады. Гиҗәниң бир чене баранлыгы ядыма дүшди-де:

— Яталы, Җерен. Ирден ише гитмелидир — дийдим. Чыраны сөндүрип, херимиз еримизе гечип ятдык. Мен кроватда ятырдым. Җерен ерде ятырды. Дүнйә дым-дырслыкды. Җерен шол бада уклады өйдйән. Сес-үйни чыканокды. Чалаҗа дем алшы эшидилйәрди. Дашардан болса шувлап, ел өвүсйәрди. Гүйзүң соңкы айыды. Хова-да соваяндыгыны мазалыҗа билдирип уграпды. Какамам инди узага галман экиниң үстүнден гайдып гелләймеги мүмкинди.

Шол гиҗе вагты билен уклап билмедим. Гелҗек хакында көп пикир этдим. Хайсы окува гирҗекдигим хакында ойланярдым. Ниетим оба хоҗалык техникумына окува гермекди. Гөрйән велин, Җерен мени ырайды өйдйән. Онда нирәк окува гирмели? Сазчылыгамы? Я-да художниклигеми? Я-да театр угруна гитмелими? Җерен-ә оба хоҗалык техникумына гирсе герек? Ол мени чиг гаймак билен бакмага сөз берйәр. Я валла,

Җеренем бирхили адам-ай!.. Онуң сазы говы гөрәйшини. Эдил дутара багрыны ойкап отыр-ай!... Ол мени говы гөрйәр-ов! Сәхел йүз бермесем дагы аглап, ичи яныбам өлҗек. Йөне онуң мени говы гөрши мениң оны говы гөршүм ялы дәл болса герек? Мен оны диййән. Эгер ол менден йүз өврүәйсе нәдерин? Өлерин. Дуз җан кессинем, өлерин!.. Хей, Җерени гөрмәнем яшап билерин-май!.. Ол йөне яныңдака, бир өйде яшап йөренимден соң кән билдиренок. Шу вагт бир шол үч-дөрт гүнҗүк өе гелмән гөрсүн, шонда билерсиң, онуң кимдигини! Мен-ә инди шонсуз өйүмизи, яшайшы гөз өңүнеде гетирип билемок. Вах, бахымрак бир той этседик! Вах, Җерениң өзүмиңкилигине бир ымыклы гөзүм етседи. Онсоң мениң-ә шу дүнйәде арманым галанок. Бай, какамам бегенер-дә. Ол Җерен икимизиң арамызың нәхилидигини билйәрмикә? Бу меселәни иру-гич гозгамал-а болар. Нәме диеркә? Бегенермикә я-да бегенмезмикә? Ай, өз-ә бегенсе герек. Ол Җерениң бизи ташлап, башга бирине гитмегине разы гелермикә? Бир өйден гирип-чыкып, бир гапдан дуз ийип-ичибем эдйәниң шумы дийип дурса нәме диерсиң-ай? Ёк, ёк, какам оны диймез. Бегенер. Хөкман бегенер. Ери, тойы нәхили гечирерис? Ханы оңа пул? Шу гыш гечсе икимизем он секиз яшаярыс. Канун боюнча-да, дурмуш гурмага долы хакымыз боляр. Окува гайыбана гирерис. Какам ишлейәр, мен ишлейән, Җеренем ишлейәр ахырын. Бизде пул болман кимде болсун? Экләп-саклаянымыз ёк. Нәхили той гечирсең гечирип отурмалы. Түйс түркмен тоюна эдерис. Атбашчылап, зат эдип аларыс. Мен шол гүн ак телпек, гырмыздон, әдик геерин. Билиме тирме гушак гушанарын. Гушак чөздүрип әдик чыкартдырарын. Җерениң башына күрте атдырарын. Той совлуп, ил йыгнанарам велин, Җеренем, менем ишли-ишимизе гидерис. Вессалам! Дур, дур!.. Атбашчылап Җерени нireden алып гелҗек дийсене?.. Ол өз өйүмизде яшаяр ахырын! Тапдым. Тапдым!.. Обаның дашына ики гезек айланмалы эдерин. Ай, онсоңам, ол гүнлере саг-аман етсек, тоюң бир зады болар-ла.

Шол гиҗе той дүйшүме-де гирипдир. Хакыт, Җерен җан өйүмизиң дулунда гелин болуп, ялпылдап отырмыш. Вах, ичигар, шол той дүйшүме гирмесе говы болҗакды. Дүйшүнде той гөрсең, оны оңуллыга ёраноклар ахырын!..

Шейдип той аладасы билен яшап, тоя ховлугып йөрдүм. Йөне, тоя менден бетер ховлугянам бар экен!..

Гыш гүнлери болансоң какамам өйүмиздеди. Бу гүнлер Җерениң иши өзүне етикди. Сыгырларам хамана башга вагт тапмадык ялы, көпленч гышына гузлаярдылар. Онсоң Җерениң бүтин гиҗесинем ишде, сыгырларың янында гечирйән гүнлери аз болмаярды. Ине, шол гүнлериң биринде йүзүни гараңка тутуп, бизе ики саны мыхман гелди.

— Гич ягшы!..

— Гелен ягшы. Гелевериң, гечевериң!..

— Саг гургун отуранмысыңыз?

— Худая шүкүр. Саг-гургун отурандырыс.

Бу геленлер кимдир өйүдйәрсиңиз? Оларың бири Баллының какасы Сейит, бейлекисини болса, догрусы танамадым. Өз-ә гөрйән адамымды. Йөне, ким, нә кәрдәки адамдыгыны велин, айдып билҗек дәл. Баллының какасы элли, элли бәш яшларындакы орта бойлы, көселек, ат йүзли адамды. Онуң бир гөзи чүйшеден болансоң ил оны Сейит көр дийип атландырярды. Бейлекиси болса гырчув сакгалы ап-ак, даяв, тегелек йүзли, гап-гара адамды. Яшының нәчедигини велин, кесгитләп болар ялы дәлди. Какам оңа пылан молла дийип йүзленди велин, оңлы эшидип билмедим. Оларың йөнелиге гелмәндиклери беллиди. Олар шу вагта ченли бизиң гапымызы танан адамлар дәлди. Мен олары Баллы меселесинде гелендирлер өйүтдим. Мениң үстүмден какама арз этҗекдирлер гуман этдим.

Олар төре гечип өрән ынҗалыклы отурдылар. Өңлеринде сачак гойдук, чай гойдук. Сейит көр какама йүзленип:

— Гаррылык билен нәдйәң, Назар ага? — дийип сорады.

— Ай, ягшы, бир мыдар бардыр.

— Экин үстүндемиш, сакчылык эдйәрмиш дийип эшитдик.

— Хава, хава. Бирки йыл бәри шол тайдадырын.

— Боляр, боляр. Саг-аман гымыллап йөрен болсаң боляр. Ери, иним! — дийип, Сейит көр маңа йүзленди. — Вах, адыңам билемок. Гургунҗа гезип йөренмисиң? Ишлейәрмиң, окаярмың?

Хоп, боляр. Баллы меселеси билен-ә гелмәндирлер диен нетиҗә гелдим.

— Окамок, ишлейән — дийип, жогап бердим.

— Ай, хова-да, окар ялы болдумы, хер ким шу урушдан өлмән чыкса разы болды.

— Олам-а инди ишимиң дашындан окайсам дийип хыял эдйәр — дийип, какам мениң дерегиме гүрледи.

— Оңаряң йигит, оңаряң — дийип, Сейит көр макуллайжылык билен келлесини атды. — Аңружы мүмкинчилигиң болса окамалы.

— Хава-ла, юрт парахатчылыгы билен саг-гургун гезилип йөрүлсе, ол затларың бир зады болар-ла — дийип, какам оларың индики дийжек затларына гарашды.

Ара дымышык дүшди. Хер ким өңүндәки чайдан бирки гезек овуртлады. Хәлиден бәри сөзе гошулман дымып отуран гара молла (оны өз янымдан шейле атландырдым) сөзе гошулды.

— Хава, Сейит икимизем хабарлыжа гелдик.

Какам гобсунды. Олара тарап гулакларыны үшертди.

— Айдып отуруң!..

— Айдып отурсак нәме — дийип, Гара молла сөзүни довам этди.

— Озал-а нәме, уруш дийди, бейлеки дийди адамларың бу затлара элем дегмеди. Ине, инди уршуң ятаныңа-да эп-эслиже вагт болды. Хер ким гыз чыкаржак, огул өйлендиржек. Бизем ынха, онсоң шол ниет билен гелдик.

Иним дыглап гитди. Деррев Жерен гөзүмиң өңүне гелди. Какамам оны хөкман дуяндыр. Йөне гиңлиге салды.

— Нәме ниетиңиз болса, айдып отуруң, бизем эшдели.

— Непес пахырың гызы сизде яшаярмыш дийип эшитдик. Онуң башга хоссары болмансоң сизе сала салмалы боляр. Йигдимизиңем сайлап-сечени шол гыз болмалы. Онсоң Сейит сиз билен гарындаш болайсам диййәр. Сейидиң кимдигин-ә сизе танадып отурмагың хич жәхтденем бир хажаты ёкмукан диййән. Шундан дөвлетли, шундан абрайлы адамыны шу обадан-а тапмарсыңыз.

— Сейидем танаян, молла сенем... Йөне...

— О нәмәң йөнеси?

Гызың энтәк яшы етенок. Онсоңам биз онуң сүңк

хоссары дәл. Барды-гелди ол хут өз гызымыз болаянлыгындада, онуң өзүни разы этмән хич зат эдип билмерис.

Гара молла Сейит көрүң йүзүне сен энтәк отур диен манныда серетди. Онсоң яландан йылгырып гүрледи.

— Назар ага, гөрйән велин, сенем эдил мениң ялы экениң- ов! Мениңем бир шунуң ялы иң соңкы айтмалы сөзүми башда айдып гойберйән вагтларым боляр. Шейдип, хов, зыяна-да галынайяр. Энтәк азажык сабыр эт ахырын «Сакавың соңуна серет» дийипдирлер.

Сейит көр хер хал гүррүңе гошулман дуруп билмеди.

— Ай, онсоңам бир яш улы болды, кичи болды, онуң бир уллакан пархы ёк-ла. Оны икиже гүнүң ичинде дүзетсе болар.

— Онсоңам Назар ага, сенден мугт гыз диләмизок — дийип, Гара молла Сейит көрүң сөзүниң үстүни етирди.

— «Мугт пухарда ёклугыны» өзүмизем билйәс.

Оларың гүррүңлерине шейле бир гахарым гелйәрди велин, нәтжегими билмейәрдим. Вах, какамың барлыгыды, ёгсам дагы бир вагт оларың көвшүни өңлерине атардым. Какам мениң гахарымың гелйәндигини билип дуран ялы:

— Ханы, шу гүррүңи бес эделиң-ле — дийди. — Башга нәхили гүррүңиңиз бар болса айдыбериң. Йөне, бу гүррүңи инди бес эделиң.

«Молодец, кака, гөвнүм бол-а!..» дийип, ичими гепледим.

— Онда нәме, бизиң хабарымызы алма ниетиң ёк-да?

— Ёк, ёк. Хабарыңызы алып билжек дәл, Сейит.

— Онда нәме, туралы молла — дийип, Сейит ериндең гобсунды.

— Бе, Назар ага, сенден бейле тамамыз-а ёкды. Сен-ә оңармадың — дийип, Гара молланың бирбада туруп гидибереси гелмеди.

— Ай, бәхбит бол-а, Назар агалар бир тапман дуран еримиз дәл. Ене геләерис. Элбетде, энтәк ол гызы яшырак гөрйәндир-дә. Пикирленсин, зат этсин, биз ховлугып дурамызок — дийип, Сейит какамың йүзүне көп манылы гарады. Гара молла ериндең турмакчы ялы этди-де:

— Ай, хова-ла велин, «Хайыр иши җәхт тут» дийипдирлер. Шу ерде бир узаклашдырып, я-да ойланып йөрмәң хаҗаты ёк — дийди. Какам сесини чыкаранокды. Яландан-чындан шолара тарап келлесинем галдырмады. Оларың өзлери туруп, өзлери саг боллашып, чыкып гитдилер. Олар чыкып гиденинден какам гең галмадан яңа келлесини яйкап, гүррүң бермәге башлады велин, өз-өзи билен гүрлешйәндигинем я-да болмаса маңа гүррүң берйәндигиңем аңшырып билмедим. Ол шол келлесини яйкап отуршына:

— Ери, хов!.. диййәрди. — Сен муңа нәме дийип, нәме айдарсың. Хей, ятсаң-турсаң ядыңа дүшҗек затмы? Биз-ә хов энтәк Җерен җаны етишен гыздырам өйдемизокдык. Бай, иллериң гөзүниң йитидигини!.. Эдил, еңселеринде гөзлери бар ялы. Ери, онуң бизде яшаяндыгыны, оңа инди бизден голай хоссарың ёкдугыны нирeден эшидип, нирeден билип йөрсүңиз дийсене!.. Бар шол етишәенем экени-дә, ол дурмуша чыкаянда-да, киме чыкса-да сизе чыкмаҗагыны билеңизокмы дийсене!.. Җерен җаның мүң гылындан екеҗе гылынам шолара рова гөрҗек дәл. Бе!.. Бе!.. Ери, инди утанман Җерен җаны шол эшекяссык ялы огулларына сөз айтмага гелдилермикә? Дүнйәде хер хили ишигайданчылык болҗак экен-ов!.. «Йыланың йигрендиги нарпыз, о-да гелип хининиң агзында гөгәр» диййәр. Буларыңкам эдил шо-да. Шу җелегайда иң эрбет адамлар ким дийип сорасалар илки билен Сейит көри, онсоңам Баллы диен оглуны салгы берердим. Ненең утанмадыңыз, ненең уялмадыңыз дийсене! Җерени сорап, шу гапыны какмага ненең выҗданыңыз чатды дийсене!..

Ичимден бегенип ики болуп билемокдым. Какамам эдил мениң тайым экен. «Ай, йүрегим бол-а, кака җан!» дийип, ичими геплетдим. Гөрсене, какамам оларың кимдигини танаяр экен. Какам бу гезек гүрләнинде велин, менден башга кишә йүзленип айтмандыгына дүшүндим.

— Бизе галса, асла, шоны чыкарҗак дәл. Ол бизиң элимиз-аягымыз, бар мыдарымыз ахырын. Җерен җан шу өйден чыкдыгы шол өңки гүнүң ене-де башыңдадыр-да... Онсоң буҗагаз мыдарыңы тапҗак гуманың бармы? Бу өйүң бар ярашыгы Җерен җан ахырын. Ол болмадык гүни бу өйүң хөзүри гачар. Җерен җаның

өзи разы болса, мен оны өзүм... хава, хава, өзүм гелин эдинҗек!..

Какам соңкы сөзлерини гыгырып айтды. Шол вагтың өзүнде-де бар гахарыны менден чыкармак ислейән ялы йүзлериме сорагл назарыны дикди.

— Ери, сен муңа нәме диййәң?

Йылгырдым-да, утанып, ере бакдым. Какам:

— Хоп, боляр. Муңа-да шүкүр — дийип, улудан демини алды.

Какамам, менем вагты билен уклап билмедик. Мен Җерен хакында ойланярдым. Какамыңам әхли пикириниң Җерен хакындадыгыны билип дурдум.

Җеренли гечҗек гүнлеримиң иң багтлы гүнлер болҗакдыгына аклым чатярды. Шол багтлы гүнлерими гөз өңүне гетирип, сүйҗи-сүйҗи хыяллара батярдым. Шол сүйҗи хыяллар мени укладанокды. Кә эйләме, кә бейләме өврүлйәрдим. Хыялымда мен Җерене бир эййәм өйленипдим. Торсук ялҗак ап-акҗа оглумыз болды. Ап-акҗа, акҗа көйнекли оглум эмедекләп атасының гуҗагына ылгаяр. Какам «Гелевери! Гелевери!» дийип, ичип отуран чайыны бир гапдала сүйшүрйәр. Җеренем, менем олара середишип чалаҗа йылгырышяс. Какамам хәзир шу затлары пикир эдип, ала-басга галып ятырмыкан диййән. Какамың бар гөзүниң гөрүп отуранлары Җерен икимиздик ахырын. Онсоң ол бизден башга кимиң пикирини этсин?

Адама сүйҗи хыяллардан дойма бармы нәме? Йөне, укы хемме затдан үстүн чыкяр. Какамам, менем, хачан укланымызы билмән галыпдырыс.

Сейит көр билен Гара молланың сөз айтмага гелендиклерини Җерене айтмадым. Бу хакда какамыңам дил ярмандыгына өз янымдан бегендим. О-хо-хов!.. Оны Җерен эшидәйсе нәхили болар? Ол муңа намыс эдип өләйҗек болмазмы? Ол Баллының адыны тутаныңдан ичи янып, нәдерини биленокды. Онсоң оңа саңа сөзайдыҗы гелдилер дийәйсең нәхили болар?..

Йөне, сөзайдыҗы башга-да гелди. Онам Җерене айтмадык. Бир гезек велин, хут, Җерениң өзи үстлерине гелйәйди. Мең шонда какамың болшуна гүлкүм тутды. Җерениң гелендигини гөрүп бичак алҗырады. Гүмми-сүммә салды-да, бир зады баханалап өйден гачып

гитди. Җерен режәниң гең дәлдигини деррев аңлады. Маңа середип йылгырды-да, чалаҗа гөзүни гыпып гойберди.

— Ораз, бу гелен аяллар ким-ә? Танамадым-ла? — дийиди. Онуң бейле гөнүмел сорагына өзүмем хайран галдым. Нәме җогап берҗегими билип билмән яйдандым. Онсоң онуң өз сорагына гөрәрәк җогап бердим.

— Бўлармы? Булар сөзайдыҗы гелипдирлер.

— Ким үчин сөзайдыҗы гелипдирлер?

Менем аяллардан:

— Ким үчин сөзайдыҗы гелдиңиз? — дийип сорадым. Ики аялың бири җакыр-җыкыр гүлди-де:

— Җерен җана бәлчик гыз экен — дийди.

— Ёк, мен чыным билен сораян — дийип, Җерен оларың дикан өңүне гечди.

— Вий, Җерен җаның айдян гүррүңини, ким үчин болар өйдйәң. Оглумыз үчин.

— Оглуңызың ады нәме?

— Җумадыр оглумызың ады.

— Җума болса, ол нәме үчин өзи сөз айтман сизи иберйәр?

— Сен-ә ишимизи гөрәйдиң — дийди-де, яңкы җыкыр-җыкыр гүлен аял ене-де гүлди. — Нәме, Җерен җан, илде онуң ялы задам эдилйәнмидир?

— Илиң эдйәни шо-да. Йигитлериң өзи сөз айдяр. Танышяр. Бири-бирине белет боланларындан соң болса, тоюң угруна чыкярлар.

— Бизи онуң өзи иберди?

— Өзи гелмән сизи иберен болса, онда, Җуманың мени оңат гөрйәнлиги яландыр. Өзүм-ә онуң еринде болсам екеҗе адама-да ынанман өзүмҗик гайдардым. Хер эдердим, хесип эдердим, шол гызы ырҗак боЛардым.

— Онуң ялы болса, эрте-биригүн йигдиң өзүни иберәерис.

— Ай, инди ол иберсеңем гиҗә галыпдыр.

— Вий, о нәме үчин?

— Инди мен өзүме мынасып йигит тапындым.

Җерениң бу гүррүңине өзүмем бирхили болдум. Ол хайсы йигит хакында гүррүң эдйәркә? Мен хакындамыка, я-да башга бири хакындамыка? Җерен болса чыны билен гүрләп, сөзүни довам этдирди.

— Ол йигди мениң башда сулхум алды. Ол йигиде мен «өлсем ериңкидирин, ёгсам сениңкидирин» дийип сөз бердим.

Сөзайдыҗы гелен аяллар гең галмадан яңа гөзлерини тегелешип, бири-бириниң йүзүне чиңерилишдилер.

— Онуң ялы болса биз бир азар бермәли. Гайдалы — дийдилер.

— Отуруң, чай-нахар эдинип гидиң — дийип, Җерен ики элини херекетлендирип мүрехет этди.

— Чайыңызам өзүңизе несип этсин, нахарыңызам. Биз гитдик. Саг отуруң.

— Мейлиңиз — дийип, Җерен чала агзыны гымылдатды. Аяллар гиденсоң, Җерениң йүзүне серетдим.

— Нәтдиң-ай. Җерен?

— Олары шейтмелидир.

— Себәби?

— Себәби өз сөййәним бар.

— Сөййәним?!.. Ким ол?

— Ол мениң җаным, йүрек багым.

— Ким ол? — дийип, гайталап сорадым.

— Сен шоны шу вагта ченли билмейән болсаң...

— Билемок.

— Билеңокмы?

— Дуз кессинем билемок.

Җерен бирден ики эли билен йүзүни тутды-да аглады.

— Җерен! Җерен.. Саңа нәме болды?

— Шу вагта ченли мениң кими оңат гөрйәндигими билеңокмы?..

Гөзүм тегеленип, тас ханасындан чыкыпды. Шол вагт келләме гелди. Шапыладып, шапыладып маңлайыма урдум. Акмак, паң келле!.. Җерен менден башга кими говы гөрсүн дийсене?!..

— Җерен! Җерен җан! Сен мени багышла. Мен эййәм сени габанып уграпдырын. Гөрйән велин, мениңем аклым яңкы аялларың аклындан говы дәл. Сениң кими говы гөрйәндигиңи мен шу гүн билмелими дийсене?!..

— Эгер мени говы гөрйәнлигиң чының болса, бир вагт оларың петигулысыны берип гойберсең болмадымы?..

— Вах, петигулысыны бердик-ле. Олары башда ка-

кам ковуп гойберди. Йөне олар ковланыны йүзүне алярлармы нәме? Нәме, сен ковлан еке шолардыр өйдйәрмиң? Озалам икисини дагысыны ковуп гойбердик. Сени Баллы үчин сорабам гелдилер.

— Нәме? — дийип, Җерен йүзүме серетди. Мен оңа бу хабары айданыма өкүндим. Вах, өкүнениңде нәме, бир агзыңдан чыкан сөзи соң ызына гайтарып алып болярмы нәме?.. Җерен бирден йүзүни ашак салды-да, ювашҗа гүрләп шейле дийди.

— Диймек, какаң икиңиз мени сатмагың күл-күлүне дүшүпсиңиздә?

— Җерен, ол нәме дийдигиң?

— Эшидип дуршуң ялы.

— Ким сени сатҗак боляр? Бизми?

— Эйсем ким?

— Сениң өз айдян сөзлериңи гулагың бери эшидйәрми?

— Онда нәме ол геленлерден сиз хабарлы-да, мен хабарлы дәл?

— Оны саңа айтсак, сениң бичак гахарың гелҗекдигини какам икимиз билип дурус ахырын.

— Ёк, ёк, айтсаңыз дәл, айтмасаңыз гахарым гелер. Сизем менден зат гизлесеңиз, ери, онсоң мен киме ынанайын ахырын!..

— Нәме, инди сен бизе-де ынанмазчылык эдйәрмиң?

— Онсоңам геп ынанмакда я-да ынанмазлыкда дәл, сизиң менден сыр гизлейәнлигиңизе гахарым гелйәр.

— Җерен! Җерен җан! Хей, какам икимизем сенден сыр сакларысмы? Сениң оңа аклың чатмалы ахырын. Догрымы айтсам какам икимизиң бар арзувымыз, ой-пикиримиз сен. Сен болмасаң нәхили болҗакдыгыны какам икимиз гөз өңүне-де гетирип билемизок.

— Сизиң мени говы гөрйәндигиңиз чыныңыз болса, нәме үчин Баллы тетелли адамлары шу гапа гетирйәңиз? Нәме үчин олары шол вагт, геленҗе дестлерине ызларына ит салып ковуп гойбермедиңиз? Баллы неҗиси мениң нәхили йигренйәндигими сен говы билйәң ахырын.

— Ковдук. Йөне оларың башда нәме үчин гелендиклерини билип билмедик. Онсоңам Җерен җан, хемме кишә оңат зат герек. Оңат задың хырыдары көп

боляр. Өйүңде етишен машгалаң болса, гелен адамлар көп болар. Сениң хырыдарың көп Җерен. Саңа хырыдар көпелдигиче-де, шонча-да дүнйәм дараляр. Гөвнүме болмаса, шол хырыдарларың бири сениң башыңы айлап, сени алып гачайҗак ялы болуп дур. Вий, ёгса-да, сениң хол гүн, малларың үстүнде болуп, өе гелмедик гиҗәң, Баллыларың саңа сөз айтмага гелен гүни мен улы ачыш этдим.

— Ачыш? Ол нәмәниң ачышы?

— Какам икимизиң тоюмыза разы!..

— Икимизиң тоюмыза? Какаңмы?

— Хава.

— Ол нәме дийди?

— Маңа галса, Җерениң өзи разы болса, оны хич еригем чыкарҗак дәл дийди. Оны өзүм гелин эдинҗек дийди. Бу меселәни сен ненең гөрйәң дийип, менден сорады.

— Сен нәме дийдиң?

— Вах, мен нәме диейин. Какаң йүзүне гелип бир зат дийип болярмы. Ичимден бегенип учайҗак болдум. Оңа болса йөне йылгырмак билен оңайдым. Ол маңа дүшүнди өйдйән, «хоп, ягшы, бу меселе-хә чөзүлди» дийди.

— Шейле дийдими?

— Хут шейле дийди.

— Онуң индики чөзүлмели меселеси нәмекә?

— Ол меселе сен, Җерен.

— Мен?

— Хава, хава, сен. Бу меселеде сениң разычылыгың герек.

Җерениң йүзи гызарды. Бу гезегем ики яңагының херси бир нара меңзеди. Хүнҗи ялы акҗа дишлерини гөркезип йылгырды.

— Мениң ишим аңсат-ла — дийди. Шунуң ялы боланында мыдама оны багрыма басасым гелйәрди. Шатлыгымдан, толгунмадан яңа йүрегим тарсыллап урмага башлаярды. Җерен оны аңарды-да, деррев гүрруңи башга зада соварды. Бу гезегем шейле этди.

— Сен маңа хер гүн дутар чалып берейин дийип сөз берипдиң.

Туруп дутарымы алдым. Гөрсем, дутарың габы тәзеленипдир. Озалкы көнелишен габың дерегине гөк махмал тикилипдир. Овадан ала баг ишилипдир.

— Молодец!.. Муны сен тикдиңми?

— Хава.

Ене-де нәзли гарайыш, ене-де Җерен өңки сапаркы дутар диңлейши ялы янҗагазыма гелип отурды. Ене-де шол сапаркы ялы ышк дерясына гарк болдум. Ене-де шол сапаркым ялы җошуп-җошуп, дутарымың гапагына какып башладым. Ене-де дутарым ышк дердине дөз гелип билмән зарын-зарын аглап башлады. Ёк, дутарым дәл, өзүм аглаярдым. Ене-де Җерен саз дүнйәсине батды. Ене-де ол эгилип, дутарыма маңлайыны дегирәйҗек-дегирәйҗек болярды. Чалып-чалып гара дер болдум. Дутар чалмамы бес этдим. Җерен келлесини галдырды. Шол өңкилери ялы гөзлерини тегеләп йүзүме серетди. Шол гарайыш бу сапарам мени җадылады. Менде гурп, ыгтыяр галмады. Диңе йүрегимиң башының авап, от алып дурандыгыны аңшырярдым. Җерен ене-де сүлүк ялы ап-акҗа бармакларыны дутарымың үстүнде гездирди-де:

— Маңа сениң бу сазыңдан дойма ёк — дийди. — Радиода эшидениң бир башга, өзүни диңләниң бир башга. Сениң муны диңе мениң үчин чалып берйәниңи билип дурун. Диңе өзүң үчин чалынян сазың тәсирем башга боляр. Муны башга бири дәл, сен чаляң ахырын. Сен дутар чалып угранyңдан бүс-бүтин үйтгейәң, Ораз. Сен дурмушда беян этмәге гурбатың чатмадык затларыңы дутарда беян эдип билйәң. Ораз, мен сени мыдама, ине, шейле ягдайда хем гөрмек ислейән. Сен үйтгешик, Ораз, үйтгешик. Сениң гадырыңы мен билйән, диңе мен...

Ол йүзүме середип, шу гүррүңлери айдярка, менде эрк-ыгтыяр галманды. Бир серетсем, мениң саг элим онуң алын сачларыны сыпалап дурды. Инди биз бири-биримизе шейле бир голайлашан экеник велин, арамыздан гылам гечип билҗек дәлди. Мен инди Җерениң йүрегниң уршунам, дем алышынам эшдип, дуюп отырдым. Биз бири-биримизе шейле голаям болсак арамызда юкаҗык пердәң бардыгыны дуйярдым. Сәхелче гүйч, сәхелче херекет болдугы, шоҗагаз юкаҗык перде-де пара-пара болҗакды. Шол горкы велин, икимиз-де-де барды. Херн-ә шол вагт әпишгәниң өңүнден какамың гечип гидени говы болайды. Херимиз бир гапдала атылып дүшдүк. Шейдибем икимизем аман галдык.

Шол йыл бу гышымыза оңат гелди дийип бегенишип йөрдүк. Декабрда-да, Тәзе йыл дийленде-де гыш гарасыны гөрмедик. «Инди гыш болмаз. Бу йыл язымыз гоша гелди» дийишип йөренлерем барды. Диймесче-де дәлди. Мейданлар отдан яңа гөм-гөк болуп ятырды. Чопанларыңам гөвни гиңди. Олар өз сүрүлерини ислән ерлеринде бакышып йөрдүлер. Оларың от-чөп аладасам, гай-харасатдан горкуп, гоюнларыны ыгырак ере гечирмек аладаларам ёкды.

Январь аям орта болды. Инди хер ким яза гарашярды. Хова бирден совады-да, шейле бир гай турды, хий, йөне гояй!.. Гар сыргының дердинден гөзүңи ачар ялы болмады. Гай шол тутуп уграйшына бадыны сәхелче дагам говшатмады. Гайта барха бат алды. Шейдип гар дыздан гечип гитди. Совугың болса кә ерлерде йигрими градусдан гечен ерлерем болды.

Шол харасатлы гиҗелериң биринде даң билен гапымыз какылды.

— Ораз! Ай, Ораз!..

Онуң сесини деррев танадым. Бу Поладың сесиди. Туруп, ылгап гапыны ачдым.

— Ир ягшы.

— Гелен ягшы — дийдим. Полат атын үстүнден дүшмән отурышына.

— Ораз җан, шайыңы тутмасаң-а болҗак дәл — дийди.

— Нәме хабар?

— Гөрйәң-ә, гарың сырап дуршуны. Гар кән ягды. Гоюнлары халас этмели.

— Нәме этмели болса айт, Полат.

— Пыргун сүрүп билйәрмиң?

— Мен трактор сүрүп йөрүн ахыры. Онсоң пыргун сүрүп билмез өйдйәрмиң?

— Онда сен хәзириң өзүнде колхозың мал сакланян ховлусына бар-да, ики саны иң гүйчли эркеги сайлап, пыргуна гош. Дикегумуң еңсесиндәки басылып гойлан беделерден Өңаллының оюндакы гоюнлара биркүч пыргун беде әлтип бермесең-ә болҗак дәл. Гар күти болансоң, гоюнлар мейдандан отламага бир чүммүгем зат тапып биленоклар. Ховлугавери, ёгсам-а маллар хеләк болар. Саңа бир көмекчем-ә герекдир. Оңа кими аларкак?

— Оңа мен гидерин — дийип, ичерден Җерениң сеси эшидилди

— Ёк, ёк, ол болмаз! — дийип, Җерениң теклибине гаршы чыкдым. — Мен өзүме башга көмекчи тапынарын.

— Гараз, гайрат эт-дә — дийди-де, Полат атыны гамчылап, гар сыргының ичинде гөзден йитди.

Әкитмәниме Җерениң гахары гелди.

— Җерен, сениң, өз ишиңем өзүңе етик ахырын. Шу совукда сыгырларыңа, гөлелериңе середип билсеңем аз дәл — дийдим.

— Олар гүл ялак. Олары гайгы этме.

— Ораз догры айдяр, Җерен. Сен гал, беде дашамак бу ховада саңа башартмаз — дийип, какамам сөзе гошулды. Какам маңа ичмегини хөдүрледи. Мен кесе-келләм гаршы чыкдым. Ичмегини алмандыгыма какамыңам гахары гелип, хүңүрдәп галды.

Мен өзүме кими көмекчи алҗагымы билип билмән эп-эслиҗе ойланып дурдум. Онсоң «Ай, оваррам-ла» дийип, элими салгадым-да, колхозың мал ятагына тарап гитдим. Ики саны эркеги сайлап, пыргуна гошдум. Элимдәки бар гуралым болса, бир чаршакды. Беде алмалы ерим даш дәлди. Болайса үч я-да дөрт километрди. Пыргуна долдурып беде басаймак догруданам бир адама аңсат дәл экен. Багтыма, ол ерде менденем башга адамлар бар экен. Олар маңа беде басышмага көмек бердилер. Пыргуна оңат эдип беде басанымыздан соң маңа отурмага ер галмады. Онсоң мен пыргуны аркамы бедә яплап, дик дуран еримде сүрмели болдум.

Мундан өң Өңаллы ой диен даш ердир өйдүп пикир этмейәрдим. Догруданам, болайса он я-да он ики километр чемелериди. Эмма оңа етәймек маңа гаты кын болды. Ел өңүмден болансоң эдил ичиңден-багрыңдан гечип барярды. Эллерим үшәп, пыргуның багыны тутмагада, гүйҗи етенокды. Эркеклерем үшешип, титир-титир эдйәрдилер. Гараз, Өңалла өзүми атдым. Беделери дүшүрдик. Шейдип мен ене бир гезек гатнадым. Үчүнҗи гезек пыргуна беде йүкләп дуркам велин, бирден хова майлады дуруберди. Мен хова гаралманка Өңалла өзүми атарын өйдйәрдим. Эмма бир гөрсем, эййәм гараңкы дүшүпдир. Гараңкының шейле чалт дүшенине хайран галдым. Пыргунымам, эркеклерем, эййәм ярысы дашалып, өңкүсинден песелен уллакан

беде күдесем, яп-яңам өз янҗагазымдады. Инди гөрсем, олар узак бир ере гидип, чала судур болуп гөрүнйәрдилер. Шейле бир чолалык, бир ими-салалыкды. Шемалың сеси эшдиленокды, дынман ягып дуран гарыңам тәсири ёкды. Шейле рахатлыгы, шейле асудалыгы хич вагт башдан гечирип гөрмәндим. Шейле бир укым тутды велин, дуран еримде гөзүм юмулып барярды. Барып бедәниң үстүне гышаранымы билйән. Эдил елек дүшекчәниң үстүнде ятан ялыдым. Укының сүйҗи, оңат затдыгыны!.. Озал биринден «Дүнйәде иң сүйҗи зат нәме?» дийип сорапдырлар. Олам «бал» дийип, җогап берипдир. Башга биринден сорасалар: «җан» дийип, җогап берипдир. Ене биринден сорасалар велин, «укы» дийип, җогап берипдир. Шол адам билгич экен. Дүнйәде иң сүйҗи зат укы экен!..

...Гөрсене! Дүнйә гүләлек болуп ятыр. Ёк, олар гүләлек дәл. Оларың бары Җерен. Оларың хайсы бирине баксаң Җерен болуп, йүзүңе йылгырып дур. Гең зат? Хей, бейле-де зат болармы? Хей, бейле-де бир көп Җерен болармы? «Сизиң хайсыңыз Җерен? — дийип гыгырярын. Дүнйә зензеле болуп дур. Оларың бары «Мен» дийип гыгыряр. Мен оларың сесини басҗак боляп. Эгер-эгер болар дагы эдер ялы дәл. Шол зензеләниң арасында бир ерде, Җерениң сеси эшидилйәр. «Ораз! Ораз!.. Мен бәрде!.. Мен Җерен!..» Ине, бу велин, догруданам, өз Җеренимиң сесиди. Мен сесимиң етдигинден «Җерен!.. Җерен!.. Сен ниреде?» дийип гыгырян. Ол ене-де: «Ораз! Ораз!» дийип гыгыряр. Сесини эшидйән. Эмма өзүни велин, асыл гөрүп билемок. Онуң сес гелйән ери түм ялы гараңкы. Хич зат сайгарҗак гуманың ёк. Шейдип, мен онуң йүзүни гөрүп билмән бичак хорландым. Бирден, Җеренимиң гыгырян түмлүгинден бир кичиҗик ыш гөрнүп дүнйә ягтылып гитди. Хакыт, Җерениң йүзүни гөрдүм. Дулугыма Җерениң яшы дамды. Җерениң сеси инди эдил гулагымың янында эшдилди. «Ораз! Ораз җан!.. Бу мен!.. Инди мени танадыңмы?..» Өзүме гелдим. Йүзүме совук шемал урды. Хованың шол өңки болшуды. Гар сырап, совук шемал ичиңден-багрыңдан гечип барярды. Җерен мени багры билен йылытҗак болуп, гуҗаклап ятырды. Эллериме, гулакларыма гар овкалаярды.

— Җерен! Җерен җан!.. Сен ниреден гелдиң? Нәме үчин аглаярсың? Мен ятып азаҗык уклаҗак болдум.

— Нәме үчин мени алып гайтмадың? Нәме үчин какаң диенини этмән ичмегини алман гайтдың?!.. Мен шейле болҗагыңы билйәрдим ахырын?.. Билйәрдим ахырын!..

Шондан соң үч гүн эрбет гыздырдым. Дөрдүленҗи гүн дийленинде гызгыным гайдышды. Эййәм аяк үстүне галып, ыргын атып йөрәп уградым. Гызгыныӊ галса адамыны шондан бетер хорлаян зат ёк экен. Айна серетдим велин, йүзүмде ган-пет галмандыр. Эййәм гөзлерим тегеленип, ичине гидәйипдир. Мен хорланан өзүммикәм өйдйәрдим. Җерениң йүзи мениңкиче-де ёкды. Йүзүниң ак тамлыгынданам бетер, йүзи-гөзи пөкгеришип, габакларының өңи чишишип дурды. Ол өз болшундан хабарсыз мениң гутуландыгыма бегенип, шатлыгындан нәдерини биленокды. Йылҗыраклап, эринлерини бир ерде саклап биленокды. Ики гөзи мендеди. Чаларак гөдексирәк херекет эдәйсем, гелип эгнимден япышярды.

— Ювашрак, сен энтәк ярaңок ахырын! — диййәрди. Ериме гечип ятмагымы теклип эдйәрди. Мен болсам инди чаларак ысгыным ёк дийәймесем, сагдым.

— Сен оюн эден болма, Ораз. Сен бичак гаты гыздырдың. От ялы гызгының ичинде дүнйәден бихабар, өзүңи билмән самрадың ятдың.

— Өзүм-ә догрусы, ол затлардан бихабар — дийдим.

— Сен Боссан эҗәниң, Поладың гелип сорандыкларыны билйәрмиң?

— Билйән дийсемем болҗак, билмейән дийсемем болҗак. Шол вагтлар маңа бар зат дүйш ялыды. Гөзүме гөрүнмейән зат ёкды. Йөне гаты гыззырсаң хезил болҗак экен.

— Ол нәмәниң хезили?

— Эҗеми гөрдүм, сыгрымызы гөрдүм. Саңа он гезек дагы өйлендим.

Җерениң йүзи ак тамам болса, мениң гүррүңиме утанып гызарды. Ики дулугы ене-де нара меңзеди. Гөвнүме болмаса, Җерен хәзир хемме вагтдакысынданам оваданды. Җерен чаларак йылгырян гөрнүшде сүйҗи-сүйҗи арзувлара батып, йүзүни ашак салып, эп-эсли вагтлар сесини чыкарман отурды.

— Җерен, нәмәниң пикирини эдйәрсиң?

— Хич задың — дийип, Җерен келлесини яйкады.

— Сыркавлан-а мен велин, хорланан сен ялы-ла. Саңа нәме болды?

— Мен саг-ла. Йөне, сен бизи бичак горкуздың. Онсоң какаң икимиз сени гайгы эдип, хер гүн узак гиҗәмизи чирим этмән гечирдик. Шу гүн-ә, саглык болса, хезил эдинип ятарыс.

Яссыгымың өңи хер хили затдан долуп ятырды. Сүйт, чай, алма, сүйҗем барды. Хер хили дерманлар чашышып ятырды.

— Дерманлары ким гетирди? — дийип сорадым.

— Докторың гелип гиденинден хабарың ёкмы?

— Чаларак ядыма дүшйәр. Йөне онуң дерман ичирени ядыма дүшенок.

— Ол дермандан менем саңа телим гезек ичирдим. «Сув» диенинде сувуң ичине гарып берәййәс. Ине, шуңа, доктор иң говы дерман дийди. Ол шонда «худая шүкүр, өйкенине зат болмандыр, басым гутулар» дийди. Шондан соң азаҗык йүрегимиз арам тапды.

— Вий, ёгса-да, сен маңа нәхили душ гелип йөрсүң? — дийип сорадым.

— Бедечиликдеми?

— Хава.

— Шол гүн бирхили саңа бир зат болҗак ялы болды дурды. Онсоң какаңдан салгы алдым-да, эгниме сениң көне ичи пагталы гүпбиңи гейдим. Боссан эҗелерденем уллакан солдат эдигини тапып, аягыма тапан-тупанымы долап, гейдим гидибердим. Барсам, сен бедәниң үстүне гышарып, өзүңи билмән ятырсың. Элиңе-йүзүңе гар ойкап зордан өзүңе гетирдим. Соңам сени пыргуна мүндүрип, оба алып гайтдым. Деррев адамлар үйшүп гелдилер. Сени өе гетирдилер, доктора хабар этдилер...

Шейдип, урушдан соңкы илкинҗи гышам гечип гитди. Яз дүшди. Язың илкинҗи шемаллары адамларың йүреклерини эрсдирип-эрсдирип гитди. Язың илкинҗи гүллери хер киме өз сөйгүлисини ятлатды. Мениң гөзүм велин Җерендеди.

Хайсы гүле баксам Җеренимиң кешбини гөрйәрдим. Ак гүллер Җереним ялы акды. Гызыл гүлләр Җеренимиң көйнеги ялы гырмызыды, Җеренимиң өз эли

билен көйнегиниң якасына чекен кешдесинде әхли гүллериң реңки, әхли гүллериң нусгасы барды.

Бу йылкы сүрен ерим гечен йылкыдан хас көпди. Бу йыл какам бир гезек дәл, телим гезек яныма гелип, тәзеҗе сүрлен ериң ысыны гана-гана ысгап гитди. Ериң ысы какам үчин дирилик чешмеси, йүрегине тутарыкды.

Җеренем инди колхозда иң мешхур сагымчыларың бири болуп етишипди. Ол инди бир топар сагымчылара-да ёлбашчылык эдйәрди. Ол инди шәгирт сагымчы дәл, баш сагымчыды.

Башлыгам сөзүнде тапылды. Җерене-де, маңа-да окува гирмәге көмек берди. Йөне велин мен окув меселесинде Җерениң ислегини өдәп билмедим. Ол менден улы затлара гарашярды. Ол мени сунгат уссатларының бири болуп етишер диен умыды барды. Ол мениң талантыма, укыбыма улы сарпа гойярды. Шонуң үчин-де ол мениң сунгат угрундан окува гырмегими маслахат берйәрди. Эмма мен колхоз билен, оба адамлары билен, топрак билен шейле бир ысныпыпдым велин, олардан үзңе екеҗе минудам оңуп билмеҗегиме гөзүм етип дурды. Оларданам бетер Җеренден үзңе гезип билҗек дәлдим. Онсоң олам, менем оба хоҗалык техникумына окува гирдик.

Мен инди аркайындым. Җерен билен бир колхозда ишлейәрдим, бир техникумда окаярдым. Бир өйден гирип, бир өйден чыкярдым.

Мен өз чаклайшыма гөрә, колхозың иң герекли адамларының биридим. Сүрүм гутарды велин, мени комбайна гечирдилер. Орак орҗак комбайнлары биркемсиз ремонт эдип, йыгыма тайяр эдип гойдук. Сергей ага маңа:

— Йыгым башлананда сен Оҗар аганың комбайнында ишлемели боларсың — дийди. Оҗар ага диениң шейле бир оңат адамды. Онуң фронта гиден бәш оглундан диңе екеҗеси гайдып гелди. Гайдып гелен оглунын адына Халлы диердилер.

Оҗар ага комбайның машинистиди, мен болсам штурвалчыдым. Оҗар аганың мениң ишлейшиме гөвни етйәрди. «Сен окувыңа үнс бер» дийийәрди. «Инди колхозың бар ишини техника чөзер. Онсоң универсал механизаторлар герек болар. Саңа гөвнүм етйәр, сен техниканы эрбет гөреңок. Сенден бир зат чыкар» диййәрди. Умуман колхозың адамлары оңатды. Ишимем шовунады. Җеренем, менем инди он секиз яшапдык. Той меселесини чынгартмага вагт етипди.

Боссан эҗе Җерен икимизиң тоюмыза өз тойы дәлдир өйденокды. Тоюң угрунда ики яна ат чапярды. Бир ерден мата тапып гетирип берйәрди. Оны Җерениң боюна деңәп, бичип берйәрди. Җерениң өзем эҗемден галан эл билен сүрүлйән тикин машыныны хәли-шинди шарладып, сүрүп отырды. Җерениң җоралары болса, хәли-шинди онуң янына гелип, голтугындакы яглыҗагың ичинде геймини тикип гетирип гидйәрдилер.

Бизиң той этме меселәмиз иллериңкә гаранында үйтгешигрәк болды. Гелнем өз өймүзден эдинйәрдик. Гызам өз өймүзден чыкарярдык. Онсоң гызың гейҗек гейминем, гелниң гейҗек эшигинем өзүмиз тапмалыдык. Ине, шу меселеде-де Боссан эҗе бизе улы көмек этди. Ол шонда, какама гарап:

— Назар ага, шонуң икисем сизиң өзүңизде бар болаймасын? — дийди. Какам гөвүнсиз гүлди-де:

— Вах, Боссан, ол затлар бизде нireден болсун? — дийди.

— Айна пахырың урушданам өң бир гызыл күртәни йыгнап йөренини билйән. Шол сапар мен ондан: «Айна, муның нәме?» дийип соранымда: «Ай, Боссан, билип болмаз, гелин дагы эдинәйсек дийип йыгнап йөрүн» дийипди. Ханы, сандыкдыр чувалларңызы говҗа барлаң. Ким билйәр, белкәм, бир ерде дүйрленип ятан болса билдиңми? Сиз күртәни тапсаңыз, шайлы тахя тапмак мениң билен. Җерен җан гелин болансоң он-он бәш гүнден ызына гайтарып аларын.

Өйүмизиң гошларыны дөкүшдирдик велин, багтымыза сандыгың дүйбүнден чыкайды. Күрте дагам дәл. Көз ялы гызарып дур!.. Шейле бир нагышлары бар велин, йөне сыгырып йүзүне середип отурмалы. Шонда какам:

— «Гелин эдинҗек билен ат алҗага худайың өзи етирермиш» диенлери чын-ов — дийди.

Эйтди-бейтди той меселәмиз гүйзе голайлашды. Тойда өлдүрилҗек малымыза ченли тайынды. Инди той сәхедини белләп, таныш-билше хабар берәймеси галыпды. Шол гүнлериң биринде Боссан эҗе осланмадык хабар гетирди.

— Җерен җан, сениң агаң гайдып геләен ялы-ла — дийди. Җерениң йүзи үйтгәп гитди.

— Сен оны ниреде гөрдүң?

— Мениң өзүм-ә гөремок велин, иллер-ә гөрүпдир.

— Ким ол иллер?

— Алтынҗемал билен Бессир икиси гөрүпдир.

— Нирэде гөрүпдирлер?

— Гиҗесине-хә, өз өйлеринде ятып-турярмыш. Гүндизлерине-де көпленч Сейит көрлерде болямышын дийип гүррүң эдйәрлер.

Җерен гөзүни тегеләп, эп-эсли салым геплемән отурды. Ондан соң:

— Ай, бу бир ялан гүррүң болаймасын? — дийди.

— Мен-ә ончасыны айдып билҗек дәл, Җерен җан. Иллерден эшден задымы айдян. Эгер геленем болса, гелмедигем болса, бир неме этияҗы элден бермели дәлдигини айтҗак болян.

— Этияҗы элден берип бермән, онуң этҗек зады нәмемиш?!

— Адамың ичини билип болярмы, Җерен җан! «Адам аласы ичинде, йылан аласы дашында» дийип-дирлер.

— Онуң мениң билен хич хили дахыллы ери ёк ахырын?

— Нәме дийсеңем агаңдыр.

— Агам болуп, нәме, ол мени экледими, сакладымы? Эгниме эшик этдими? Ол маңа хайыр дәл, зелел этди. Агасы гачгак диен яман адың эеси этди. Өйүне, ил-гүнүне, әхли тохум-тиҗине ыснат гетирди. Вах, какамың дири дәллиги якяр-ла. Ол дагы дири болаянлыгында онуң гөзүнде от якдырарды.

— Пәлинден гайдан болса билдиңми?

— Ай, нәбилейин, Боссан эҗе, онуң ялы адамлар пәлинден гайдайса не ягшы. Сизиң әхлиңизиң гөз дикип отуран сыгрыңызы парчалап, өлдүрип, этини алып гиден адам пәлинден гайтмаз.

— Олам бир иши гайдан, багты гара адам экен... Оны худай уряндыр, ёгсам бейтмез.

— Онуң ялы пәли позук адамыны худай нәтсин?!..

— Ай, онсоңам биз бу ерде пылан зат дийип отырыс велин, ол дәл болмагам ахмал. Дүнйәде меңзеш адам гытмы? Башга бирини шолдур өйдүп йөрен болмакларам мүмкин.

— Ханы, өйүмизде ятып-турярмыш дийййәлер дийдиң-ә?..

— Ай, хава, шонуң ялама гүррүң эдйәрлер. Ай, онсоңам бош дуран там болса, дел адамларам гелип ятса, ятар турар гидибердә.

Эдил «гурт агзасаң гурт гелер» диенлери болды. Шол гүррүңден үч гүн геченинден соң, агшамаралар Җерениң агасының өзи өйүмизе геләйди.

— Салавмалейким.

— Валейким эссалам — дийип, какам онуң саламыны алды.

— Гич ягшы.

Оңа «гелен ягшы» дийип, җогап берен болмады.

— Гургун отырмысыңыз?

— Шүкүр.

Ол эдил доңдурылан ялы болуп, гапының өңүнде йүзүмизе середип дурды.

— Җерен җан!.. Сен бәрдемидиң? Мен велин, сени гөзләп, дүнйәни элек элән ялы эледим. Түвелеме, түвелеме, сен-ә уллакан гыз болайыпсың. Мен сени шол кичиҗиккәң гөршүм ахырын. Ханы, яныма гел, мен сени оңатҗа бир сынлайын. Гел, мен сени бир гуҗаклап, багрыма басайын.

Ол шей дийди-де, голтугындакы ак, кирли халтасыны ерде гоюп, Җерене тарап ики эллерини узатды. Мениң гөвнүме Җерен тарса еринден турага-да, онуң янына ылгап барар өйтдүм. Җерен велин, сарсмадам. Йүзүни ашак салып отурышына өз агасына сен бармысыңам диймеди.

— Җерен, нәме, сен менден ядыргаҗак болярмың? Сен өз җигим ахырын. Ханы, тур, яныма гел.

Ере айдылдам, Җерене айдылдам бирди. Җерен еринден гозганайынам диймеди.

— Асыл, шей дийсене?!.. Сенем менден йүз өврдим дийсене!?.. Мениң ялы гара маңлай бармыкан? Мениң инди дүнйәде екеҗе арзувым галыпды. Олам сендиң. Саңа говушсам, Җерен җаны тапып, ямашгандан бир адам ялы яшасам дийййәрдим. Җерен җан, сен дүшүн ахырын. Ериң йүзүнде сенден башга хич кимим галмады. Сенем шейлесиң өйдүп, ятсам-турсам келләме гелмейәрди. Бейдениңден, гел, мени өлдүр.

Ол дик дуран еринден өзүни ашак гойберди. Ики эли билен гөзлерини тутды. Шейле даяв, уллакан ада-

мының аглайшыны илкинҗи гезек гөршүмди. Гөзүнде яш бармы, я-да ёкмы, догрусы, оны сайгарып билмедим. Йөне ики эгни силкинип-силкинип гидйәрди. Кәте-кәте болса, өзүне дүйбүнден гелишмейән инчеҗик сес чыкарып, эдил кичиҗик чагаҗык ялы соҗап-соҗап аглаярды. Какам оңа дөзмезчилик этдими, нәмеми:

— Улы адам бейдип дурмаз, ханы геч, чай ич — дийди. Ол эп-эсли салым шол отурышыны үйтгетмән отурды. Соң кечәниң үстүне гечди. Мен шонда онуң йүз-гөзүне сын этдим. Гөзлеринде бир катра-да яш гөрмедим. Гөзлериниң ичи гуруды, шөхлесизди. Гөзлерини гырпман середйәрди. Совук, первайсыз бакышы өли адамың гөзлерини ядыңа салярды. Ганлары зәхерленен болара чемели, йүзи бир гаралып, бир гөгерип гөрүнйәрди. Гүрләнинде сеси гырык чыкды.

— Назар ага, Җерен җаны эклән-саклапсыңыз, адам эдипсиңиз. Яшыңыз узын болсун. Таңыр ялкасын!..

— Ах, хова, Җерен җан инди етишди-ле. Онуң инди хич киме азары ёк-ла — дийип, какам онуң йүзүне серетмән җогап берди. Ол болса, башдакы әхеңинде сөзүни довам этдирди.

— Гөрүп дурсуңыз, менем бир багты гара адам болдум. Мен өлүмден горкдум. Урушдан дири галмак исследим. Мен башда юрдам, әхли өңки дүзгүнлерем гутарандыр өйүтдим. Хай, диймән немецлер гелер өйүтдим. Шейдип, иле масгара болдум. Уршам ятар ерде ятмады. Нәтҗек, оба аралашып, ач өлмезлик үчин оҗук-буҗук затларам алмалы болды. Ынха, инди улы биабрайчылык-да. Этҗек задың ёк. Өз-өзүңем өлдүрәйибем боланок. Хөкүметимизем зор экен. Биз билен дең болуп дурмады. Гүнәмизи гечди отурыберди. Мен инди гачгагам дәл, задам. Түрмеден канун боюнча чыкып гайтдым.

Ол голтугындан уллакан, көне гапҗык чыкардыда, онуң ичинден бир бөлек кагыз чыкарып, какама узатды.

— Ине, бошанлыгымың хаты.

— Ай, мен хатыңы нәме эдейин. Шейле-де ынанян.

— Ынансаң, агам, мениң ягдайым-а шейле. Инди мениң дүнйәде екеҗе адамым галды. О-да Җерен җан. Инди биз диңе Җерен җан икимиз болуп галдык. Мен

шу вагта ченли нириде болсамам, ятсам-турсам Җерен җаны пикир эдип гездим. Шоңа говушсам, шонуң йүзүни гөрсем башга арманым ёкды. Ине, инди шол арзувыма-да етдим. Иллер элине бир зат дүшсе ерди-ичердиди. Мен велин ийибем билмездим, ичибем. Артдыранҗа задымы йыгнап, букуп гойярдым. Шейдип, эп-эслиҗе пул топладым, Җерен җана герек ол-бу затлары сатын алдым.

Ол ичи затлы эп-эслиҗе халтаны Җерениң өңүне оклады.

— Ине, шонуң ичинде үч мүңе голай пул, дакынар ялы шай-сеп бардыр. Ал-да җигим, букҗаҗыгыңда гой. Соң герек болар. Инди нәме, азатлыга чыкдым. Өлмесек ишләрин. Сени хор этмен, Җерен җан!

Җерен хәлиден бәри геплемән отуранам болса, эллериниң сандырап, бичак гахарының гелйәндигини билип дурдум. Ол агасының йүзүне серетмән шейле дийди:

— Артык, сен шу тайык мени гөрмәге гелдиңми я-да башга-да матлабың бармы?

— Вах, Җерен җан, җан җиҗим, менде башга нәхили матлап болсун! Диңе сен дийип, сени гөрейин дийип гелдим. Назар ага саг бол айтмага, онсоңам ондан сорап, сени алып гайтмага гелдим. Гөрүп дурсуң-а, гапымызы ел ачып, ел япяр. Шоны ачмага гелдим. Какамың, эҗемиң оҗагы йитип гитмесин дийип гелдим.

— Хачандан бәри бейле рехимли, бейле акыллы болдуң? Хачандан бәри ядыңа мен дүшди?

— Сен хер вагт ядымдасың, җигим.

Җерен өр тураныны дийман галды.

— Мен сениң ядыңдадым дийсене!?.. Бир вагт гүл ялы гелнеҗеме азар берип, онуң гөз-яшыны кепдиртмедиң. Ахырын, онуң өйден чыкып гитмегине себәп болдуң. Шондада мен ядыңдамыдым?! Ватаның үстүне душман чозанында, иллер фронта гитселер, сен чөле тарап гачгак болуп гитдиң. Шонда-да мен ядыңдамыдым?!... Иллер хем чага эклән, хем колхоза көмек бедип, өзлериниң иң гыммат затларыны фронта иберйәрдилер, сен гелип етим чагаларың ырсгалҗыкларыны вагшыларча талап гидйәрдиң. Шонда-да мен ядыңдамыдым?!... Сениң гачгак, талаңчы болуп чыканыңа намыс эдип, аглап-аглап өлҗек боланымда-да, ядыңдамыдым?... Хә... Сен асыл, агзыңдан кесип, маңа пул,

шай-сеп йыгнадым дийсене!?... Ол сениң йыгнан затларың дәл, олары саңа, мениң галыңымың уҗундан Сейит көрлер берип гойберди. Сен эййәм мени онуң Баллы диен нежис оглуна сатмагың сөвдасыны эдип йөрсүң. Мен сениң ериңде болан болсам өз баҗымың сөвдасыны этмәге гелмездим-де, колхоздан иш сорап барардым. Ишләп, гара дерими сачып, илиң өңүнде өз гүнәми ювмага чалшардым. Илиң ынамына гирҗек болардым. Мен сениң ериңде болан болсам, байлыгы баҗымың галыңындан гөзлемән, халал зәхметден гөзләрдим. Мен өзүми сатдырман. Ондан тарап хатырҗем болай! Кими сөйсем шоңа барарын. Мен эййәм бирини сөйдүм, шоңа-да барҗак.

Җерениң бу сөзлерини эшидип, Артыгың түйси үйтгеди. Гөзлери ач мөҗегиңки ялы чыраның ягтысына бир агарып, бир гөгерип гөрүнди.

— Сен Җерен айбымы йүзүме басма. Онсузам өз гүнәми өзүм билйән. Ким ковса-да, сениң мени ковмага хакың ёкдур. Бу ере мен диңе сен дийип гелдим. Сени багтлы этмек үчин гелдим.

— Сен мени багтлы этмек үчин гелеңок. Сен мениң багтымы ятырмак үчин гелдиң.

— Сейитлериң нәхили адамдыгыны сен билмесеңем мен билйән. Олар өңден гелйән гурплы, абрайлы адамлар. Олара дүшүп билсең арманың нәме?

— Мениң дерегиме сен барыпсың, боляр-да шол.

— Мениң билен гүрлешишиң нәхили? Мен сениң агаң ахырын?!...

— Сен мениң агам дәлсиң?

— Агаңдырын.

— Агам дәлсиң.

— Өлсеңем агаңдырын. Сен хакда ил башга кишиден сорамаз. Менден сорарлар.

— Илиң гүррүңини этме.

— Ол нәме үчин?

— Ил-гүнүни сатаныңам бир ил-гүни болармы?

— Сен чага болма, Җерен. Агаң бир зат диенинде хә диерлер.

— Агам ил фронта гиденинде чөле гачып гиден гүни өлди.

— Онда сен хәзир мениң билен гитҗек дәл-дә, шейлеми?

— Сениң билен хич хачанам гитмен, Артык.

— Өкүнерсиң.

— Өкүнсем өкүниплер гечейин.

— Эрбет болар. Җерен!..

Какам дуруп билмеди. Артыгың дикан йүзүне серетдиде:

— Нәме, зол бир зады гайталап отырсың. Ол саңа гитмеҗегини айтды ахырын — дийди. Менем дуруп билмедим.

— Сен гөрерис, бейлеки диен болуп, Җерене хайбат атма. Сенден горкян адам ёк. Бейле батыр болян болсаң батырлыгыңы фронтда гөркезмели экениң.

Артык бирден ериннден турды. Ахмыр билен хырчыны дишледи. Җерене бакып:

— Саңа самсыҗак гыз диерлер — дийди. Җерен Артыгың гетирен халтасыны өңүне оклады.

— Әкит, сенем, мунам гөзүм гөрмесин!.. Бар, ниреден алан болсаң, шоңа элтип бер.

Артык гахардан яңа ярылайҗак болярды. Ол инди башда гапыдан гелен Артыга меңзәнокды. Дишлерини гыҗап, барымызың үстүне топуларлы гөрүнди.

— Сен Җеренҗик, гаты гитме. Мен энтәк дирикәм саңа өз диеними этдирерин. Сен билип гой, өләйсеңем буҗагаз оглана дурмуша чыкмарсың. Ол сениң башыңы айлапдыр. Булар сени эшек ялы ишледип, индем етишениңден соң өзлерине гелинлик алмак ислейәрлер. Олара мугт хызматкәр, мугт гелин герекмиш. Олар сени ер уруп, юртда галан етимдир өйтдүлер. Ёк, ёк, мен оны этдирмен. Мен дирикәм сен етим дәлсиң. Сениң агаң бар. Хава, хава, агаң бар. Мен бар, мен!... Мен буларың гөзүнде от якдырарын. Эшидйәңизми, от якдырарын!... Ханы, көп айтдырма-да, тур-да өңүме дүш!.. Киме айдыляр, Җерен!.. Тур дийилйәр, саңа!

Артык Җерене тарап топулды. Какам онуң голундан япышды. Мен онуң якасындан тутдым. Артык горкды. Биз оны енҗерис өйтди.

— Багышлаң, гызмалык эдипдирин — дийди. — Мен иши гайдан билен дең болмаң!..

Артык йүзүни тутуп аглады. Соң халтасыны голтугына гысды-да, сессиз чыкып гитди.

Шондан соң Артыкдан гөрдүм-билдим болмады. Эдил гуя гачана дөнди. Оны Сейит көрлерде-де гөрдүм

диен болмады. Өйлеринде-де ятан гезегини гөрмәндирлер. Боссан эҗе болса, хер гезек бизе гелип-гиденинде:

— Шол нежисден өгә болуң! Шондан хер зат чыкар — дийип, табшырып-табшырып гидйәрди.

Боссан эҗе догры айдярды. Артыкдан хер зада гарашаймалыды. Артык инди адамчылык мертебесини йитирипди. Онда адам рухы галманды. Онуң дерди агырды. Оны өз учран дердинден диңе вагт саплап билҗекди. Җерен догры айдярды. Ол инди диңе гара зәхмети билен, пушман дери билен, нәхили ёл билен болса-да, гараз, бир ёл билен йүрегиниң аклыгыны, илгүне зелел дәл-де, пейда гетирйән адамдыгыны субут этмелиди. Оны инди оңа бирбада субут этмек мүмкин дәлди. Онуң кимдигини, оңат я-да эрбет адамдыгыны диңе вагт айыл-сайыл эдип билҗекди. Ол өзүниң шол өңки гара пикири билен галыпмы я-да догры ёла аяк басыпмы, оңа бу вагт кепил гечип билҗек адам ёкды. Оңа бизиң хеммәмизиң; Җерениңем, Какамыңам, Боссан эҗәниңем, мениңем аклым чатярды.

Боссан эҗе инди Җерени ишде-де гөз астындан сыпдырмаярды. Хер гүн ише биле гидип, биле гелйәрди. Какам икимизем шейледик. Җерен даш чыкса-да, ич гирсе-де гөзүмиз шондады. Ол крандан сув алмага гиденинде-де, еке гойбермейәрдик.

Инди тоям гелип етипди. Бары-ёгы бәшҗе гүн галыпды. Шол агшам... Вах, мен муны сизе нәхили гүррүң берсемкәм?!.. Мен муны сизе нәхили дүшүндирейин?.. Элим галам тутмаҗак боляр. Дилим тутулып, бүтин дуркум билен сандырап дурун... Шол агшам биз гүррүңлешип кән отурдык. Җерениңем тикилмән галан екеҗе көйнеги галыпды. Онуң той үчин тикен әхли көйнеклери бир яна, хәзирки тикип отуран көйнегем бир янады. Бу көйнегиң матасыны Боссан эҗе берипди. Түйс йүпекден, элин докалып, чын боя боялан кетенини бу төверекден тапып болмансоң, Боссан эҗе оны йөрите Бәхердене гидип, өз гарындашларына докадып гетирипди. Бу түйс барыпятан, дик дуран кетени дийилйәниди. Түйс йүпекден докалып, чын боя боялан кетениниң ысам үйтгешик боляр. Онуң ысы бүтин ичеримизи долдурып дурды. Җерен энчеме гүн иш эдинип, онуң якасыны өз эли билен бежерипди. Индем еңини, яныны тикәймеси галыпды. Җерениң шол көйнегини тикинип гейинерине мен өзүнден бетер ховлугярдым. Мен шу вагта ченли Җерен җаның йүпек көйнег-ә бейледе дурсун, тәзе көйнек геенем ядыма дүшенокды. Онуң эшиклериниң хеммесем көнеди. Мазалы гөвшүллән, солаграк гызыл сетини онуң иң арзылы көйнегиди. Онсоң оны көпленч шол көйнекде гөрердим. Бир гезек онуң шол көйнегиниң эгниндәки йыртыгына гөзүм дүшәйди. Эгниниң ачык тени акҗарып гөрүнйәрди. Ол шонда гөзүме хас хор, хас гарып гөрүнди. Оңа рехимим инди. Оны башдан-аяк йүпеге чолап, алтына безәсим гелди. Арман алаҗым ёкды. «Ер гаты-да, гөк ыракды» онуң эгниниң йыртык ерине середип, келләми яйкап, улудан демими алдым. Җерен көйнегиниң йыртыландыгыны аңып, бичак утанды. Эли билен йыртык ерини япды-да:

— Артып, йыртылайыпдыр — дийди.

Җерениң башга кишиден дәл-де, менден утанышына хайран галярдым. Ери, бу ерде утанара нәме бар дийсене?!... Утансам мен утанмалы. Өзүм эркек киши болуп, оңа тәзе көйнегем тапып берип билемок. Тәзе көйнек нәме? Оңа яг ийдирип, йүпек гейдирсеңем аз ахырын. Онуң гиҗе-гүндиз бизден башга аладасы ёк ахырын. Онуң бизе эдйән хызматыны хич ким этмез!..

Җерен шейдип, өзүниң гүл ялы чагалык йылларыны бизиң хызматымызда гечирди. Шол уршуң айлыганч йылларында өзи йыртык гейип, бизи битин гейдирди. Өзи ач болса-да, бизи ач этмеди.

Инди уруш беласы бир эййәм совлупды. Дурмушларам кем-кемден говуланярды. Җерен хай диймән тәп-тәзеҗе иңңеден чыкма той эшиклерини гейинҗекди. Җерен җаны тәзе эшикде, той эшигинде-де гөресим гелйәрди.

Шол агшам... Какам икимиз ятҗак болуп, яңы еримизе гечипдик. Җерен болса эпишгәниң өңүнде машыныны шарладып, кетени көйнегини тикип отырды. Какам оңа:

— Җерен җан, гиҗе бир чене барды. Сенем инди укла. Галан ишиңи эртир эдәерлер — дийди. Җерен башыны галдырман машын сүрүп отурышына:

— Эдил бәшҗе минутдан болян. Онсоң менем ятҗак — дийип, җогап берди. Эдил шол вагтам эпишгәниң өңүнде түпең атылды-да, айна дөвлүп, Җерен «Вай!» дийип гыгырды. Ине, бар боланы шолды. Эййәм

Жерен келлесини машына берип, гана булашып ятырды.

— Жерен!.. Жерен!..

Жогап ниреде, зат ниреде... Менем, какамам ылгап даш чыкдык. Артык эпишгәниң өңүнде, түпең сесиниң чыканжа еринде келлесини тама берип отырды. Эдил гапдалжыгында болса, гоша түпең ятырды. Ылгап гошасына япышдым. Гошаны алдыммы, алмадыммы Артыгың азарына-да дәлди. Ол басык дили билен Жерениң адыны тутуп, бир зат, бир затлар дийди велин, дүшүнмедим. Эпишгәниң ягтысына онуң гөзлериниң ичине ган гуйлан ялыдыгыны сайгарып билдим. Лүт пьянды.

— Ме-нем а-тың! — дийди-де, гүрпүлдәп ере языл-ды. Ятан еринден богазына сыгдыгындан агламага башлады. Илки Полат, Боссан эже, соң бейлеки адамлар ылгашып гелдилер. Боссан эже:

— Жерен жан өлендир! Яңкы түпең йөнелиге атылан дәлдир — дийип, күрсәп ичерик гирди. Шол бада-да ичерден Боссан эжәниң «Вай доганлар!» дийип, улили билен гыгырян сеси эшидилди. Артык аглап-аглап болдум этди-де, энтреклэп еринден галды. Жүбүсинден бир петде пул чыкарды-да, асмана соврды.

— Ине, Жерен жаның галыңындан алан пулларымың иң соңы шулар.

Бир гөрсем Полат Артыгың эллерини аркасына даңып дурды. Артыгың Жерени атан гошасы болса, мениң элимдеди. Онуң бир гөзи атылып, бейлеки гөзи атылманды. Мен атылмадык гөзүниң гулагыны гайтардым-да, Артыга ченедим. Полат мени гөрениңден:

— Самсык, нәме этжек боляң?!.. дийип гыгырды.

— Полат, онуң элини бошат-да, бейлерәк чекил. Мен оны дири гойбержек дәл — дийдим.

— Ёк, ёк, болмаз! Оны суд чөзер.

Эртеси Жерени жайладык. Оңа обаның әхли адамсы диен ялы гатнашды. Адамлар өз араларында:

— Биз-ә обамызда адам жайланып, шейле көп адамының йыгнанан гезегини гөрмәндик — дийип, гүррүң эдйәрдилер.

Жерениң өлүмине улил гынанды. Олар бу болуп гечен айлыганч ваканы нәмә деңежекдиклерини билип биленокдылар. Жерен ялы сада, ишине жаныпкеш гызың гүлден нәзик тениниң бир нәкесиң элинден парчаланандыгына намыс эдип өләйжек болярдылар. Олар Жерениң жанына каст эден ганхорың этини түйдүм-түйдүм этмәге тайындылар. Бу ишде хер ким өзүни гүнәкәр сайярды. Хер ким өз-өзүне совал берйәрди. Олар: «Обамызда шейле габахат ише нәхили ёл берилдикә?» дийййәрдилер. Олар бу дүнйәде Артык ялы шейле нежис агаларың хем болуп билжек экенлигине гең галып, аңырсына чыкып биленокдылар. «Ненең ол нежисиң шейле иш этмәге эли бардыка?» дийййәрлер. Нәтжек, энтәк арамызда шейле нежис, шейле гара йүрекли адамларам тапылайяр.

Болды, болды, бизе болды! Жерен жан элден гитди. Өйүмизиң сайрак билбили учды. Тоюмыз яса өврүлди. Өйүмизде харасат турды, апы-тупан гопды. Ер сарсып, асман лерзана гелди. Гөзүмизиң нуры өчүп, билимизиң кувваты гачды. Мен инди өлдүгимем, диридигимем билемокдым. Йөне, өз угрума гезип йөрен махлукдым. Дүнйә билен шәриклигим гутаран ялыды.

Жерен түйс «гелди-гечер» дийилйәни экен. Дуйман дуркак өйүмизе гелди. Дүнйәни ала-яза дөндерди-де, дуйман дуркагам ташлап гитди. Жерен барлыгында өзүми етимдирем өйдемокдым. Ол барлыгында аркамызда даг бар ялыды. Ол бизе хич задың аладасыны етиренокды.

Инди какамыңам, мениңем өйде отурасымыз геленокды. Чем гелен ере башымызы алып гидиберйәрдик. Өйде ики чәк галып, бири-биримизиң йүзүмизе середишип отураныңдан ене гезен ягшыды. Икимизем сессиз Жерениң ахыны чекйәрдик. Ятсак-турсак Жерен гөзүмизиң өңүнден айрыланокды.

Жерениң өзи ёгам болса, маңа онуң гөзлеринден сыпма ёкды. Даг башына серетсем, Жерен шол ерден йүзүме йылгырып бакярды. Асмана серетсем, асмандан йылгырып бакярды. Асмандакы ондан-оңа гөчүшип йөрен гойы гара булутларың арасында-да Жерени гөрйәрдим. Өе гирсемем, даш чыксамам Жерен мени сыпдыранокды. Гөзүми юмсамам Жерени гөрйәрдим. Мениң Жеренден сыпмагым үчин екеже ёл барды, ондан диңе өлүп гутулып болжакды. Йөне велин өлейин диениң билен өлүп болярмы нәме?

Жерен! Жерен жан! Сен мени нә гүнлере салдың! Башда сени гөрмедик болсам, саңа душмадык болсам

оңат боларды. Инди тә өмрүм өтйәнчә «Җерен! Җерен!» дийип, гезмели болдум.

Җерен! Җерен җан! Бәшҗе гүне гайрат эдәйсең болмадымы? Бәш гүнден икимизиң тоюмыз болҗакды. Сен той көйнеклериңи тикинмәге-де етишмедиң. Той көйнегиңи тикип отуран ериңде җан бердиң. Какамың диенини эдип, ериңе гечип ятаян болсаң ганым окундан сыпсаңам сыпардың.

Ахмырсыз өлүм болярмы нәме? Херимиз бир зат дийййәрдик. Боссан эҗе:

— Оңармадыңыз, шол неҗис өе геленинден милиция хабар этмелидиңиз — дийййәрди. Какам:

— Шол сапар Җерен ятмаҗагам болса, чыраны сөндүрәймели экен — дийййәрди. Мен болсам оны эпишгәниң өңүнде отурып машын сүрдүренимизе өкүнип нәтҗегими билемокдым.

Җерениң җанына каст эденлиги үчин диңе бир Артык дәл, бу ишде эллери бар боланлыгы үчин Баллы билен онуң какасы Сейит көрем туссаг эдилди.

Какам етмиш дөрт яшында арадан чыкды. Җерен өленҗе гүни гара сачыма ак дүшүпди. Инди мениңем сачларымың агы какамың бир вагткы сачларының агындан аз дәл. Огуллы-гызлы, җогапкәр везипели адам болуп етишдим. Техникумам гутардым, институтам гутардым. Җерен бир вагт догры айдан экен. Мен оба хоҗалык угрундан оканам болсам, кәрим языҗылык болды. Обадан гөчүп гайданыма болса, энчеме йыллар гечди. Өзүмиң иң оңат, шатлыклы чагалык йылларым, илкинҗи сөйгим шол ерде галды. Иң кын гүнлерими обада гечирдим. Иң эзиз, иң гымматлы адамларымы обада җайлап гайтдым. Оларың өлүмине гынанып аңырсына чыкып билемок. Олар маңа иң якын, иң герекли адамларды. Йөне велин шу гечен йылларың ичинде бир зада гөзүм етди. Өлүлер гынанҗа мәтәч дәл экен. Оларың сүйҗи-сүйҗи арзувлары, бир топар битирмели ишлери барды. Олар бизден шол арзувларының амала ашырылмагыны, битирип билмедик ишлериниң битирилмегини талап эдйәрлер.

Өңрәк ишден гайдып гелсем ак сакгал яшулы эйванымызда чай ичип отуран экен. Хова ыссам болса, эгнинде гарма доны, башында силкме гара телпеги

барды. Аягы месилиди. Онуң ким экенлигини бирбада танамадым.

— Салавмалейким!..

— Валейким эссалам! — дийип, яшулы еринден турды, ики элини узадып саламлашды. Онуң гөзүне гөзүм дүшенинден үстүмден совук сув гуюлан ялы болды.

— Артык! Бу сенми?

— Мендирин Ораз!..

— Түрмеден хачан чыкдың?

— Сениңкем-ә түйс «Билдир урды башыма» болды-хов! Сен хайсы түрмәниң гүррүңини эдйәрсиң?

— Адам өлдүрерсиң-де, хайсы түрмәниң гүррүңи болар өйдйәң? Мен шу вагта ченли сенем атандырлар өйдүп йөрдүм.

— Мен хич кими өлдүремок.

— Нәме?!...

Шейле бир гахарым гелди, шейле бир гахарым гелди, эдил сакгалындан тутуп, уруп-уруп өлдүрәесим гелди.

— Җерени атан сен дәлми?

— Ёк.

— Артык, мен сениң нәхили адамдыгыңы оңат билйән. Сенден неҗис адам бу дүнйә инди гайдып гелмез. Бейик Ватанчылык уршунда дезертирлик этдиң. Оба таладың. Пула гызып, хут өз доганыңы атдың.

— Мен хич кими атамок?

— Атаңокмы?

— Ёк.

Онуң якасындан тутанымы дуйман галдым. Шонда ол этиячлы ягдайда йүзүме серетди. Горкусындан йүзи ак там болуп, гөзлери ханасындан чыкайҗак болды. Шол вагтың өзүнде-де, бу херекетимиң ялңышдыгына дүшүндим-де, якасындан элими айырдым. «Догры гелен кейигиң ики гөзүнден башга айбы ёк» дийипдирлер. Гел, нәме-де болса, оңа гулак асыбам гөрейин диен нетиҗә гелдим.

— Артык, сениң матлабың нәме? Не максат билен мениң яныма гелдиң?

— Ораз, сениң мени йигренйәндигиңи билйән. Сениң мени хут өлдүрмәге тайындыгыңам билйән. Догры, мен сениң гөзүңе итденем пис гөрүнйәндирин. Се-

ниң мени өйүнден ковуп гойбермәге-де хакың бар. Мен эрбет адам. Сен догры айдяң. Мен өмрүмде көп җенаят этдим. Дезертирлигем этдим, оба-да таладым. Иң эрбеди эҗизе-де ганым болдум. Шол затлар үчин өлдүрсеңем аздыр. Йөне, «сакавуң соңуна середем» дийилендир. Сениң ол Җеренли вакаңдан бәри лайык отуз йыл гечди. Мен өз җезамы чекдим. Лайык еди йыл түрмеде отурып чыкдым. Эшдер болсаң, хенизем өз җезамы чекип йөрүн. Инди мен өлүнчәмем өз җезамы чекип гезмели боларын. Хер ничигем болса өлесим геленок. Менем өлмәнкәм адам санына гошулмалы ахырын. Мен түрмеден чыкып, иң кын ишлери сайлап алдым. Мениң дер сачып ишлемедик ишим галмады. Ёлсуз ерлерден ёл салдым, сувсуз ерлере сув гетирдим. Иң төвекгелчиликли ишлерденем гайтмадым. Говы ишләним үчин көп пул, сылаг алдым. Шейдип мен Ватан өңүндәки борҗумы хакламага чалышдым. Йөне агырдан йүреклерими велин, нәдип ерине салҗагымы билип билемок. Ол маңа хич вагтам башартмаса герек!.. Ине, индем яшым алтмыша етди. Гөврәмде өңки гурп, өңки гүйч галмадыгам болса, хайыр иш үчин шиндем җанымы аямаҗагым хак. Менде пул кән Ораз, пул. Мениң пулум ере-гөге сыганок. Оны мен ине, шу эллерим билен халал зәхметим билен газандым. Йөне оны совушмага адамым галмады. Мениң багтым Ораз сениң чак эдишиңден хас ир ятды. Мениң багтым Гурбансолтандан айрылан гүнүм ятды. Сен оны гыз вагтында гөрен болсаң аклың хайран галарды. Ол әхли гызларың шасыды. Бейлеки гызлар йылдыз болса, ол йылдызларың ичинде Айды. Дүнйәде шондан башга гыз гөзүме илмезди. Гурбансолтан обамызда китапхана мүдири болуп ишлейәрди. Бир бахана тапып, хер гүн оны гөрүп дурмасам, җаныма җай тапмаздым. Онуң билен гүрлешен гүнүм, онуң маңа йылгырып бакан гүни өзүми иң багтлы адам саярдым. Онуң йүзүни саллан гүни, онуң билен гүрлешип билмедик гүнүм болса, багтыма гара чекилерди. Ичим янып, өзүми дага-даша урасым гелерди. Ине, бир гүнем багтым чүвди. Шоңа өйленип, той этдим. Билмедим нә дөв чалды. Я-да худай оны маңа көп гөрдүми, нәмеми, арамыза тов дүшди. Мен Сейит көрүң янына магазине ише гечдим-де үйтгәйдим. Хер гүн өе ичип гелйәрдим. Мен Гурбансолтаны бичак гаты сөеним үчин болса-да билемок, ичен гүнүм

җыным Гурбансолтандады. Гөвнүме болмаса, ол мени йигренйән ялы, онуң ышкы маңа дәл-де, башга бирине дүшен ялы болуп гөрүнйәрди. Келләме айылганч пикирлер гелип, оны вепасызлыкда айыплаярдым. Бу арак дийилйән задың адамың башына гетирйән оюнларыны сен йөне, гояй!.. Ичен вагтым онуң вепасызлыгына хут, җаным-теним билен ынанярдым. Оңа дүнйәде иң айлыганч гүнәлери йүклейәрдим. Агзыма нәме гелсе сөгүп, эдил ганхорума топулан ялы топулярдым. Келләм аракдан сәхелче сапланан вагты болса оны говы гөрүп, башыма тәч эдинәесим гелерди. Ине, арак мени шейле гүнлере салды, Ораз җан!.. Гөргүли, Гурбансолтан! Горкуҗыгына гиҗелерине Җерен җаны хөвүр эдинерди. Мен гелйәнчәм оны өз янында ятырарды. Шейле болан чаглары Җерен җанам гөзүме ганым гөрүнерди. Ёгсам Җерен җанда нәме гүнә болсун дийсене!.. Ол шол вагтлар он-он бир яшларындакы гызды ахырын. Бир гезек какамың гахары гелип, дөшүме түпең ченәп атмакчам болды. Вах, шонда атаян болса болмаярмы? Онда мен бу җебирлери гөрмән аркайын өлүп гидердим. Мен Гурбансолтаның ише гитмегинем гадаган этдим. Ери, онсоң Гурбансолтан бейле сүтемлере нәче гүн чыдап билер өйдйәң? Бир гүн ичип гиҗәниң бир вагты өйүмизе доланып гелсем Гурбансолтаның ери бош дурды. Сен маңа ынанмарсың, Ораз җан, шол бада пьянлыкдан ачылдым. Ол тама ылгадым, бу тама ылгадым, Гурбансолтандан дерек тапмадым. Эҗеми турзуп сорадым. Олам: «Шонуң билен өрүң гиңейән болса, гелинден-ә дыныландыр, Артык хан» дийди. Ине, багтым шонда ятыпды, Ораз җан!..

— Сениң бу айдянларың хеммесидограм болса, догрудыр. Йөне, сен нәме үчин Җерени атанлыгыңдан йүз дөндерйәң? Инди сен алтмыш яшапсың, Җеренли вакадан бәри болса отуз йыл гечипдир. Шонда-да сен догрыны айдып билеңок. Диймек, сен хенизем пәлиңден гайтмансың?

Артык ене-де йүзүме середип билмән, эп-эсли салым сесини чыкарман ашак бакып отурды. Улудан демини алды.

— Җерени мен атамок.

— Ялан! — дийип гыгырдым. — Җенаятың үстүнде сени тутан өзүмиз ахырын!.. Җерени атып, әпиш-

гәниң өңүнде маңлайыңы тама берип отуран сен дәлмидиң?

— Мендим.

— Онда нәме мен атамок дийип ялан сөзлейәң?

— Мен ялан сөзләмок. Мен хер ягдайда-да, хут судуң өңүнде-де ялан сөзлемәндим. Мен сениң өңүңде-де ялан сөзлемен. Мениң дезертирлик эденимем хак, үч йылдан соң хөкүметиң гүнәми гечендигем хак. Мен шол гезек түрмеден чыканымда мени өйлерине гетирип, дуз чөрек берен Сейит көрлер болды. Олар маңа гейим-әшик бердилер. Өйлеринде сакладылар. Иймек-ичмекден, арак-нешеден нәче дийсем тапып бердилер. Җерен ол вагтлар сизиң өйңүзде яшаярды. Олар маңа «Җерени илиң өйүнден йыгна» дийип, маслахат бердилер. Мен башда олара гулак габартмаҗагам болдум. Йөне велин, олар маңа хас горкунч зат айтдылар. «Җерен җаны чала чатып, дүнйәң галыңыны алмакчы болярлар» дийип айтдылар. «Сен энтәк дирикәң, башыңа телпек гейип йөркәң шейле бинамаслыга галып билармы?» дийип айтдылар. «Оларың сенден сорагсыз бейле зат этмәге хакы бармы?» дийдилер. Пикирлендим. Оларыңкыны догры тапдым. Догруданам, мен дирикәм бейле бинамыслыга галып билҗек дәлдим. «Аркайын болуң, оны этдирмен» дийдим. Онсоң олар мениң өңүме алтындан даг сүйшүрдилер. «Ине огул, ине-де галың!» дийип, Сейит көр шейле уммасыз көп пулы хем-де өз оглы Баллыны гөркезди. Пикирленип отурдым-да, оларыңкыны догры тапдым. Җерен җан чала чатыланындан, элбетде, пул, Баллы говуды. Ол вагтлар пулуң маңа нәхили герекдигини сен бир билседиң, Ораз!.. Мен мыдама-да пула гезек геленинде асгындым. Шол гезегем асгынлык этдим. Пуллары өңүме сүйшүрдим. Сейит көр элимден тутды. «Дур!» дийди. «Җерени ыр. Оны оларың элинден ал, онсоң...» дийди. Ядыңа дүшйән болса, шол матлап биленем бир агшам сизиң өйңүзе барыпдым.

— Бары ядымда — дийдим.

— Сиз маңа гаршы чыкдыңыз. Җерен җаны маңа бермедиңиз. Оңа хасам Җерен җаның өзи гаршы чыкды. Җерен җан аңчы экен. Узадан задымам алман өңүме оклап, ковуп гойберди. Соң Сейит көрлер маңа Җерениң барҗак адамсыны гөркездилер. Ораз җан сен сорама, мен айтмайын! Тас зәхрәм ярылыпды. Ики

аягыны гөре сокуп отуран гаррыды. Кирли ак биз балагындан чыкып дуран аяклары аяк дәл-де, гара этишгирди. Ичим янды-да, багрымы ере ойкабердим. Ёк, ёк, ол намыса чыдап билҗек дәлдим. Ичимде демим болса оны этдирҗек дәлдим. Бир гүнем Сейит көрлериң өйүнде ичип биленмизи ичдик, чекип биленимизи чекдик. Шонда маңа Сейит көр шейле дийди. «Гыз җигиң-э эртир шол гөрен чалыңа чатярлар. Шу гиҗеден алсаң эртир гич болар». Ар-намысдан яңа башым айланып, гөзүме ган инди. Отуран еримден туруп, гөни сизиң үстүңизе ылгамакчы болдум. Сейит көр голумдан тутуп саклады-да: «Акмак, ярагсыз нирәк баряң?!» дийип, элиме гоша түпең тутдурды. Шол ерден чыкып гайдышыма гөни сизиң эпишгәңизиң өңүне тикин машыныны сүрүп отуран Җерене гөзүм дүшди. Җерен җаның шол машын сүрүп отурышы өлсемем ядымдан чыкмаз. Онуң шол болуп отурышының сураты өленимден соңам гөзүмиң ичинде галармыкан диййән. Ап-акҗа йүзи, гиңҗе маңлайы барды, гашҗагазлары гыйылып дурды. Дөрт өрүм сачлары өңүндеди. Шол вагтлар йүзүни галдырып, екеҗе сапар маңа серетсе арманым ёкды. Арман серетмеди. Сениң атма ядыңа дүшйәр! Оны гөрүп агым тутды. «Җерен! Җерен җан!» дийип гыгырмакчы болдум. Шол вагтам бир зат билен еңсәмден урдулар. Йүзүм гелип тама берилди. Гулагымың дүйбүнде болса, түпең атылды. Ине, мениң бар билйәним шол. Галан затлары болса, өзүң менден оңат билйәң...

Гөвнүме болмаса, Артыгың гөзүне яш инен ялы болуп гөрүнди. Мегерем бу онуң илкинҗи гезек гөзүне яш иниши болса герек. Мен онуң телим сапар агланыны гөрүпдим. Эмма гөзүне яш иненини гөрүп билмәндим. Ол өзүниң чыглы гөзи билен йүзүме серетди. Ийним дыглап гитди. Онуң бу бакышы Җерениң гөзлерини ядыма салды. Артыгыңам гөзлери Җерениң гөзлерине меңзеп дурды. Йөне Артык билен Җерениң гөзлеринде ер билен гөк ялы тапавут барды. Артыгың гөзлери үмезлиди, шөхлесизди, бирхили совукды. Җерениң гөзлери дуруды, онуң гөзүниң дурулыгындан бүтин әлем гөрнүп дурды. Онуң гөзлеринден нур сачылярды. мәхирлиди...

— Эгер сен атмадык болсаң, онда Җерени ким атыпдыр? — дийип, совал бердим.

— Боюн алмаса-да, оны судда бойнуна гойдулар. Оны Баллы атыпдыр. Асыл ол, шол гиҗе сизе тарап элим гошалы гайданымда көлекәм ялы болуп, ызымдан галмадык болса нәтҗек? Ол мениң Җерени атман кән сакланамымы, оны атып билмеҗегими аңып, еңсәмден уруп, мени сеңселедип, өзи атан болса нәтҗек. Сейит көр дийилйән көп билйән экен. Ол оглуны халас этҗек болуп, Җерени атан мен дийип суды ынандырҗак болды. Ай, оларам ынанаяр ялы дәл. Бар задың аңырсына етмән, бирин-бирин субут этмән белли нетиҗә гелҗек гуманлары ёк. Сен бир зат диййәң велин, олар бейләңден айланып, өз сөзүң билен өзүңи тутуп дурлар. Гараз, Җерен җан Сейит көрүң оглы Баллының элинден хеләк болды. Шонуң үчинем ол түрмеден доланып гелмеди. Мени өлдүрмели, мени!.. Барына мен гүнәкәр. Менем түрмеден доланып гелмез ялы Балла берилен җезаны маңа-да бермели экен. Горкак экеним, ынанҗаң, надан экеним. Гапыл галдым, Ораз җан, гапыл галдым! Мени алдатдылар, олар мени не өлдүрйән, не гүлдүрйән ок билен атдылар. Мениң ярам оларың хеммесиниңкиден агыр болды. Мен...

Бу гезек велин, онуң гөз яшы ики яңагына дамып, ак сакгалларының арасына сиңип гитди. Ювдунды. Деми гурсагына сыгман, хопугҗырады. Кын-гыссага дүшди.

— Мен... Мен... дийип, ене гүрлеҗек болуп, гүрләп билмеди. Мен болсам онуң гүрләрине гарашярдым. Ахырын гүррүңини довам этди.

— Мен... кән зат йитирдим. Җерен җаны... Гурбансолтаны... Мен... огул йитирдим...

Мен самсык «огул» диенинден дүшүнәймели велин, бирбада дүшүнмән галдым.

— Огул? Ол нәмәң оглы?

— Өз оглум.

Бирденем ядыма дүшди.

— Вий, вий!.. Ёгсамам, шол сениң оглуң болмалыдыр-ов?!.. Мен оны билйән?

— Ким? Сенми? Сен оны нириден танап йөрсүң? Асла, сен мениң оглумың бардыгыны нириден билйәң? Оны диңе мен, онсоңам эҗеси билйәр. Оны башга адамының билмәге хакы ёк.

— Мен оны гөремок. Оны маңа Җерен гүррүң берди.

— Җерен? Җерен җаным?

— Хава.

— Җерен җан оны нириде гөрүпдир?

— Гурбансолтан Ягмырова бизиң дил-эдебият мугаллымамызды. Бир гезек мугаллымамыз Җерени өйлерине алып гитди. Җерениң шол гүнки ялы шатланып гелен гезегини гөрмәндим. Ол маңа: «Мениң огул җигим бар экен. Җигими гөрдүм. Адына какамың адыны дакыпдырлар» дийди. Җерен Ягмыровалара соңам кән сапар гитди.

Артык гең галмадан яңа гөзлерини тегеләп, маңа тарап голай-голай сүйшди.

— Ай, ёг-а!.. Ине саңа тәзелик! Диймек, Җерен җан өлмәнкә өз җигисини гөрүпдир-дә?!..

— Кән сапар гөрди.

— Хә... онда ол вагтлар какам җан кичиҗик болмалы. Болайса ики я-да үч яшында болмалы. Яңы дил битенҗе чага болмалы-да. Вах, мен онуң кичиҗик чагыны гөрүп билмедим.

— Хәзир оглуң нириде?

— Оглуң дийдиңми? Ёк, инди ол мениң оглум дәл. Ол инди өзге кишиң оглы. Онуң өз какасы бар. Ол шол какасындан башга какасы бардырам өйүдйән дәлдир. Мен түрмеден чыкып, Гурбансолтан билен екеҗе сапар гүррүңдеш болдум. Шонда ол маңа: «Мен-ә сени танамок, сенем мени танаңок» дийди. «Гой, ол сен тетеллй какасының бардыгыны билмесин. Сен оны бери якма. Гой, ол оңат, түйс Ватанына берлен какам бардыр өйдүп пикир этсин» дийди. Шейдип, Гурбансолтан мени отсуз отлады. Йөне Гурбансолтаныңкы догруды. Мен оңа өзүми танадып, оларыңам гүнүни булап билҗек дәлдим. Онсоң оглума сессиз дашындан гуванып йөрмеден башга алаҗым галмады. Какам җан инди, түвелеме, отуз бәш яшыны долдуран адам болмалы. Мен оны кән гөрдүм. Онуң билен йүзбе-йүз дуруп, телим сапар гүрлешибем гөрдүм. Мен оны танаян, ол мени тананок. Дүнйәде шейле багтыятанчылыгам болян экен, Ораз җан!.. Өңрәк мен Гурбансолтана душ гелдим. Оңа тәзе пулдан он мүң манат пул хөдүрледим. «Менсиз мең оглумы өсдүрип етишдирениң үчин шулары менден ал» дийдим. Ал-петимден алды. Йүзүми ит далан ялы далап гойберди. Инди мен пулума-да ер тапамок, Ораз җан!.. Ине, бейле ишигайданчылыгам

болян экен. Боляр, Ораз җан, сакырдап кән отурдым. Вагтаңы алып отурмайын-да, турайын. Сен Җерен җан үчин менден разы бол. Дүнйәниң ойны кән, Ораз җан! Ким билйәр, ене габат гелинҗекми, гелинҗек дәлми? Оны худай билсин!..

Сесими чыкармадым. Не разы дийип билдим, не-де разы дәл дийип билдим. Җерени ятлап хырчымы дишледим-де, йүзүми ашак салдым. Икимизем шейдип, эп-эсли дымышып отурдык. Ахырында Артык сөз ачды.

— Мен Җерен җаның патасыны алдым. Едисини, кыркыны совдум. Ашынам бердим. Сизем шейдиписиңиз дийип эшитдим. Таңрыялкасын! Өмрүңиз зыят болсун!.. Уруш йыллары Җерен җана хоссар чыкдыңыз.

Артык голтугындан бир петде пул чыкарды.

— Ине, шулары ал. Менем сизден разы болайын, сизем менден разы болуң!..

Онуң бу болшуна башда аңк-таңк болдум. Нәме дийип, нәме айтҗагымам билип билмедим. Серетсене!.. Бу маңа Җерен җан үчин пул узадяр!.. Бичак гахарым гелди. Ол мениң үстүмден гүлйән ялы болуп гөрүнди.

— Нәме, сен мениң үстүмден гүлҗек болярмың? Сен маңа Җерен үчин пул узадярмың? Җерен пула өлчелйән адам дәлдир. Җерени дүнйә билен өлчесеңем аздыр. Җерен мениң Гүнүмди, Айымды. Җерен дүнйәмизиң ярашыгы, өйүмизиң безегиди. Какам оны өз гызынданам оңат гөрйәрди. Җерен хич хачанам пула зар болманды. Ол эне-ата мәхрине, ага мәхрине зарды. Ол саңа дирикә мәтәч болманды, өлүкә нирeден мәтәч болсун!..

Артыгың йүзи бичак эрбет болды, йүзи-гөзи чытылды. Мүззерип бир гысым болуп галды.

— Сен мениң бичак гөвнүме дегдиң, Ораз. Мен сениң яныңа улы тама билен гелипдим. Менем бу дүнйәде кимем болса, бири билен ич дөкүшмели ахырын. Мен сени разы этсем, гөвнүме болмаса, Җерен җанам разы болайҗак ялы болуп гөрүнди. Чакым терсине болуп чыкды. Гөвнүңе деген ерим болса, гүнәми өтевери...

Артык нәразы халда, улудан дем алып, еринден турды. Дик дуран еринден гитмекчи болуп дурка ол маңа шейле дийди:

— Өлмәнкәм сен маңа екеҗе ягшылык эдип билмезмиң?

— Ол нәмәниң ягшылыгы?

— Сенде Җерен җаның сураты бармыш дийип эшитдим. Гайрат эт-де, сен шоны маңа бер.

Артык мен ене-де онуң йүзүни аларын өйдүп горкды. Бүтин гөвреси билен сандырады. Дуран еринден гүрпүлләп гайдарлы гөрүнди. Онуң бу ягдайына бирхили рехимим гелди. Мен бу вагт онуң билен деӊ болмалы дәлдигине дүшүнйәрдим. Догруданам, менде Җерениң сураты барды. Җерен оны паспорт үчин алдырыпды. Йөне, мен оны йөрите Еревана иберип улалдыпдым. Онуң суратыны улалдан адам бичак уссат адам экен. Онуң реңклери сайлап, ерли-еринде гоюп билшине хайран галдым. Ол суратда Җерен хут, дирилигиндәки ялы йүзүңе середип, чаларак йылгырып дурды. Мен оны иң гөрнүкли ерде, иш кабинетимде, халың йүзүнде асып гоюпдым. Гел, мен шоны муңа берейин. Мен Җерениң паспорт үчин алдыран суратындан ене улалтдыраярын диен нетиҗә гелдим. «Сен азаҗык гараш» дийдим-де, иш кабинетимден Җерениң портретини алып гелдим. Екеҗе агыз гүрлемән оны Артыга узатдым. Артык сандырап дуран эллери билен сураты элимден алды. Эййәм гүн яшаны үчин сураты чыраң ягтысына тутуп, ичгин-ичгин сынлады. Эли суратлы чөкүне дүшди. Келлесини яйкап, хырчыны дишледи.

— Шол гиҗе эпишгәниң өңүнде машын сүрүп отырка-да, эдил шунуң ялыды — дийип, сурата маңлайыны гойды-да, инчели-ёгынлы сес билен кичиҗик чага ялы аглады. «Җерен җан! Җерен җан!» дийип, узын-узын награ чекди. «Харамзадалар!» дийип, гөр, кимедир сөгүнди... «Икимизи гөр, не гүнлере салдылар?!» Онсоң агламакдан яңа дым — гызыл болан гөзлери билен маңа серетди.

— Яшың узын болсун!.. Тоюнда гайтсын!..

Мен онуң суратыны элинден гайдып алайҗак ялы Артык сураты голтугына берк гысды-да, чалт-чалт йөрәп, чыкып гитди.

Шондан соң Артык гайдып бизе гелмеди.

СОҢЛАМА

Гадырлы окыжы! Мениң бу эсерими язмагыма Җереними меңзеш Җеренжигиң себәп боландыгыны билйән болсаңыз герек. Гүнлерде бир гүнем бу эсерим китап болуп чыкды. Мениң бу эсеримиң китап болуп чыкмагы маңа ене-де Җеренжиги ятлатды. Мениң бу китабы оңа окадасым гелди. Эгер ол мениң бу китабымы окайса, онуң маңа болан өңки гарайшының бүс-бүтин үйтгежекдигини билип дурдум. Эгер ол мениң бу китабымы окайса йүзүми ит далан ялы далап гойберендигине өкүнжекдигинем билип дурдум. Онсоңам гепиң түммек ери, оны бирхили гөресим гелйәрди. Бу эсерими язанымдан соң оны хасам гөресим гелди. Шейдибем элим китаплы оларың өйлерине бардым. Хернә, багтыма Җерен ховлуларында кир серип дуран экен. Җерен мени гөрүп, ене-де горкды.

— Җерен, сен менден горкма, мен саңа китап гетирдим.

Җерен гахар билен гөзлериниң гыйтагыны айлап, бир маңа, бир-де, оңа узадып дуран китабыма серетди.

— Бу китап сен хакда, Җерен!

Бу онуң илкинжи гезек маңа шейдип гарайшы болса герек сораглы гарады.

— Мен хакда?

— Хова, сен хакда.

— Ол нәхили мен хакда болярмыш?

— Озалам бир эдил сең ялы Җерен барды. Бу китап шол хакда.

— Мен сениң ол диййән Җерениң дәлдирин. Ойнажак адамыңы дашдан гөзле... Ёгсамам...

— Җерен... Җерен җан!..

— Кака!.. Кака!.. дийип, Җерен сесинде барын эдип гыгырды. Сөзе салым ёк, какасы йүреги ярылан ялы болуп, ылгап даш чыкды. Эдил бойнуна товусжак гаплаң ялы болуп, Җерен икимизиң арамызда хәзир болды.

— Нәме болды? Нәме хабар?

Онуң бу сорагы маңа гарап айдандыгыны-да, Җерене гарап айдандыгыны-да аңшырман галдым.

— Хич хили зат ёк, мен Җерене китап гетирип бердим.

— Кака, ол маңа озал яглыгам хөдүрледи.

— Яглык? Ол нәмәң яглыгы?

— Оны өзүнден сора. Мен-ә шу адамдан бизар болдум. Гөр, индем маңа китап хөдүрлейәр.

— Ёгсамам яшулы, сен ким? Саңа бизден нәме герек? Сениң мениң гызым билен нәме дахылың бар? — дийип, Җерениң какасы мени гыссап уграды. Мен совукганлылык этдим. Йылгырдым.

— Маңа хич зат герек дәл — дийдим. — Мен Җерени өз Җереними меңзетдим. Мениңем бир вагт эдил сениң Җерениңе меңзәп дуран Җереним барды. Сениң гызыңы гөрүп, шол Җереним ядыма дүшди.

— Сениң Җерениң боланында ким боляр?

— Түркменчиликде гапыдан бири гелсе өйден отурмагыны хайыш эдйәндирлер. Сен болсаң даш ишикден хабарымы алҗак боляң.

— Йөрүң! — дийип, Җерениң какасы мени өе салды. Ол мени өзүниң иш столуның башында отуртды. Ине шонда дивардан асылгы дуран бир сурата гөзүм дүшди. Гурбансолтан Ягмырова!.. Еримден туранымы дуйман галдым. Суратың голайына барып, эмайлык билен онуң айнасының йүзүнден сыпаладым.

— Бу сурат сизе нireden дүшди?

— Ол нәме дийдигиңиз? Ол мениң әҗем ахырын.

— Әҗем?!..

Аңк болуп онуң йүзүне серетдим. Шонда онуң догруданам Гурбансолтан Ягмырова чалым эдип дурандыгыны аңшырдым.

— Ёлдаш Ягмырова хәзир нireде?

— Үч йыл мундан өң өлди.

Үстүмден гызгын сув гуюлана дөндүм. Мениң эзиз мугаллымам! Ол бизе — маңа, Җерене иң якын адамларың бириди. Олам нәкес Артык зерарлы Җерен икимизден аз эҗир чекмәнди. Серет, бу затлар нireden гелип чыкды!.. Мениң бу гелип гирен өйүм хут оларың өйлери болса нәтҗек? Мениң Җерениң какасы диййәним өз Җеренимиң җигиси, мәхрибан мугаллымамың оглы болса нәтҗек!.. Непес! Непес!.. Җерениң сени нәхили говы гөрендигини билседиң!.. Сени гөрүп, өз җигисиниң бардыгына гуванып, бегенҗинден ики болуп биленокды. Кичиҗиккәң сениң хер бир айдян сөзүң, хер бир херекетиң хакында җошуп, толгуна-толгуна гүррүң эдип берерди. Инди муңа шол кичиҗик Непес дийсең ким ынанар? Шол кичиҗик Непес инди отуз

бәш яшларындакы хер эгнинде бир адам отурбермели даяв адамды. Вах, Җерен яшап йөрен болса болмаярмы? Ол Непесе, Непесиң гызы Җерене гуванып, аңырсына чыкып билмезди. Такдырың оны бу затлардан махрум эдендигине, Гурбансолтан Ягмырованың болса, бу дөвлетли өйи ташлап гидендигине гынанҗыма богазым долды. Непес мениң агыр ягдая дүшендигими аңлан ялы:

— Нәме, сиз мениң эҗеми танаярмыдыңыз? — дийип, совал берди. Мен геплемәге рогватым чатманы үчин диңе макуллайҗылык билен башымы атдым.

— Сизиң өзүңиз ким болмалы? Сизиң мениң гызым Җерене дахыллы нәхили ишиңиз бар?

Мен онуң бу сорагына җогап тапып билмедим. Догрусы, алҗырадым. Херн-ә дадыма китабым етишәйди.

— Шу китабы окатҗакдым.

— Ол нәхили китап?

— Бу сениңем, Җерениңем хөкман окамалы китабы. Бу бизиң тарыхымыз.

— Бизиң тарыхымыз? Биз боланында ким боляр?

— Сен, мен, Җерен, Гурбансолтан Ягмырова...

Непес гең галып йүзүме серетди. Мени танаҗак болян ялы тәзеден сынлады. Иш столуның үстүнде, уллакан күти ак кагызың янында үйшүшип ятан чызув эсбапларыны бир гапдала сүйшүрди. Мен онуң чызгысыны гөрүп, улы бир гурлушыгың проектидир гуман этдим. Бирденем, ишләп отуран адама пәсгел бермәйин диен пикир келләме гелди-де, еримден турдум. Непес маңа гөзлерини тегеләп серетди.

— Нирәк?

— Инди мен гайдайын. Эгер гаршы болмасаңыз ене гелерин. Йөне, сизем барып дуруң. Биз бир ят адамлар дәл ахырын. Барымыз өз-өзүмиз.

Мен оңа өз яшаян еримиң адресини айтдым. Ол маңа яйданҗаңлык билен шейле дийди:

— Мен-ә догрусы, сизи танамадым.

— Сиз мени танамасаңызам мен сизи танаярын. Эгер шу кытабы окасаңыз оңа гөзүңиз етер. Йөне, сиз хачандан бәри бу ерде яшаярсыңыз?

— Озал обададык. Эҗем өлен йылы гөчүп гайтдык. Мени Ашгабатда ишлемели этдилер.

Гайтмазымың өң яны олара берен китабымы йүзүне шу сөзлери яздым,

«Шу китапда языланларың хеммеси хакыкатдыр. Автордан».

Ол маңа шүбхели ягдайда йүзүме середип, китабы элине алды. Ювашҗа агзыны гымылдадып:

— Саг болуң, хөкман окарыс — дийди.

Мен олардан чыкып гайданымда гең бир дуйгыны башдан гечирийәрдим. Гөвнүме болмаса мен бу гүн улы бир ачыш эден ялыдым. Мен өзүме ене бир таныш гапы тапындым. Мен бу гапа гелип таныш йүзлери гөрдүм, бир топар таныш йүзлери ятладым. Бу дүнйә гелип мен көп-көп таныш йүзлери йитирдим. Олар маңа эзиздилер, мәхрибандылар. Маңа иң якын адамлылар. Олар җуда говы, тапылгысыз адамдылар. Арасында ек-түк эрбетлерем болупды. «Ягшылардан ат галды, яманлардан сет». Дүнйәде ягшы адамлар — таныш йүзлер нәче көп болдугыча яшамагам шонча еңил, шонча гызыклы боляр.

ХЕКАЯЛАР

СУРАТ

— А, гыз, Сона, сениң шу оглуң нәхили?

— Нәхилимиш. гыз?!...

— Эдил, улыгыз ялы-ла, гыз.

— Оны нәмеден дийдиң, Җахан?

— Өйлеринден даш чыкҗак гүманы ёк. «Багрыны ере берип, хачан гөрсең китап окап ятыр. Илиң ясында-тоюнда-да, гөрнүп баранок. «Екелик худэя ягшы» дийййәр. Хеем гүрлеңгүҗүк ялы өйден чыкманам отурма боларлмы?

— Ай, нәтҗек, Җахан. Онуң болшы шейлерәкдә. Онуң окувы бир кын окув.

— Ай, иллерем окаярлар-ла. Мениңем оглум Москвада дөрт йыл окады. Ол-а бейле дәлди. Ругсада гелдиги өйде отуртҗак гүманың ёкды. Иши гезме билен, ил-гүн билен боларды.

— Аман җаның Москвада окап йөренине инди еди йыл болды. Мунуңкы алымлык окувы, кын окув, кейгим.

— Хич окувам бир аңсатдыр өйдемок. Онсоңам Ширинҗемал, бу оглуңы өерме ниетиң ёкмы? Сениң бу оглуң мениң улы оглумданам бирки яш улудыр ахырын.

— Ай, гоюп отур-а, Җахан! Сенем гүрлемелимиш дийселер бир зат диййәң гойберибeрйәң. Шо-ха болайса сениң кичи оглуң билен яшытдыр.

— Кичи оглумам түвелеме йигрими бәшине гитди. Түвелеме, эййәм бир оглуң атасы болуп йөр.

— Вах, боланы говы, Җахан җан, бир оглуң дәл он оглуң атасы болсун, худайым. Худай етирсе Аман

җанам огуллы болар. Айын болмаса шонуң өйленмәнини йүзүме басҗак болшуп дурсуңыз. Несибели гүни с-да өйленер, худай берсе чага-чуга-да болар.

— Хер задың өз вагты ягшы, Ширинҗемал.

— Биз-ә диййәс кейгим, өзи эденок. Өзи этмәнсоң оңа этҗек задың нәме.

Аман бу вагт бу гүррүңлери эшитмесе-де, шейле гүррүңлериң боляндыгыны дуйярды. Эҗесине галса ол бир вагт өйленмелиди. Эмма Аман бу вагт өйленмеги барыпятан акмакчылык хасаплаярды. Окувыны бирянлайын этмән өйленйәнлере-де гахары гелйәрди. Олары самсык, акылсыз хасаплаярды. Ол өз окувына шейле бир берлипди велин, дүнйәде шондан гызыклы, шондан максада лайык, шондан пейдалы зат бардыр өйдүп пикир этмейәрди. Онуң хер гүни, хер сагады хасаплыды. Ол улы-улы гурлушыкларда практикада йөрен вагтларам шейледи. Бу гүнлер ол өз ылмы иши— диссертациясы билен шейле бир гызыгыпды велин, дурмушдакы бейлеки затлар оңа йөне бир ховайы, бош затлар болуп гөрүнйәрди. Ери, яңкыҗа огланлара нәме герек дийсене!.. Бейле-де келпең, бейле-де акылсыз огланлар болар экен-ов!..

Аман столуны әпишгәниң өңүнде гоюп, улы бир гурлушыгың планыны чекип отырды. Ол өз иши билен шейле бир гызыгыпды велин, хатда өзүниң ниреде отурандыгыны хем унудыпды. Әпишгәниң өңүне пат эдип, кесек дүшди. Онда-да ол үнсүни бөлмән ишледи. Ене кесек зыңылды. Соңундан кимдир-де бири пыңкырып гүлди. Аман ахырын ишинден келлесини галдырды.

— Чагалар, ёк болуң әпишгәниң өңунден!.. дийип гыгырды. Бирбада сес-үйн ятышды. Кесегем зыңылмады, гүлки сесем эшидилмеди. Аман үнсүни ише берди-де, ене дүнйәни унутды. Аз салымдан ене-де кесек зыңылды. Аман ене келлесини галдырды. Бу гезек гүлки әпишгәниң эдил өң янҗагазында эшдилди. Аманың гахардан яңа эллери сандырады. Өр турды. «Оҗагаз огланҗыгы тутуп, еңсесине какып гойберейин!» диен нетиҗә гелди. Ылгап даш чыкды. Догруданам, әпишгәниң өңүнде бири дурды. Йөне ол дуран огланҗык дәл-де, он секиз яшларындакы акягыз, узынак гызды. Аманың өңки гахары ятышды. Ол гызың әпишгәниң өңүнде бейдип дуршуна гең галды.

— А, гыз, бу тайда нәме ишләп дурсуң!..

Аманың сеси бирнеме сандырап, гахарлы чыканы үчинми нәмеми, ол гыз оңа гөзлерини тегеләп, бирхили горкулы гөрнүшде гарады.

— Ханы, яңкы кесек зыңян огланҗык нирә гитди?

Гыз оңа җогап бермән йүзүни ашак салды.

— Ханы, яңы бир огланҗык әпишгәмиң өңүне кесек зыңды-да?!..

Гыз бирден башыны галдырды-да, хезил эдинип гүлди.

— Нәме гүлйәң? Бу ерде гүлере нәме бар?

— Ол хайсы огланҗык? — дийип, гыз ене гүлди.

— Ики шахлы, бир гөзли, алты аяклы огланҗык... Я-да өзүң болайма?

Гыз Аманың бу сорагына бираз алҗыраҗак болды.

— Өзүм! Мен... Мен... Мен огланҗык дәл ахырын.

— Оглан болмасаңызам, аклыңыз огланча-да ёк.

Аман гыза тарап элини силкип, өйлерине гирди. Гыз шондан соң улы пикире батып, әпишгәниң өңүнде доңдурылан ялы болуп дурды. Бирденем бир зат ядына дүшен ялы өйлерине тарап ылгады. Барып өзүни диваның үстүне оклады-да, сессиз аглады. Соң ювашлык билен ериңден турды-да, йүз-гөзүни сүпүришдирди. Ики эли билен алын сачларыны сыпанында дулдакы айнада өзүне гөзи дүшди. Айнаның өңүне барып өзүни сынлады. Өзүнде кем тапмады. Бойы бой еринде, сачы сач еринде, гара гөзи бар, гара гашы бар. «Я-да инди мен онуң янына бесленип барсаммыкам? Мени хапыса, харсал гөрйән болаймасын? Я-да художникликде окаяным үчин кәрими халанокмыка? Я-да бири мени оңа яманлап йөрен болмасын? Ва-ей, ким мени яманласын? Кимиң мениң билен иши болсун? Мениң оны говы гөрйәнлигими ким билйәр? Вий, ёгса-да, оны онуң өзи бери билйәрмикә? Белкәм, мен оңа нәзли гарап билмеги башарян дәлдирин. Хут шейледир. Мен оңа өз сөййәнлигими дуйдурып билмесем, ол мени нәме үчин оңат гөрсүн? Хөкман шейледир. Эгер ол мениң оны говы гөрйәндигими биләйсе, гараз бир хош сөз айдарды ахырын...»

Шундан соң ол бирнеме ынҗалды. Йөне оңа өзүниң сөййәндигини нәхили дуйдурмалы? Ине, меселәниң улусам шолды.

Бир гүн томус айлары Боссан училищеден гайдып гелйәрди. Ол ыссылап көчеден совулды-да, колхозың багчылыгының ичи билен гайтды. Онуң багчылыгың ичинден гайданы говы болупдыр. Ол шонда уллакан эрик агаҗының көлегесинде китап окап отуран Амана габат гелди. Боссан Аманы гөрмедиксирән болуп гечип гитди. Өйлерине барып, элиндәки ичи чоткадыр реңкли чемоданҗыгыны гойды. Айнаның өңүне барып, өзүне мазалы тимар берди. Онсоң Амана нәмәни бахаланап гөрүнҗегини билип билмән эп-эсли вагтлап яйданып дурды. «Гел, мен оңа буз ялы дүе чалыны әлтип берейин. Шу ыссыда оңа шондан говы зат болмаз» диен нетиҗә гелди. Уллакан ики литрлик, дашы гүлли термосы дүе чалындан долдурды-да, агзыны япып, Аманың янына уграды. Термосыны бир алма агаҗының дүйбүнде гойды-да, Аманың янына барды.

— Аман салам!

— Хә, асыл бу сенми? Нәме, ене маңа кесек зыңмага гелдиңми?

— Ёк, мен саңа гөрүнмәге гелдим.

Аман гең галып Боссаның йүзүне серетди.

— О нәме дийдигиң?

— Яңы мен сениң яныңдан гечип гитдим. Гөрмедиңми?

— Ёк.

— Гөрен болсаң нәдердиң?

— Ерими тәзелердим. Сен гөрмез ялы ере гидердим.

— Мен сени ниреде гизленсеңем тапарын.

Аман оңа җогап бермеди-де, ене-де окамагыны довам этди.

— Аман, сениң китапдан башга-да билйән задың бармы?

— Шейле совалдан озалам халыс иргин.

— Сен мениң адамы бир билйәрмиң?

— Сени мен дәл, әҗем оңат танаяр. Боссан дийип агзындан дүшүренок.

— Себәби сениң әҗең өзи говы адам. Мен оны өз әҗемден кем гөремок. Әҗем болмансоң оны мен өзүме әҗе тутунаян болсамам ахмал. Йөне сен мен хакда нәхили пикир эдйәрсиң?

— Хич хили.

— О нәхили хич хили?

— Боссан, гөрйәң-ә, окап отырын. Ыссыдан гачып шу ерик гелдим. Сенем гайта...

— Нәме менем?

— Ичими якяң.

— Догрудан? Вий, онуң дерманы бар ахырын...

Боссан ылгавыны яздырман алма агаҗының дүйбүнде гоян термосыны алып гелди.

— Ине, шундан ичсең йүрегиң буз ялы болар.

Боссан термосың агызяпысыны долдурып чал гуйды. Аман ичди. Боссан ене гуйды. Аман ене ичди. Үчүнҗи гезек иченинде Аман йүрегине элини гоюп Боссана миннетдарлык билдирди.

— Дойдум. Саг бол! Яшың узын болсун!

Боссан шоңа-да монча болуп өйлерине гайтды.

Аманам шондан соң узага галман диссертациясыны горамак үчин Москва гитди. Боссан оны угратмак ниети билен башга бир иши баханалап, өйлерине баранында Аман оңа «хош, саг болам» айтмады. Боссан шол гүнем аглады.

Аман Москвадан алты айдан соң доланып гелди. Алымлык дережесини аландан соң, бу гезек аркайынды. Агшамаралар Аман эҗеси билен өңлерине чай алып, яңы гүррүңе башланларында Боссан ичерик гирди.

— Гел, Боссан җан!.. «Гурт агзасаң гурт гелер» диенлери болды. Аман җан икимиз яңам сени ятлап отырдык.

— Ятлаяныңызы билип, гелэендирин гөрсең.

— Вах, гелениң говы, Боссан җан!..

— Аман, гутлаярын. Диссертацияңы үстүнликли горапсың дийип эшитдик.

— Саг бол, Боссан. Геч отур. Суратчылык билен нәдйәң?

— Ягшыдыр. Ине, шу иши сениң гелериңе тайярлап гойдум.

Боссан йүзүне ак хаса чекилен уллакан сураты оңа узатды.

— Бу нәме?

— Бу менден саңа ядыгәрлик.

Аман суратың йүзүндәки хасаны айырды. Сураты гөрүп ер-гөкден гелди.

— Бу мен-ле... Мениң суратым.

Сона эҗе сураты гөрүп агзыны ачып галды. Бу оглуның җанлыҗа өзүди.

— Вай, оглум. Мен сени дүнйә индирип, эклэп-сакланам болсам, сени шейле гөз өңүне гетирип гөрмәндим... Бу суратыңы гөрүп бәбек вагтың гөз өңүме гелди. Вах, какаң пахыр адам боланыңы гөрүп билмәнҗик гитдидә. Вах, шо-да дири болан болса болмаярмы? Сен муны нәдип бейле оңарып чекип билдиң, Боссан җан?

— Мен муңа бар мәхрими, әхли сөйгүми сиңдирдим, Сона эҗе.

— Элиңе гүллер битсин, балам!

Хәлден бәри сурата середип, аңк болуп агзыны ачып отуран Аман Боссаның янына гелип, онуң эллерини гысды.

— Саг бол! Саг бол!.. Сениң сунгатың мениң алымлык диссертациямдан йүз эссе ёкарда дур. Сен өз сунгатың билен адамларың өмрүни асырлара узалдып билҗекдигиңе гөзүм етди. Мен сениң уссатлыгың өңүнде баш эгйән, Боссан!..

Шондан соң аз салым хич кимден сес чыкмады. Хеммеси сурата сессиз середишип дурдулар. Илки Аман гүрледи.

— Ене бир гезек саг бол, Боссан. Сен йөне-мөне гыз дәл экениң. Сениң ялы гыза мен илкинҗи гезек душян. Мен нәме үчин сени озал танамандырын? Сен бу сураты хачан, нәвагт чекип йөрсүң? Сен мени гөрмән нәхили чекип билдиң?

— Мен сени кән гөрдүм, Аман, йөне сен мени гөреңокдың.

— Боссан җаның ики гөзүниң сендедигини озалам саңа телим айдыпдым-ла — дийип, Сона эҗе сөзе гошулды. — Сен Боссан җан ялы гыза озал душ гелмедик болсаң, индем душ гелмерсиң. Шоны берк ядыңда сакла.

— Сен догры айдян эҗе. Йөне, Боссан, сен муны хачан, нәвагт чекдиң? — дийип, Аман ене-де Боссана совал берди. Боссан җогап бермән йүзүни ашак салып эп-эсли дурды. Бирхили геплеҗек болуп, геплэп билмән йиданды. Ондан соң улудан демини алды-да:

— Мен сениң суратыңы чагалыкдан чекип йөрдүм — дийди. — Йөне, сениң кешбиңи суратда җанландырмага эҗизлик эдйәрдим. Совадым, теҗрибәм етенокды. Мен сизиң өйүңүзе кән гелдим. Хер геленим-

де-де гөзүм сендеди. Эмма сен вели, маңа середеңокдың. Сен мениң билен йүзбе-йүз отурып гүрлешен болсаң, маңа середип кә гүлүп, кә гахарланан болсаң сениң суратыңы чекмек, ички дүнйәңи ачмак маңа еңил дүшжекди. Сен велин маңа шол көмегиңем етирмедиң. Гүрлешәениңде-де, йүзүңи ашак салып гүрлешдиң. Онсоң гөзүңи-йүзүңи сынламак маңа кын дүшйәрди. Ахырында-да сен диссертацияң үстүнде ишләп отыркаң огрынча гелип, әпишгәниң өңүне гелип суратыңы чекйәрдим. Сен болсаң маңа кичижик чагадыр өйдүп, чыкып, әпишгәниң өңүнден ковуп гойберйәрдиң. Мен велин, ковсаңам, йүзүми алсаңам чыдадым. Чүнки мениң үчин иң герекли, иң арзувлы объект сендиң. Онсоң гиҗелер сени гөз өңүме гетирип, сениң билен гүрлешип ятырдым. Ахырында-да, ине, шу гөрүп дуран портретиң дөреди.

Аман Боссана гулак асып отурышына аңк болуп доңуп галыпды. Бу вагт Аманың гөз өңүне Боссаның чага вагты, әпишгәниң өңүнде йыгрылып дуршы, гүлкүси, багчылыкда гелип чал ичириши гелйәрди. Бу вагт Боссан хемме вагтдакысынданам оваданды. Боссан Амандан йүз эссе дагы талантлыды, дурмушы Амандан йүз эссе дагы говы билйәрди. Аман укудан оянан ялы бирден гыгырып гойберди.

— Икимиз бири-биримизсиз яшап билмерис. Биз, хөкман биле болмалы. Эшидйәрмиң, Боссан!?. Икимиз хөкман биле болмалы.

— Менем шейле пикир эдипдим, Аман. Икимиз хөкман биле болмалы диен карара гелипдим. Шу сурат шол максадыма көмек эдер өйдүпдим. Эмма терсине болуп чыкды. Мен өзүмиң әхли максадымы, әхли мәхрими, бар сөйгүми шу сурата сарп этдим. Инди мениң йүрегимде шу сурата дегишли екеҗе-де зат галмады. Бу портретлик ишим гутарды.

Боссан бир энайы йылгырды-да:

— Йөне, билип гой, Аман, шу сурат мениң илкинҗи сөйгимдир. Гаты аявлы саклагын — дийди.

— Айдяның нәме, Боссан. Мен муны депәме тәч эдинерин, гөзүмиң гөрежинденем аявлы сакларын.

— Боляр онда, хош саг болуң, саглыкда гөршели!..

— Боссан... Боссан!.. Дурсана!..

Боссан дурмады. Шол чыкышына гараңкының ичинде гөзден йитди. Аман өврүлип ичерик гирди.

Сона оглуның йүзүни гөрүп хайыкды. Оңа рехими инди.

— Нәме, оглум, онуң инди шейдип өмүрлик гидибериши болдумы?

— Шейле болды, эҗе.

Хай оглум, өзүңденем бар-да. Шол окувым дийип бар зады унудайдың-да. Арасында адамының даш-төверегине-де, бир гөз айлаймасы болар-ла.

— Бичеме дәл эҗе. Төверегиң болмаса окувың нәме хайры бар.

ҖИГИМИҢ АДЫ АШЫР

Ким җигисини эрбет гөрйәндир өйдйәң? Йөне, мениң оны оңат гөршүм үйтгешикди. Оңа гөзүм гидйәрди. Оны гөрүп, бирхили кемсинҗек болярдым. Мен эййәм отуз үч яшадым. Ол яңы онундады. Мен хәзирем, озалам онча болуп билмәндим. Ол велин, эдил улулыкдан кичелдилен ялы, бар зада аклы чатярды. Өе серенҗам берип йөренем шолды. Гиң ховлымызың багына-бакҗасына середип, онуң ичини сүпүрип, артянам шолды. Бейлеки чагалар окувдан гелип, нахар эдиндиклери көчә ылгардылар. Дүнйәниң аладасындан бизар, гүлшүп, гыгырышып оюн ойнардылар. Ашыр велин оюндан-бейлекиден бизар, хачан гөрсең, өйүң иши билен гарабашына гайды. Бир гөрсең, эли пилли гара дер болуп багларың ашагыны депип, юмшадып йөрди. Бир гөрсеңем, эли утюклы мениң, өзүниң гейимлерини утюклап дурды. Ол шу гечен йылларың ичинде нахар биширмәге шейле бир өкделәпди велин, хайран галып, агзыңы ачып отурмалыды. Мен велин хич вагт бейле болуп билмәндим. Хут, хәзирем, отуз үч яшымда-да, онуң башарян затларыны башарып билҗек дәлдим. Маңа нахар бишир дийселер ягыны нәхили якмалысынам билҗек дәлдим. Нахар биширмек, гейим утюкламак — булар аял иши — эҗемиң ишлериди. Ховла серетмек, баг-бакҗалары суварып, дөкүнләп, дүйбүни депип юмшатмак, булар какамың ишиди. Ашыр инди какамыңам, эҗемиңем деригине зәхмет чекйәрди.

Инди мен нәлер хырчымы дишлейән, өкүнйән, барына-да дүшүнйән, арман гичди. Дурмуш диен задың, яшайыш диен задың дуршы билен зәхмете, гөреше баглыдыгына, оңа гөз етирмек үчин, бир өз бейниң җуда дарлык эдйәндигине, оңа гөз етирмек үчин, илки

билен адамлары, оларың хәзирки, гечен, гелҗек ыкбалларыны өвренмели экенлигине, шол адамларың гелҗекки ыкбалларының сениң билен багланышыклы тарапларыны өңүнден гөрүп билмелидигине, шоны билениңден соң болса, оңа етирип билҗек пейдаң хакында пикир этмели экен. Мен велин, ол хакда инди пикир эдйәрин. Ашыр мегерем, бу затлара дүшүнйәрди. Ол багтлыды. Хич кимиң өңүнде: эҗемиңем, мениңем, хатда какамыңам өңүнде бергили дәлди. Онуң шу хәсиетине, гылыгына, акыл-пайхасына, зәхмете, яшайыш үчин гөреше болан хыҗувына, онуң эҗемиң өңүндәки хызматына, маңа берйән хөзүрине гуванып аңырсына чыкып билемокдым-да, онуң гелҗекде, мысал үчин, мениң яшыма баранында нәхили адам болуп етишҗекдигине хәзирден гөзүм гидйәрди. Ашыр нәме үчин өз аладасыны дәл-де, мен инди отуздан геченем болсам, мениң аладамы эдйәркә? Ашырың бир гезекки маңа берен сорагы маңа бичак тәсир этди.

— Тәзеден зат язаңок-ла?..

Ким-де болса бириниң маңа шейле сораг билен йүзленмегине көпден бәри гарашып йөрен ялы, ондан җуда разы болдум. Мениң телим вагт бәри йүрегимде берч баглан дердими дөкмегиме себәп болуп билҗек зат, догруданам, диңе шу сорагды. Ол муны йөне сораймады. Онуң шу сорагы соранында маңа нәхили середендигини сиз бир билседиңиз!.. Онуң шол середишинде маңа хормат, дөзмезчилик, ынҗы, чекинҗеңлик, хас догрусы, гынанч барды. Шейле назар билен шейле сорагы улулар берен болса, белки, маңа бейле тәсир этмесе-де этмезди. Мен онуң маңлайына дүшүп дуран юмшаҗык гара сачындан сыпаладым. Улудан демими алдым-да:

— Язып билемок — дийдим.

— Язып билемок?

Ол ынанмазчылык билен, кинаялы йылгырып йүзүме серетди.

— Озал эрбет язян экеним. Инди говы язҗак болян. Онам башарамок.

— Шоң ялы язсаң, боляр-да.

— Язмак үчин Ашыр җан, дурмушың агысын-а агламалы.

Оңа дүшүнип, җаныгып язсаңам, адамы бирхили еллиргән ялы эдйәр.

— Еллиргән ялы? О нәме үчин?

— Мен оны саңа нәхили дүшүндирсемкәм?.. Мысал үчин, ынха... Язяркаң сен дүнйәни унудяң. Говам болмалы, эрбедем. Самсыгам болмалы, акыллам. Алымам болмалы, чаласовадам. Сада-да болмалы, мекирем. Гараз, хемме киши болуп чыкмалы. Олар агланында агламалы, гүленинде гүлмели, оларың әхлисиниң тәлейине-де, диңе бир адам, языҗы җогап бермели. Эсери керпич өрен ялы я-да кешде чекен ялы хиңленҗирәп, я-да сыкылык атып язҗак гуманың ёк. Мазалы хорлук чекмели. Бир рус шахырының айдышы ялы «Языҗы болҗак болсаң, ганың билен язмалы».

— Ганың билен язмалы?!..

Гүлдүм.

— Ай, бу бир гепиң гердиши-ле. Йүрегиңден гайнап җошмаса язып биленок дийдигим.

— Мен гызыклы китаплары говы гөрйән. Узын гиҗеләп укламан ока дийселерем окардым. Сен инди бир зат язсаң маңа окатгын, болярмы?

Мен оңа хөкман окатҗакдыгыма сөз бердим. Онуң: «Гызыклы китаплары говы гөрйән, бир зат язсаң маңа-да окатгын» дийип айтмагы, мени гызыклы бир эсер язмага меҗбур эдйәрди. Эмма нәче хыял этсем-де, башыны җемләп билен задым болмады. Ашыр велин, хер гезек иш столуның башына гечсем, бир зат язандырын өйдүп, ювашлык билен яныма гелип, барлап гидерди.

Бир гезек велин... Мениң түйс горкуп йөрен задымам шолды. Я-да ыкбал инди Ашыр җанам маңа көп гөрдүмикә? Бирден, ол башыны алып гидиберсе, мен нәме ишләрин?

Инди үчүленҗи гүндүр өе гара беренок. Эҗемден сорасам «Гиденинде-хә дайымлара дийип гидипди» дийди.

— Үч гүнләбем бир дайылар болармы?

— Биз-ә хайран. Ханы шу гүнем бир гарашалы. Эгер бу гүнем гелмесе, эртир өзүм ызындан гидип геләериндә.

Маңа шу үч гүнүң нәхили агыр дүшендигини сиз бир билседиңиз. Гөвнүме болмаса оңа бир зат болаян ялы, азашып йитип-гиден ялыды.

Шол гүн достум гелин тоюны этди-де, гич гелдим. Хич кими оярман болян җайыма бардым. Эгин-эшиклерими чалшырып, иш столумың чырасыны якып гөрсем бир тәзеҗе китап ятырды. Бу дашары юртлы прогрессив языҗының язан китабыды. Мен шу китабы киминң гетирип, иш столумың үстүнде гоюп гидендигине хайран галып отырдым. Онянча гапы чалаҗа ачылып, ичерик Ашыр гирди. Нәхили өр туруп, онуң янына нәхили ылгап баранымы дуйман галдым.

— Ашыр! Бу сенми?

— Хава.

— Нирәк гитдиң?

— Дайымлара.

— Не бейле кән эглендиң?

— Ай, эгленәйдим-дә.

— Онуң ялы үч-дөрт гүн ятып гелҗек болсаң, өңүнден өйи хабардар этмели ахырын. Саңа бир зат боландыр өйтдүк.

— Ёк-ла, хич задам боланок.

— Онда нәме бейле көп эглендиң?

— Ол тайы хезил экен. Базарың яны болансоң хер гүн базара гитдик. Мен билбилҗиге кагыз чекдирип бир китабам утдым. Хан-а, шол китап, оны мен саңа гетирдим.

— Асыл муны сен гетирдиңми? Мен болсам шуны ким гетирдикә дийип хайран галып отырын. Онуң ялы болса нәме, саг бол, Ашыр җан.

— Түркменче дәл экен, ёгсам өзүмем окап билердим.

— Окап гөрейин. Эгер говы болса, онуң ичиндәкилери мен саңа өзүм гүррүң эдип берерин.

Икимизем бири-биримизиң йүзүмизе середишип йылгырышдык.

— Индикиле бир ерик гитсең нәче эгленҗегиңи айдып гитгин. Болярмы?

— Боляр.

Ашыр иш столумың янына гелди-де, столуң үстүне гөз айлады.

— Бир зат яздыңмы?

— Ёк, Ашыр җан, хич зат язамок.

Ашыр «бе» дийип, мениң хич зат язмандыгыма гынанды.

— Келләңе хич зат гиренокмы?
— Гиренок, Ашыр җан.
— Бе... дийип, ол ене гынанып, келлесини яйкады.

Мениң соңкы вагтлар хич зат язмаяндыгыма Ашырың чыны билен гынаняндыгыны билип дурдум. Онуң бейле ягдая дүшмегине өзүмиң себәп болaндыгымы-да билип дурдум. Мен бир затҗагаз яздыгым илки билен Ашыра окап берйәрдим. Олам эдил улы адамлар ялы үнс берип диңләрди. Онсоң ондан диңлән задыңы айдып бер дийсең башдан-аяк айдып берерди. Ол инди маңа халыс өвренишипди. Менем инди оңа шейдип язан задымы окап бермәге рам болупдым.

Ашыр эп-эсли салым янымда сесини чыкарман дурды-да, улудан паллады. Мен оңа:
— Бар, инди гит-де, еринде ят — дийдим.
— Ол китабы окасаң маңа гүррүң эдип бергин — дийди-де, Ашыр ятмага гитди.

Гиҗе бир чене бараны үчин мениңем бирхили укым тутҗак болярды. Мен Ашырың маңа гетирип берен китабының бир-ики сахыпасыны окадыгым ятҗакдым. Эмма бир гөрсем эййәм бир бабыны гутарып барян экеним. Шол бабы гутарып, онсоң ятмагы карар этдим. Соң бир гөрсем икинҗи бабының орталарында гезип йөрүн. Шейдип ол китабы окап отурышыма даң атып, җахан ягтыланынам дуйман галыпдырын.

Бирденем менде китап язмак хөвеси дөреди-де, галама нәхили япышанымы-да дуйман галдым.

Эртеси Ашыр маңа ене шол өңки совалыны берди.
— Хей бир зат язаңокмы?
— Язян, җигим, язян.
— Хей, яша!.. Онсоң маңа окап берермиң?
— Хөкман җигим, хөкман.

АЙГЫТЛЫ ПУРСАТ

Олар эдил шу пурсатда душушмадык болсалар болмаярмы? Вах, онда алланәмелик болаймаҗакмы нәме?!.. Онда, белкәм, икиси-де, иң багтлы адам болардылар.

Сәхедем инди өз эден ишине мыдама өкүнип гезмели болды... Көпленч шейле боляр. Адам кесеки эли билен дәл, өз эли билен өзүни көсейәр. Онсоң шол өзүниң йитирен аматлы пурсатының ене бир ёла гайдып гелмегини ислейәр. Эмма бейле зат адам баласында киме етдирип дур. Хер пурсат бир пурсат боляр. Хер пурсатың өз перманы, өз чөзмели меселеси боляр.

Сәхет үчинем шол пурсат иң җогапкәрли, иң айгытлайҗы пурсатды.

...Хова ыссыды. Дымыкды. Чөп башы гымылдамаярды. Бу ерде болса, не баг барды, не бакҗа. Гиден говачалык мейданыды... Сәхедем бригадир билен ирден бәри говача мейданына айланып йөршүди. Ол эййәм сувсап уграпды. Даң чызыландан туруп, бригадирлериң өйлеринде ичен дүе чалы ядына дүшйәрди. Ол хәзир шол чалдан аз ичендигине гынанярды. Вах, шол чал шу вагт болан болса болмаярмы? Бир дамҗасынам ыря этмән җамың ичиндәки чалың барыны башына чекерди. Бригадир болса оңа шейле диййәрди:
— Наргүллең картасына-да гелдик. Хан-а, шол көпрүден геченҗе еримизде оларам пагта йыгып йөрен болсалар герек.

Наргүл! Сәхет Наргүли бу гүн танамалы дәлди. Олар гоңшыдылар. Наргүллер билен Сәхетлериң иенлери айры гитмезди. Эдил бир машгала ялы болуп яшаярдылар. Наргүл Сәхедиң гөз өңүнде шол кичи-

җиклиги, эртирден агшама ченли ики яна ат салып, кә айдым айдып, кәте болса хайсыдыр бир оглан билен якалашып, уршуп йөрен гызҗагазлыгына галыпды. Наргүлиң товарып дуран сачҗагазларыны, догумлылыкдан яңа ялдырашып, ойнаклап дуран гөзлерини, гаража гашлары билен ап-акҗа дишлерини хәзирем гөрүп дуран ялыды. Эмма, ондан бәри хасап эдип отурсаң он үч йыл гечипдир.

Он үч йыл мундан озал Сәхетлер Ашгабада гөчҗек болуп, әхли өй гошларыны уллакан машына йүкләнлеринде Сәхедиң эҗесем, Наргүлүң эҗесем ярым-яш аглапдылар. Наргүлүң эҗеси Сәхедиң эҗесине шейле дийипди:

— Ери, инди шейдип, обаны ташлап гидиберҗекми? Биз-ә шу гүне ченли бири-биримизи айры адамдырсам өйтмейәрдик. Бир җан — бир тен болуп яшадык. Инди сиз шейдип, ят адам болуп, гөзүмизден гайып болуп өтәгитҗекми?

Шонда Сәхедиң эҗеси Наргүлиң эҗесиниң йүзүнден, гөзүнден сыпалады:

— Доган җан!.. дийип, агзыны онуң дулугына етирип, гулагына чавуш чакян ялы болуп шейле дийипди:

— Сениң айдып отуран задың нәме? Хей, бизем сизден ят боларысмы?!.. Хич хачан ят болмарыс. Озал биз вадалашыпдык ахырын. «Ики аяклы ики гүнде» дийипдирлер. Сәхет җаныңам, Наргүл җаныңам етишенини дуйман галарыс. Онсоң алланәме эдип той эдерис. Озал гоңшыдык. Онсоң, эншалла, гарындаш боларыс. Сүйҗүлик билен гатнашар дурарыс.

— Агзыңдан худай эшитсин, гоңшы җан! Ол гүнлере-де, саг-аман етирсин-дә... дийип, Наргүлиң эҗеси гелип, Сәхедиң келлесини сыпалапды.

Шол гүнден шейләк Наргүл Сәхедиң йүрегинде айратын ер тутупды. Оны хәли-шинди Сәхедиң эҗесем ятлатды йөрди. Шейдип Сәхет йигрими, Наргүл он секиз яшады. Сәхет Ашгабатдан бу колхоза командировка гайданда-да, эҗеси оңа: «Хөкман Наргүл җанам гөрүп гайтгын. Тоя тайярланып йөрендигимизем айтгын» дийип, берк табшырыпды.

Бригадир яңы «Наргүллең картасына-да гелдик» диенинде Сәхедиң йүрегиниң сарсып гидендиги-де шонуң үчинди.

Бригадир көпрүден гечип, бир түммеҗигиң үстүне

чыкып, гүндогарлыгына бакды. Бир топар пагта йыгып йөрен гелин-гызлара тарап элини көлегелендирип серетди. Бирденем:

— Наргүл! — дийип гыгырды. Бу сесе Сәхет тисгинип гитди. Онуң гөвнүне бригадир Наргүли дәл-де, өзүни чагырян ялы болуп гөрүнди. Онянча-да өңи фартуклы бир гыз картаның ичи билен булара тарап йөрәп уграды. Бу гелйән Наргүлди. Наргүл нәче голайлашдыгыча-да, Сәхедиң йүрегиниң урмасы гүйчленйәрди.

Сәхет Наргүли он үч йыл бәри гөрмәнди. Эҗеси болса шу гечен он үч йылың ичинде бу ере кән гелип-гидипди. Хер гелип-гидени нде-де, Наргүл хакында бир якымлы хабар гетирйәрди. Бир гезек: «Наргүл җан-а байдак ялы гыз болуп етишипдир, ай дийсең агзы бар, гүн дийсең гөзи, сачлары билек ялы» дийди. Башга бир гидип-геленинде болса, «Түвелеме, Наргүл җана гөз дегмесин. Элинден дүр дөкүлйәр. Диңе кешде чекишем он гыза дегйәр» дийди. Ине, онсоң Сәхедиңем, эҗесиниң шол өвйән гызыны басымрак гөреси гелйәрди.

Хай дийменем Наргүл буларың янына гелди.

Сәхедиң бар тамасы пуч болды. Сәхет ак йүзли, бойы байдак ялы, сачлары билек ялы гызы гөрҗекди. Эмма онуң өңүнде дуран гызың болса, гүне янып, көмүр ялы гаралан, чаңҗарып дуран йүзи барды. Наргүл песде дурансоң онуң боям Сәхедиң гөзүне кичи болуп гөрүнди. Наргүл ёгын сачларыны келлесине орап, яглык билен даңанлыгы үчин гыза дәл-де, бирхили оглана меңзейәрди. Эллерини-аякларыны чаң басып, чөп чызан ерлери билдиришип дурды. Гөзлери, хава, хава, диңе гөзлери бир вагтки Наргүлиң гөзлериди.

Наргүл Сәхеди танады. Йүзи гызарып, йүреги җигләп гитди. Сәхедиң йүзүне бакып билмән ере серетди. Өзүни оңайсыз ягдайда дуйды. Йүреги болса капаса дүшен гушҗагазың йүреги ялы тарсылдап урярды. Алҗырап, эллерини келлесине етирип, сачларыны чөзләп өңүне атасы гелди. Онам гелшиксиз билип, йүзүни башга тарапа совды. Сәхет Наргүлиң алҗыраңңы ягдая дүшендигини аңып, оңа сөз гатды.

— Наргүл, гургунмың, саг-аман ишләп йөрмүң?

— Гургун. Өзүңизем гургунчылыкмы?

— Шүкүр.

— Сизем бу ерлерини тапҗак экениңиз-ов?!..

— Хә... йөрите командировка гайтдым. Сизиң совхозыңыза баглы бир азаҗык ишим бар. Онам шу гүн гутарып, эртирем гайтмакчы.

— Вий, өе барман гайдыберҗекми?

— Йөрите геләймесем, бу вагт әлим дегҗек дәл. Эҗеңе, какаңа салам айт.

— Өе барсаңыз говы боларды-да.

— Эл дегенок, Наргүл. Ене бир гүн. Сениң шу бригадада ишлейәниңи билип, үстүңи басып гечмәйин, саламлашып гечәейин дийдим. Хош, саг бол, Наргүл...

Сәхет билен бригадир гитдилер. Наргүл болса, шол дуран еринден бутнаман оларың ызындан середип дурды. Ол кән середип дурды. Тә гөзден йитйәнчәлер серетди. Наргүл умыт эдйәрди. Сәхет ызына өврүлип өзүне бакар өйдйәрди. Ол велин, екеҗе гезегем ызына бакмады. Шейдип Сәхет Наргүлүң йүрегине даг басылан ялы этди. Гиң дүнйәси даралды. Гөзүнден дүвме-дүвме яш акды. «Гөвнүм үчин ызына-да бакмады» дийип, ичини геплетди.

Наргүл Сәхет билен шейле ягдайда душушандыгына гынанды. Ол оны бесленип, сачларыны дарап, гүлүп гаршыламакчыды. Ичиңи якайын диен ялы онуң оңа габат гелйән вагтыны дийсене?!.. Үст-башы чаң-тозан, иш гейиминде, сачы башына богулчы...

Наргүлиң эҗеси, гөр, нәче гезек: «Сени башга ерик бермерис. Сен Сәхет җаныңкысың» дийип айдыпды. Наргүлүң эҗеси догры айдян экен. Сәхет дийсең гөрмегей йигит болуп етишипдир. Наргүлиң өз ичинден арзув эдип йөрен йигидем, хут яңкы, Сәхет ялы йигитди ахырын!.. Наргүл Сәхет дагың ызындан середип дуршуна: «Мен оңа ярамадым» дийип, хырчыны дишледи-де, ювашҗа йөрәп, пагта йыгып йөрен җоралары-ның янына уграды.

Шейдип ыкбал олары бири-бириңден айрылышдырды. Сәхет Наргүле өйленмекден кес-келләми боюн гачырды.

Томус гечип, гыш дүшди. Гышам гечип, дүнйә бахар аралашды.

Ашгабадың баглары ир гүллейәрлер. Көчелерден акацияларың, сиренлериң ысы гелйәрди. Шейле оңат хова адамларың калбына ганат бекләп, гуш болуп учурайын диййәрди. Шейле гүнлериң биринде Сәхедем проспектиң угры билен ирден ишине тарап ховлугып барярды. Шонда ол ыз янҗагазындан «Сәхет!» диен сес эшитди. Сәхет сес гелен тарапа өврүлип серетсе, онуң өңүнде Наргүл ялбырап, гүлүп дурды. Наргүлиң җемалы оны шол бада өзүне бенди этди. Нархайран галып, агзыны ачды. Бейле сачлары, ай ялы йүзи, ёгын гара сачлары, җан алыҗы гара гөзлери илкинҗи гезек гөрйәрди. Наргүл шейле бир безенипди велин, ша гызларына гайра дур диййәрди!..

— Сәхет, мен сени йөрейшиңден танадым.

— Наргүл!.. дийди-де, Сәхет башга сөз айдып билмән бир вагткы Наргүлиң болшы ялы онуң йүзүне середип билмән ашак бакды.

— Гургунмың. Эҗең, какаңам гургунмы?

— Гургун.

— Нирә барярсың?

— Ише.

— Бу гүн йыгнагымыз бар. Оба хоҗалыгында өңдебарыҗыларың конференциясы гечирилйәр. Шоңа ховлугып барян.

Наргүл сагадына серетди.

— Бәшҗе минут вагтым галды. Хош, саг бол, өйүңизе салам айт.

— Өе гелдә!

— Вагт тапсам барарын.

Олар чатырыкда айрылышдылар. Сәхет онуң ызындан середип-середип галды. Наргүл өврүмде гөзден йитди. Сәхет онуң ызындан ылгап етеси гелди. Эмма онуң инди етишен гыз дәл-де, гелин боландыгыны ятлап хырчыны дишледи.

БОРЧ

Какам мени айратын оңат гөрйәрди. «Мениң шу оглумдан бир зат чыкса-да чыкар» дийийәрди. Менем өз ямымдан айратын менден бир зат чыкҗакдыгына бегенип аңырсына чыкып билмездим. Юмрук ялаклыгымдан эдерменлик гөркезҗек болардым. «Мен пыланыдан ярышып оздум, пыланынам гөрешип басдым» диердим. Какам монча боларды. «Берекелла оглум, берекелла! Сенден тама-да шейледир» дийип, эгниме какарды.

Шол гүнлер уруш турды. Какам фронта гитди. Шонда ол маңа:

— Тә мен гелйәнчәм чагалары гөзден салмагын. Эҗеңе көмек бергин. Окувыңы гутардыгың башга ерик гитмән, гөни өйүңизе доланып гелгин — дийип табшырды. Мен болсам какамың шол табшырыгынам битирип билмедим. Эҗеме, җигилериме, өй ишине көмек бермекден гечен кәтелер оюна гызыгып, окув гутарандан соң, гиҗәниң бир вагты өйүмизе доланып гелйән вагтларым хем аз болмаярды.

Мениң шол вагтлар какам фронтдака өйүмизе, эҗеме көмек бермәндигиме инди гынанян. Эмма соңкы өкүнҗиң ол затлара нәме хайры болсун!..

Какам фронтдан агыр яраланып гелди. Шонда ол маңа гахарланар өйтдүм. Ол болса гайтам мениң аркамдан сыпалады.

— Түвелеме, оглум. Сен-ә йигит чыкайыпсың. Түвелеме, өем, җигилериңем гүл ялы саклапсың — дийди.

Шол гезек мен утанҗымдан тас гара ере гирипдим. Мен онуң табшырыгыны ерине етирмәндим ахырын. Өе көмек бермән эҗеми агладан гезеклерим кән болупды. Какам болса бу затларың дерегине гайта мени өвйәрди.

Шондан соң мен улы пикире батдым. Инди йигит чыкдым, улалдым, инди бери какама көмек берейин. Оны шатландырайын диен нетиҗә гелдим. Какамың менден тамасы улуды ахырын. Мен велин хенизем оңа ягшылык эдип билемокдым.

Онйыллыгы тамамлап, гөни ише гирейин диен нетиҗә гелдим. Мен ише гирип, ядавлыгы билмән ишлеҗекдим. Шейдип көп-көп пул газанҗакдым. Әхли газанан пулларымы болса какама гетирип берҗекдим. Какам болса мениң ол пикирими аңан ялы:

— Сен окува гир. Җаным саг болса экленҗиң бир зады болар. Сен ол затлары гайгы этме — дийди.

Ине, мен шондан соң окува гирдим. Яралы халына бизи эклəп сакламагың какам үчин еңил иш дəлдигине аклым чатярды. Онсоң окувымың дашындан улы бир ише башладым. Китап язярдым. Ол китап улы китап болмалыды. Ол китап мениң какам хакында, өзүм хакында, җагилерим, эҗем, бүтин дөвүр хакында болмалыды. Бу пикир энтәк какам фронтда сөвешип йөркә, мекдеп партасының башында отыркам дөрәпди. Шол пикир шондан бәрем маңа ятсам-турсам ынҗалык бермейәрди. Ине, инди мен шол улы максадыма башладым. Оны какамдан бичак гизлин саклаярдым. Мен шол китабы гутарып какамы бегендиресим, өзүмиң кимдигими оңа танатдырасым гелйәрди. Ине, онсоң шол китабы язҗак болуп, тә даңа ченли отурып ишлейән гезеклерим кән болярды.

Мен ол китабы басымрак язып, китап эдип чыкардып билсем арманым ёкды. Вах, мен шол гүнлере бир басымрак етседим! Шол китабы алага-да илки билен какамың янына ылгаҗакдым.

— Серет кака, серет! Окап гөр! Шу китабы окасаң оглуң кимдигини билерсиң — диймекчидим. Ине, шонда мениң какамың тамасыны өдедегим болҗакды.

Китабың үстүнде лайык дөрт йыл ишледим. Окап гөрдүлер, маслахат бердилер. Ахырында-да чап этмели диен карара гелинди.

Дөвлет экзаменлерине тайярланып йөрен гүнлеримди. Ёлдашым гелип:

— Сени телефона чагырярлар — дийип айтды.

— Телефона дийдиңми?

— Хава.

— Шоңа гардаш, мен ёк дийип айтсаңызлаң!..

Гөрйәң-ә мениң нәхили ишлидигими...

Ёлдашым маңа хич зат диймеди-де, ене-де ызына гитди. Эмма ол аз салымдан ызына доланып гелди.

— Ай, телефона бармасаң-а болҗак дәл.

— Ол нәме үчин, нәме болупдыр?

— Билемок. Неширятдан звонит эдйәр. Хөкман герек дийдилер.

Неширят сөзи агзаландан еримден туранымы дуйман галдым.

Ылгап трубканы элиме алдым.

— Ало! Бу мен, Режеп...

Мен телефонда өз редакторым билен гүрлешип, шатлыгымдан трубканы нәхили еринде гояным билмән галыпдырын. Геле-гелмәне ёлдашымы гужакладым.

— Нәме, нәме болды? — дийип, ёлдашым гең галма билен йүзүме серетди.

— Чыкыпдыр гардаш, чыкыпдыр!

Ёлдашым ене-де йүзүме серетди.

— Нәме ол чыкан зат? — дийип сорады.

— Китап, китап.

— О нәмәң китабы?

— Өз китабым.

— Өз китабым?

— Хава, хава, өз китабым. Мен гитдим. Экзамене хәли өйде тайярланарын.

Ёлдашым мениң болшума гең галып, йылгырып ызымдан середип галды.

Шол чыкып гидишиме гуш болуп нeширята бардым. Күрсәп редакторымың янына бардым. Бегенҗимден хопугып демим-демиме сыгмаҗак болярды. Редакторым еринден турды-да мени гутлады.

— Гутлаярын, хөври көп болсун! — дийип, элими гысды.

— Саг болуң, саг болуң!..

Редакторың столуның үстүнде күтүлиги эп-эслиҗе болан тәп-тәзеҗе китаплар мүндер болуп дурдулар.

— Бары мениң китапларыммы? — дийип, редакторымдан сорадым.

— Бу диңе он экземпляры. Җеми элли мүң экземпляр.

— Элли мүң!..

Мениң китабым шейле бир овадан чыкыпды велин, гөрмәге гөз герекди. Дашы йылманакды. Бичак оңат безелипди. Ичиниң сахыпалары болса шакырдашып дуран, айна ялы ялпылдавук кагызларды.

Редакторым мениң голумдан тутуп, ийдип диен ялы бухгалтерияның җайына алып барды.

Эй-хо!.. Маңа берәен пулларыны!.. Мен бейле пуллары диңе банкларда, магазинлерде гөрйәрдим. Буларың бары мениңкиди. Мен петде-петде пуллары уллакан кагыза доладым. Шейдибем бир голтугым китаплы, бир голтугым петде-петде пуллы өйүмизе — гөни какамың янына украдым.

Мен оба таксили гөни ики сагатда бардым. Мениң ховлум өзүме етикди. Басымрак какамы гөресим гелйәрди. Китабымам, пулларымам онуң өңүнде гойҗакдым. «Оглуңы нәхили гөрйәң? Оглуңдан тамаң чыкдымы? — дийҗекдим.

— Өйүмизе етип баряркам даяв, башы гара телпекли адам мени гөрүп:

— Хана-ха, серет, ыхласы бар экен. Онуң асыл өзи геләйди — дийди. Мен ондан:

— Нәме болды? — дийип, сорадым. Ол йүзүни ашак салды-да:

— Болмасыз иш-э боландыр, иним... — дийди.

— Ол нәхили болмасыз иш, яшулы?..

— Какаң...

— Какама нәме болды?

— Мерт бол, иним!.. Шол ярасынданам...

Дүнйәлер терсине айланды. Хич зат гөрмедимем, эшитмедимем, нәдип өе бараным, нәдип демсиз ятан какамы гужакланымам билмәндирин.

Какам өли ятырка-да шол аркайынлыгы, шол гечиримлилигиди. Гөвнүме болмаса:

— Берекелла оглум, берекелла! Сенден тама-да шейледир — диййәрди.

МАЗМУНЫ

Таныш йүзлер (Повесть) 3

ХЕКАЯЛАР

Сурат 122
Җигимиң ады Ашыр 130
Айгытлы пурсат 135
Борч 140

Араб КУРБАНОВ

(ОДНА) ЗНАКОМЫЕ ЛИЦА

(Повесть и рассказы)

На туркменском языке

Издательство «Туркменистан»

Редактор Н. Режебов. Суратчы Б. Кураев.
Сурат редакторы Д. Мәмижиков.
Техник редакторы Т. Гаврилова.
Корректор Ш. Баймырадов.

Йыгнамага берилди 2/VI-78 й. Чап этмәге ругсат эдилди 29/I-79 й.
Форматы $84 \times 108^1/_{32}$. Физ. чап листи 4,5. Чап листи 7,56.
Учёт-нешир листи 7,68. Тиражы 30 000. ТН 12896.
Заказ 96. Бахасы 65 к. И—04412.

«Түркменистан» нешириятты, Ашгабат, Гоголь көчеси, 17 а.
Украина КП Крым обкомының «Таврида» нешириятының
типографиясы. Симферополь, Киров проспекти, 32/1.